

Special

Regeren... en dan.

Hoe maken we het
groen en eerlijk?

Helling

An illustration on an orange background shows several stylized human figures at the bottom, each pulling on a thick black rope. These ropes extend upwards and outwards, ending in a cluster of white arrows pointing towards the top right corner. The ropes are curved, suggesting tension and movement.

**PAUL
ROSENMÖLLER**
OVER REGEREN EN
LINKSE SAMEN-
WERKING

GREEN NEW DEAL

Klimaatcrisis én ongelijk-
heid radicaal te lijf

BBP, WEG ERMEE

Maak brede welvaart
ook meetbaar

*‘Ik erger me
aan het gemak
waarmee met een
beroep op vrijheid
noodzakelijke
maatregelen worden
tegengehouden’*

— Roy Seignette, gemeenteraadslid voor
GroenLinks in Alkmaar, p. 40

Toekomst

Soms moet je de toekomst gewoon op je laten afkomen, schreef Loesje op één van haar befaamde posters. Hoewel dit in het dagelijks leven best een relativerende gedachte kan zijn, verkiezen de meeste politici waarschijnlijk een uitspraak zoals die van managementgoeroe Stephen Covey als motto: de beste manier om de toekomst te voorspellen is haar zelf te creëren.

Met dat laatste is GroenLinks volop bezig. Op het moment dat deze Helling verschijnt, wordt druk gewerkt aan het verkiezingsprogramma van 2021 waarmee de partij eindelijk in de regering hoopt te komen (zie ook het interview met Paul Rosenmöller op pagina 6). De afgelopen maanden voerde de partij gesprekken met leden in het hele land over grote, voor GroenLinks bepalende thema's zoals arbeidsmigratie, rechtvaardig klimaatbeleid en sociale zekerheid.

Voor de redactie van de Helling, die de horizon altijd verder legt dan de waan van de dag (en voor het gemak rekenen we de Tweede Kamerverkiezingen van volgend jaar ook maar even tot die waan), was dit aanleiding om een editie te wijden aan een aantal van deze grote vragen – maar dan met betrekking op de periode ver voorbij de stembusgang. Afgelopen jaar vierde GroenLinks haar dertigste verjaardag. De auteurs voor dit nummer kregen dan ook als hoofdvraag mee: hoe zou GroenLinks als volwassen - en hopelijk regerende - partij de komende dertig jaar moeten werken aan die eerlijke en duurzame samenleving? Wat moet zij doen en juist laten?

Dit resulteerde in visionaire stukken over onder meer het afscheid van het bruto binnenlands product, inclusiviteit zonder identiteitspolitiek, een Green New Deal, een radicale democratiseringsagenda en een rechtvaardig arbeidsmigratiebeleid. Drie jonge, bevlogen lokale politici vertellen wat er volgens hen moet gebeuren om de samenleving waar GroenLinks voor staat, dichterbij te brengen.

Kortom, een bewaarexemplaar vol inspiratie, vergezichten én concrete handvatten die kunnen helpen om de toekomst – à la Covey – zoveel mogelijk naar onze hand te zetten.

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

Hoe zou GroenLinks als volwassen partij de komende dertig jaar moeten werken aan die eerlijke en duurzame samenleving?

PS Praat op 7 april mee over eerlijke klimaatpolitiek met Helling-columnist Daniëlle Hirsch en Europarlementariër Bas Eickhout. Meer info op p. 64.

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 33, nr. 1, lente 2020

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks
Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Klingen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee Martijn Bool, Dirk de Hoog, Stijn Klarenbeek, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra
Vormgeving Rimke Bartels & Frank de Both, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Sjoerd van Leeuwen, Peter Valckx, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Telefoon 030-2399900

E-mail info@wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marjke Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiairs Lisa Janssen, Cherelle de Leeuw

ISSN 0922-0119

Copyright © 2020, De Helling.
 Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden,
 inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*Als er één partij is
 die over de
 fundamenteën van
 een Green New Deal
 moet meedenken, is het
 GroenLinks.*

p. 29

illustraties cover en essays SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud

12

6

26

Special

**Voorbij de verkiezingen.
Hoe maken we het groen
en eerlijk?**

Inspiratie voor het werken
aan een duurzame en
rechtvaardige samenleving.

Interviews

- 6 Paul Rosenmöller**
'We zijn meer vastberaden
dan ooit om te regeren'
Larissa Pans
- 18 Imane Nadif**
'Ik zie nog te vaak de
usual suspects'
Liesbeth Beneder
- 40 Roy Seignette**
'We hebben niet de luxe
om terughoudend te zijn'
Stan Termeer
- 56 Samir Bashara**
'Ons verhaal is funda-
mentele systeemkritiek'
Liesbeth Beneder

Essays

- 12 Hoe vervangen we
het bbp?**
Rutger Hoekstra
- 19 De burger aan de macht**
Dick Pels
- 28 Een Green New Deal
kleurt buiten de lijntjes**
Robbert Bodegraven

- 35 Arbeidsmigranten
blijven nodig**
Leo Lucassen
- 41 Eerlijk de planeet redden**
Donald Pols
- 48 Meer zekerheid voor
alle werkenden**
Ivo Kuijpers
- 52 Laat emancipatie niet
stollen in identiteit**
Herman Meijer

Rubrieken

- 25 Column Daniëlle Hirsch**
Brand en handel
- 26 In Beeld: straatkunst
voor het klimaat**
- 47 Column Andrée van Es**
Eigen land
- 67 De bomen en het bos**
Frisse lucht en hoge cijfers
Simon Otjes

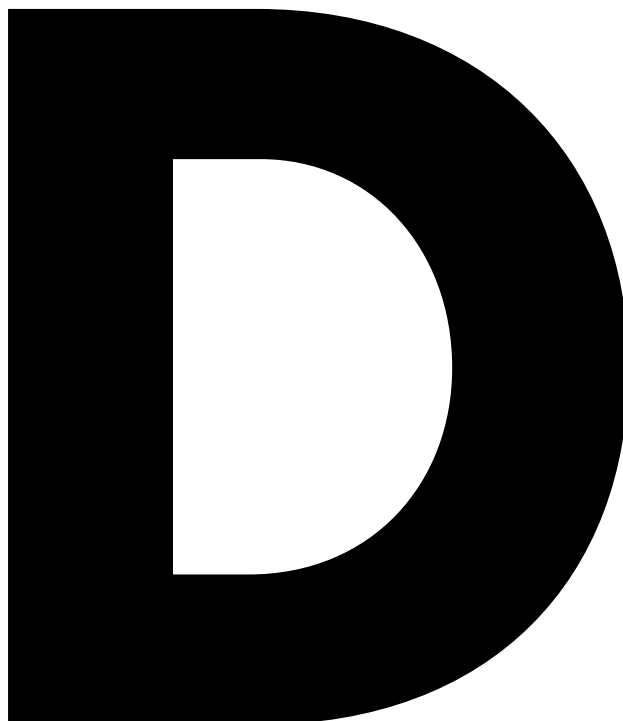
Lezen

- 58 Recensie:
Kapitaal en ideologie**
Pieter Pikelharing
- 62 Recensie:
Het grote gevecht**
Rens van Tilburg
- 66 Signaleringen**
Het internet is stuk en
Aspecten van het nieuwe
rechts-radicalisme

'We zijn meer vastberaden dan ooit om te regeren'

De toekomst van GroenLinks

door LARISSA PANS
fotografie PETER VALCKX

De afgelopen dertig jaar heeft GroenLinks het nodige bereikt, maar niet dat ene: regeren. De partij is dan ook meer vastberaden dan ooit om daar verandering in te brengen, zegt Paul Rosenmöller, fractieleider van de Eerste Kamer, in een gesprek met *de Helling*. Samenwerking ("geen fusie") met de PvdA is daarvoor van het grootste belang, meent Rosenmöller. "Wij hebben de PvdA nodig, en zij ons."

Als u met de blik van nu naar GroenLinks kijkt, hoe 'groen' en 'links' vindt u de partij dan?

"Toen ik terugkeerde in de politiek als Eerste Kamerlid herkende ik veel, ook al was ik jaren weggeweest. Wat me vooral opviel was dat de thema's waarbij we indertijd moesten vechten voor aandacht, nu urgente onderwerpen zijn geworden die bij bijna alle partijen in de top-3 staan. Het loopt je bijna over de voeten; je kan geen krant meer openslaan of het gaat over de natuur of de stikstofcrisis. In verkiezingscampagnes draait het om het klimaat en andere groene thema's, zoals de energietransitie. Dat is enorme winst. GroenLinks kan daar goed gebruik van maken. Maar bij alle thema's moet wat mij betreft ook het verdelingsvraagstuk meespelen, dat is het linkse aspect van de partij." (Meteen er ach- →

**PAUL
ROSENMÖLLER**

GEBOREN

Den Helder,
11 mei 1956

POLITIEKE LOOPBAAN

Van 1976 tot 1982 lid van de maoïstische Groep Marxisten-Leninisten/Rode Morgen. In 1989 werd hij Tweede Kamerlid voor GroenLinks. Van 1994 tot en met 2002 was Rosenmöller fractievoorzitter. Daarna verliet hij de politiek, om in 2019 terug te keren als fractievoorzitter van de Eerste Kamer.

OVERIGE FUNCTIES

Bestuurder bij het Nederlandse Rode Kruis, lid van de Raad van Advies van het UWV, lid van het Comité van Aanbeveling van Peace Brigades International, lid van de Raad van Commissarissen van pensioenfonds APG, voorzitter van het Convenant Gezond Gewicht en ambassadeur van Jongeren Op Gezond Gewicht, voorzitter van de VO-raad en voorzitter van de Raad van Toezicht van de AFM.

teraan:) “Maar dat doet Jesse heel goed hoor. Hij komt tenslotte ook uit de vakbeweging.”

Rosenmöller zegt het in het gesprek nadrukkelijk een paar keer: “We hebben enorme rugwind met onze thema’s die nu spelen, en die rugwind moeten we proberen te verzilveren.” Wat hem betreft mag de stap naar het kabinet nu echt gezet worden. Want regeren: dat is er in dertig jaar tijd niet van gekomen. GroenLinks heeft enkele keren aan de onderhandelingsstafel plaatsgenomen op het moment dat de coalitie gesmeed werd, maar haakte om verschillende redenen af. Voorjaar 2021 dient de volgende kans zich aan: dan zijn er weer Tweede Kamerverkiezingen. “We zijn meer vastberaden dan ooit om regeringsdeelname te laten lukken. Dat voel ik wel. Het moet nu gebeuren en het moet zo progressief mogelijk. Al moeten we niet in de valkuil trappen dat we teveel weggeven en onze leden en kiezers vinden dat we, eenmaal in een kabinet, onvoldoende hebben binnengehaald.”

GroenLinks heeft wel geprobeerd om landelijk aan de macht te komen: in 2006, 2010 en 2017 is er onderhandeld over regeringsdeelname.

“Al eerder zaten we er dichtbij. Ik weet dat we in de aanloop naar de verkiezingen van 2002 al intensief op weg waren naar regeringsdeelname. We voerden gesprekken met PvdA en CDA over het vormen van een coalitie na de verkiezingen. Daar kom je nu bij lange niet meer aan met die drie partijen, maar in die tijd was het zeker een optie. Toen kwam Fortuyn er tussen door en die ging er met een hele hoop zetels vandoor. Ik denk dat veel mensen nu zouden willen dat GroenLinks gaat regeren.”

In 2017 liepen de onderhandelingen mis op het thema migratie. Wordt migratie weer een moeilijk punt bij eventuele coalitieonderhandelingen?

“Dat zou kunnen, het is een lastig thema en voor veel GroenLinkers een belangrijk onderwerp. We hebben voor een heldere lijn gekozen met een ondergrens - Nederland moet zich houden aan het Vluchtelingenverdrag - en aan dat verhaal willen we vasthouden. We moeten ons realiseren dat we op dit terrein in een minderheidspositie zitten.”

Dus daar kan het weer op klappen?

“Die kans is er, maar zo ver zijn we nog niet. Op andere onderwerpen zie ik duidelijk dat wat GroenLinks vindt, meer in de lijn is met andere partijen, zoals het maken van een omslag naar een groene, duurzame economie en een andere publieke sector.”

Rosenmöller is de man bij uitstek om zowel terug te kijken op drie decennia GroenLinks als het vizier te richten op de toekomst. Als eerste onafhankelijke kandidaat in 1989 maakte Paul Rosenmöller het fusiejaar van GroenLinks ten volle mee. In die beginjaren van de partij waren er moeizame fractiedebatten over gezamenlijke standpunten en moest uitgevonden worden wat GroenLinks (toen nog niet aan elkaar geschreven) definieerde. “In die eerste maanden na de fusie zat het journaal te wachten op de uiteenspatting van deze onmogelijke coalitie van groene radicalen, communisten, pacifisten en evangelisten. Tot teleurstelling van sommigen is dat niet gebeurd. De verschillende ‘bloedgroepen’ waren zeker merkbaar, ik herinner me emotionele debatten over het wel of niet steunen van vredesmissies. Maar het mág ook moeite kosten om tot overeenstemming te komen, het zijn politieke beslissingen over leven en dood.”

Als fractievoorzitter beleefde hij vanaf de jaren negentig wat hij zijn ‘politieke hoogtepunt’ noemt. “We vierden in 1998 een verkiezingsoverwinning van vijf naar elf zetels. De partij brak onder mijn leiding door naar dubbele cijfers, alles zat mee, we werden steeds meer gehoord.” Tot aan het begin van deze eeuw Pim Fortuyn werd vermoord, vlak voor de verkiezingen van 2002. Toenmalig LPF-voorzitter Peter Langendam beweerde dat ‘de kogel van links kwam’, het politieke tij kandelde geheel voor GroenLinks en de PvdA. Rosenmöller en zijn gezin kregen te maken met ernstige bedreigingen, linkse politici kwamen in het beklagdenbankje terecht. Hij trad in 2002 af als fractievoorzitter, Femke Halsema volgde hem op.

Na jaren van politieke luwte is Rosenmöller sinds juni 2019 terug: hij is fractievoorzitter van de GroenLinks-senatoren. Energiek beent hij door de gangen van het 17de-eeuwse gebouw van de Eerste Kamer aan het Binnenhof, op zoek naar een rustige plek. Het wordt de zolder, omringd door boekenkasten vol wetboeken en met uitzicht op de Ridderzaal. Een kop groene thee, een zekere woordenstroom die even stopt op het moment dat het gaat over zijn persoonlijke politieke dieptepunt: “Dat was zonder twijfel de maand mei 2002, een moeilijke, nare periode. Het was de drukke tijd vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen, we voerden met alle lijsttrekkers campagne,

kwamen elkaar steeds tegen. De moord op Pim Fortuyn was verschrikkelijk. Hij was een aankomend collega. En dat was niet de enige schok. Een paar dagen na de moord overleed Ab Harrewijn, mijn zeer gewaardeerde collega uit de fractie en een goede vriend. Zijn dood is toen in de pers een beetje ondergesneeuwd geraakt door alle commotie rondom Fortuyn. Maar voor ons, voor de partij, was Ab een boegbeeld, 100 kilo strijdbaarheid. Ik trok vaak met hem op en heb veel van hem geleerd. Hij was een man waar je van kon houden. Ik kijk op die maand terug als een buitengewoon verdrietige tijd.”

Wat betekent het voor GroenLinks als klimaatthema's mainstream-issues worden en andere partijen dit onderwerp integraal overnemen?

“Misschien is dit iets in de categorie: ‘Elk voordeel heb zijn nadeel’. Uiteindelijk willen we allemaal een kwalitatief goede samenleving overdragen aan onze kinderen en kleinkinderen. Je kunt niet overal politiek naar kijken. Ik leerde in de vakbeweging dat je toch moet gaan voor het resultaat, en soms voor het compromis. Binnen

niet alleen een klimaatcampagne, maar ook een linkse campagne. Van GroenLinks, zonder spatie hè. Ik ben nog uit de tijd dat die spatie weggehaald werd. Het weghalen van die spatie staat voor het werkelijk samengaan van het groene en het linkse gedachtegoed. Die gedachte vind ik nog steeds terug.”

Is er onder Jesse Klaver een linkere koers gaande dan onder zijn voorgangers, met meer aandacht voor 'linkse' thema's als armoede, herverdelingsvraagstukken, de rol van de publieke sector?

Behoedzaam: “Hmm ja, het past me niet om daar een oordeel over te vellen. Ik heb destijds niet voor niets afstand genomen. Weg is weg. ‘Van mij zul je geen last hebben’, zei ik tegen Femke [Halsema] toen ik vertrok uit de politiek. Met Kees [Vendrik], Marijke [Vos] en Femke overlegde ik in 2002, de vraag was: wie neemt het van me over? Toen Femke besloot me op te volgen, heb ik tegen haar gezegd: ‘Ik ben dolblij dat je het onder deze omstandigheden wilt overnemen.’ Femke heeft in een heel roerige, politieke tijd jarenlang de fractie geleid

We moeten niet in de valkuil trappen dat we teveel weggeven en onze leden en kiezers vinden dat we, eenmaal in een kabinet, onvoldoende hebben binnengehaald

GroenLinks zijn veel mensen inhoudelijk gedreven en geëngageerd, ze willen verandering en ze willen verantwoordelijkheid nemen.”

Een politiek woord dat aan Paul Rosenmöller kleefte is ‘kwaliteitsoppositie’. “Dat woord ontstond al hardlopend”, vertelt hij, “op zo’n moment dat ik even kan nadenken over waar ik mee bezig ben. Goed oppositie voeren is niet makkelijk, realiseerde ik me toen. Goed regeren is moeilijker, dat denk ik wel. Ik heb toen gezegd tegen de fractie: ‘Wij stemmen alleen tegen als we een geloofwaardig en betaalbaar alternatief hebben.’ We gingen dus investeren in een solide programma met financiële degelijkheid en met realistische voorstellen.”

GroenLinks anno 2020, zo luidt de kritiek, dat zijn de bakfietsouders, de stedelijke, hoogopgeleide well-to-do burgers die de luxe hebben om zich te bekommeren om het klimaat.

“Dat vind ik nogal gemakkelijke kritiek. Ik heb het in de campagne voor de Eerste Kamer gemerkt: het was

en dat heeft zij heel goed gedaan. Daar neem ik mijn pet diep voor af. Dat zij het overnam, gaf me veel rust. Het was één van de betere besluiten uit mijn leven om te stoppen als fractieleider. Je kunt beter de kiezer verrassen met je vertrek dan dat je weg móet. Ik weet niet perse of je het ‘links’ moet noemen, maar ik kan me heel goed vinden in de drie kernthema's die nu zijn gekozen als de belangrijkste campagne-onderwerpen. Zij vormen voor mij het DNA van GroenLinks: klimaat en energietransitie, het vraagstuk van de crisis in de publieke sector en het thema van omgangsvormen en empathie, de zogenaamde ‘scorebordpolitiek’ waar Jesse het in de laatste Algemene Beschouwingen over had. We hebben daar aan meegedaan en ikzelf ook. Maar laten we proberen op een andere manier politiek te bedrijven, elkaar minder vliegen af te vangen.”

In zijn Algemene Beschouwingen als senator pleitte Rosenmöller voor een herwaardering van de rol van de publieke sector. “We moeten toe naar een overheid die vooral presteert en die een schild is voor de zwakken, →

→ **"We moeten ons realiseren**
dat ons standpunt op migratie
anders is dan van andere
partijen en we hier in een
minderheidspositie zitten".

en geen vergiet. Een overheid die de regie neemt bij de energietransitie, die voor burgers een aantrekkelijke werkgever is en die de goede uitvoerder is. Als de overheid niet levert - zie Jeugdzorg, het CBR, de Belastingdienst - hebben we een groot probleem. Mensen in de zorg en het onderwijs staken, het ambulancepersoneel schreeuwt om aandacht, de politie is ontevreden: er gaat echt wat mis in de werkgeversrol van de overheid. We hebben de publieke sector verwaarloosd, er is dringend een andere aanpak nodig.”

Toch weer even terugkomend op de 'regeringskwestie': je kunt pas echt iets veranderen als je in het kabinet zit. Raar dat dat ondanks de kwaliteitsoppositie nooit is gebeurd.

“Ja, en ook jammer. We zijn niet de enigen, de SP en sommige andere partijen zaten ook nooit in de regering. Maar het is waar, het is in al die tijd niet gelukt.”

Er leiden twee paden naar macht, analyseerde politoloog Simon Otjes onlangs in de Helling. De één is het matigen van standpunten, de ander is samenwerking. Wat vindt u de beste weg voor GroenLinks?

“We moeten ons realiseren dat we uiteindelijk een fusiepartij zijn. Er waren vier partijen die voor zichzelf nauwelijks meer overlevingskansen zagen. Klein Links heette dat toen. Wat ik toen merkte: soms kenden ze elkaars verschillen beter dan die met de VVD. Dat geldt ook nu met het versnipperde landschap. We moeten meer samenwerken, het kan zomaar dat er straks vier of vijf partijen nodig zijn om tot een bestuurlijke meerderheid te komen. Het is je dure plicht om strategisch na te denken over de vraag: ‘Hoe kunnen wij dan die stap naar regeren zo succesvol mogelijk maken?’ In eerste instantie kijk je dan naar partijen die het dichtst naast je staan. Als ik lees dat PvdA'ers en GroenLinksers bij een vragenlijst over de Europese verkiezingen veel vragen hetzelfde hebben beantwoord, dan zie ik de logica om met elkaar in gesprek te gaan. Volgens mij hebben zowel de PvdA als GroenLinks erbij te winnen als we de contacten intensiveren. Nee, geen fusie. We hebben ieder onze eigen rol. De roots van de PvdA zitten in een breder deel van de samenleving dan GroenLinks, maar Jesse lukt het weer om veel jonge mensen naar de stembus te krijgen. Wij hebben de PvdA nodig, en zij ons.”

Dat is wat Otjes ook stelt: meestal sluit een groene partij een pre-electoraal pact met een sociaaldemocratische partij, en gaan ze na de verkiezingen met elkaar door.

“Ja, al zeg ik er wel bij: je kunt veel leren van het buitenland, maar moet nooit kopiëren. Laten we eerst maar eens de eerste stap zetten: kijken of het lukt om na de verkiezingen samen in zo'n kabinet te komen en elkaar daar een beetje vast te houden. We moeten reëel zijn: er zullen maar weinig partijen bereid zijn om ons een aanbod te doen tot een coalitie. Zo werkt het in Den Haag niet: je moet het op eigen kracht doen. We opereren toch op of tegen een flank. Je moet je realiseren dat in the end de VVD toch liever zaken doet met de PvdA dan met GroenLinks.”

Hoe zou die samenwerking met de PvdA eruit moeten zien? Op welke thema's?

“Dat vind ik een zaak van Jesse. Ik heb te lang op die stoel gezeten om te weten hoe vervelend het is als ik daar nu iets over zeg.”

Zijn Eerste Kamerwerk noemt Rosenmöller vergeleken met zijn Tweede Kamertijd ‘meer ontspannen, meer op afstand, prettige omgangsvormen. Er is meer een wij-gevoel tussen de senatoren, er zijn veel minder camera's, er wordt wat meer gerelativeerd’. Hij is weer terug op het politieke nest, ‘en dat was geen vanzelfsprekendheid’. “Ik heb er lang over nagedacht, want ik ben nu toch weer partijpoliticus - ook al is het maar voor één dag per week. Maar deze meer reflectieve rol past me nu. En GroenLinks is nodig voor een meerderheid in de Eerste Kamer, een interessante strategische positie. Ik denk daarnaast met Jesse en anderen na over de strategie van GroenLinks, over de toekomst. Naarmate de tijd vordert is het voor het voortbestaan van GroenLinks belangrijk om een keer landelijke bestuursverantwoordelijkheid te nemen. Al het is geen doel op zich. We moeten altijd scherp voor ogen houden: wat willen we per se binnenhalen?”

Minister Rosenmöller?

“Nee, dat niet. (Stilte) Nou, laat dat maar zitten.”

Echt geen ambitie?

(Lachend:) “Ik kan de ambitie voor het ministerschap met gemak onderdrukken.” X

Het bruto binnenlands product is het machtigste cijfer ter wereld. Voor een maatschappij waarin welzijn, duurzaamheid en een rechtvaardigheid centraal staan, zijn andere indicatoren nodig. Afgelopen vijftig jaar zijn honderden alternatieven voor het bbp voorgesteld, maar geen van alle heeft het groeicijfer van zijn troon kunnen stoten. Tijd voor een actieplan om het bbp vóór 2030 te vervangen.

Hoe vervangen we het bbp?

*Werk
maken van
brede welvaart*

door RUTGER HOEKSTRA

Rutger Hoekstra is gepromoveerd milieueconoom. Hij werkt als consultant bij de Wereldbank en is eigenaar van Metrics For The Future dat overheden en bedrijven helpt bij de ontwikkeling van welzijnsgerichte meetinstrumenten. Vorig jaar publiceerde hij het boek Replacing GDP by 2030.

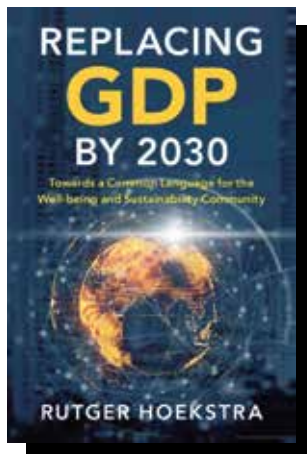
Vier keer per jaar wordt een aantal Amerikanen opgesloten in een beveiligde kamer op 4600 Silver Hill Road, net buiten Washington DC. De kamer is niet verbonden met het internet en er is slechts één telefoon waarmee onder toezicht mag worden gebeld. De mensen in de kamer werken aan een heel belangrijk rapport. Pas om zes uur 's avonds mogen ze naar huis.

Dit klinkt als een scène bij een inlichtingendienst zoals de CIA of FBI, alleen zijn de deelnemers geen geheim agenten maar statistici. Ze ronden de berekeningen af van de groei van het bruto binnenlandse product (bbp), oftewel de economische groei. Hun beknopte rapport sturen ze eerst naar de Amerikaanse president voordat het publiek wordt gemaakt. De extreme geheimhouding is noodzakelijk vanwege het grote belang van het cijfer. Als iemand dat rapport in handen krijgt voordat het openbaar wordt gemaakt, zou dat bijvoorbeeld heel lucratief kunnen zijn op de beurs.

De cijfers hebben daarnaast nog meer impact. Politici en beleidsmakers zijn met name benieuwd naar de verwachte groei omdat de indruk bestaat dat het succes van de regering, en dus de kans op herverkiezing, vooral afhangt van dit cijfer. Het cijfer krijgt stevast een prominente plek in berichtgeving door media. Consequent geeft het bbp twee signalen af: 1) de economie is belangrijk en 2) de economie moet groeien.

De alternatieven

Al decennialang is bekend dat het bbp geen maatstaf is voor de welvaart van een land. Vandaar dat economen, ngo's, onderzoeksinstituten en statistische bureaus al vijftig jaar allerlei alternatieven voorstellen. De teller staat inmiddels op enkele honderden meet-systemen. De bekendste zijn het Duurzaam Nationaal Inkomen, de Happy Planet Index, Subjective Wellbeing, de Human Development Index, de Genuine Progress Indicator, de Ecological

Replacing GDP by 2030
Rutger Hoekstra
Cambridge University
Press, 2019

**We hebben
het aan de VN
te danken dat
het bbp dé
wereldwijde
maatstaf van
voortgang
is geworden**

Footprint en de Sustainable Development Goals.

Deze meetsystemen genereren niet allemaal dezelfde uitkomsten. Ook de gehanteerde terminologie is vaak verschillend: er bestaat geen eenduidige definitie van begrippen zoals 'welzijn', 'duurzame ontwikkeling' en 'brede welvaart'. De publicatie van deze cijfers is ook veel minder strak geregeld. Ze worden zelden per kwartaal uitgebracht en zijn ook veel minder actueel dan de economische cijfers. De media pikken ze ook lang niet zo vaak op. Dat komt niet alleen door de geringe bekendheid, maar ook door het gebrek aan voorspelbaarheid van het moment waarop de publicaties verschijnen. Journalisten kunnen zich er veel minder op voorbereiden dan op de publicatie van het bbp.

Leren van het bbp

Om de rol van welzijn en duurzaamheid te vergroten bij het meten van de welvaart van een land, is dus een nieuwe strategie nodig. Hiervoor kunnen we prima leren van de economen die hebben bijgedragen aan het succes van het bbp. De eerste succesfactor is internationale harmonisatie. Het bbp is in de jaren dertig ontwikkeld om de invloed van de Grote Depressie te kunnen meten en te bepalen hoe herhaling kon worden voorkomen. Economen in diverse landen kregen als opdracht de omvang van de economie te meten, wat het startschot gaf voor het bbp. Maar we hebben het aan de VN te danken dat het bbp dé wereldwijde maatstaf van voortgang is geworden. De VN hebben het handboek opgesteld waarin staat beschreven hoe het bbp, overal ter wereld, gemeten dient te worden. Daardoor heeft de term 'economische groei' overal ter wereld dezelfde lading en kunnen we onszelf vergelijken met andere landen.

Een tweede reden voor het succes is ietwat technisch: het bbp is onderdeel van een enorm stelsel van nationale rekeningen, het System of Natio-

nal Accounts (SNA). Het bbp is dus slechts het topje van de ijsberg. Economische begrippen zoals 'consumptie', 'productiviteit', 'investeringen', 'invoer' en 'uitvoer' zijn allemaal vertegenwoordigd in het SNA. Dit handboek fungeert zo als een wereldwijde gemeenschappelijke taal voor economen en zorgt voor effectieve onderlinge communicatie. Het maakt ook modellering mogelijk: voor een voorstelling van bijvoorbeeld het Centraal Planbureau voor economische groei, is informatie uit het hele stelsel nodig. Bbp-cijfers alleen volstaan niet.

Deze twee succesfactoren hebben van het bbp een solide fundament gemaakt voor de wereldwijde macro-economische gemeenschap en voedt wetenschappelijke kennis, statistieken, beleidsadviezen en maatschappelijk debat. Miljoenen mensen over de hele wereld werken aan de productie van het bbp, of gebruiken het cijfer in wetenschap, beleid of media. Miljar-den burgers over de hele wereld worden vervolgens met deze inzichten overladen. Je kunt met recht zeggen dat er sprake is van een 'bbp-multinational', een wereldwijde megafoon die het 'groei-denken' propageert.

De wereld van 'de alternatieven' komt niet eens in de buurt van dit professionalisme. Het is op zijn zachtst gezegd een chaos. De berekeningen bevatten te veel verschillende indexen, termen en inconsistenties. De te volgen strategie ligt dan ook voor de hand: we hebben ook voor welzijn en duurzaamheid een geïnstitutionaliseerde gemeenschap nodig, met internationaal afgestemde definities. De VN kan hierin het voortouw nemen door

een rekeningenstelsel in te richten voor het berekenen van welzijn en duurzaamheid, dat net zo professioneel is als het bbp en dit cijfer uiteindelijk kan vervangen.

Kapitaalbenadering of SDGs

We hoeven zeker niet bij nul te beginnen. Sterker nog: er ligt al vijftig jaar aan wetenschappelijk onderzoek en data om dit nieuwe systeem op te bouwen. Drie prominente methoden kunnen als basis dienen. De eerste is een voorstel van milieueconomen: de Genuine Progress Indicator (GPI), die corrigeert voor alle aspecten die niet door het bbp worden gemeten. Milieuschade wordt bijvoorbeeld niet meegenomen in het bbp, de GPI doet dat wel. De milieuschade moet dan wel in geld worden uitgedrukt. Ook positieve bijdragen aan welvaart (zoals vrije tijd) die niet in het bbp worden opgenomen, zijn onderdeel van de GPI.

De tweede optie is de kapitaalbenadering, die onder andere door de Wereldbank en het CBS wordt gebruikt. Deze methode gaat ervan uit dat de maatschappij verschillende hulpbronnen bezit: naast economisch en financieel kapitaal is er ook natuurlijk, sociaal en menselijk kapitaal. Deze hulpbronnen vormen de basis van de welvaart van de huidige generatie. Daarnaast laten we een bepaalde hoeveelheid kapitaal achter voor onze kinderen en kleinkinderen. Met name op het vlak van natuurlijk kapitaal schuiven we momenteel enorme problemen door naar volgende generaties. De kapitaalbenadering kan verschillende vormen krijgen. De Wereldbank drukt de waarden van de verschillende soorten kapitaal uit in euro's. Het CBS echter drukt binnen de kapitaalbenadering de verschillende kapitaaltvormen gewoon uit in hun eigen eenheden. Menselijk kapitaal wordt dan bijvoorbeeld gemeten en uitgedrukt in opleidingsniveau.

De derde mogelijke weg neemt de Sustainable Development Goals (SDGs) als basis, de zeventien doelen met →

We hebben ook voor welzijn en duurzaamheid een geïnstitutionaliseerde gemeenschap nodig, met internationaal afgestemde definities

169 onderliggende doelstellingen die alle landen onder leiding van de VN hebben afgesproken. Deze doelen kun je zien als een soort coalitieakkoord waarin de belangrijkste mondiale problemen zijn vastgelegd mét bijbehorende oplossingen. We weten hoe lastig het is om alleen al binnen Nederland tot een coalitieakkoord te komen, dus een wereldwijd akkoord is een behoorlijke prestatie van de VN.

Het voordeel van de economische methoden - GPI en de kapitaalbenadering - is dat ze ook onderdeel zijn van een rekeningenstelsel. Ze kunnen zo als basis dienen voor modellering en beleidsadviezen en kunnen in één index uitgedrukt worden. De SDGs hebben daarentegen geen onderliggend model. Een ander nadeel is dat 169 indicatoren communicatief veel minder sterk zijn dan één index. Het grote voordeel van de SDGs is weer dat de doelstellingen gezamenlijke afspraken zijn van VN-lidstaten. Er bestaat dus al brede overeenstemming over wat 'welzijn' inhoudt.

Deze drie methoden bieden een startpunt voor een nieuw rekeningenstelsel met twee kernindicatoren: eentje voor het welzijn van de huidige generaties, en eentje voor toekomstige welvaart. Het nadeel van het kopiëren van economische modellen is dat economen nogal gewend zijn om alles in geld uit te drukken. Deze methoden zijn daardoor wat minder geschikt voor sociale thema's – hoeveel zou je over hebben voor je vrienden, familie of partner? Daarnaast zijn deze methoden minder inzichtelijk als het gaat om planetaire grenzen – hoe groot is de financiële schade als we in 2100 in een wereld leven waarin het vier graden warmer is? Daarom moeten er ook methoden worden toegevoegd die niet gebaseerd zijn op geld, maar op psychologische kennis en de natuurwetenschappen.

De logistieke uitdaging zal duidelijk zijn: naast het bbp moet ook dit meetstelsel ieder kwartaal door alle landen worden gepubliceerd. Het stelsel moet ook in wetenschap, onderwijs en beleid worden doorgevoerd. Het moet net als het bbp de status krijgen van een multinational en in die hoedanigheid kunnen concurreren met het bbp.

Hogere status leraar en overheid

Het nieuwe meetsysteem zal ertoe leiden dat de maatschappelijke focus verschuift van 'economie' naar 'welzijn' en 'duurzaamheid'. Het bbp wordt nog steeds gepubliceerd, maar het belang dat eraan wordt gehecht is veel minder. Het persbericht over welzijn en duurzaamheid belandt op de voorpagina's, het berichtje over de economie ergens op pagina 7. Maar hoe verandert dat de maatschappij?

Het aanzien van bepaalde beroepen zal veranderen. Onder invloed van het economisme is de status van de leraar de afgelopen decennia enorm afgenomen terwijl die van de beurshandelaar is gestegen. Bij de beurshandelaar kun je zien hoeveel geld hij of zij verdient met aandelentransacties. Dat is in geld uit te drukken en de perceptie is dat dit de 'waarde' is die een beurshandelaar toevoegt. Het aantal uren dat een leraar voor de klas staat en zijn of haar salaris zijn wel te kwantificeren, maar de waarde van goed opgeleide, onafhankelijke en zelfverzekerde kinderen is veel lastiger te bepalen, zeker wanneer deze in geld moeten worden uitgedrukt. De nieuwe rekenmethoden moeten op een veel bredere manier duidelijk maken welke bijdrage iedereen levert aan ons gezamenlijke welzijn. Dat zal leiden tot een herwaardering van de status en beloning van diverse beroepen.

Het zal ook leiden tot een nieuwe kijk op de bijdrage van bedrijven aan welzijn en duurzaamheid. Als momenteel een farmaceutisch bedrijf de prijs van zijn gepatenteerde kankermedicijn

Nieuw-Zeeland diende vorig jaar een begroting in die was gebaseerd op welzijn en kwaliteit van leven, waaronder van kinderen en de Maori-bevolking

verzesvoudigt, heeft dat een positief effect op het bbp. Als een bedrijf de productie verhoogt en daardoor steeds meer CO₂ uitstoot, is dat goed voor het bbp. Vanuit deze beperkte bril is er 'waarde' gecreëerd. Met de nieuwe maatstaven krijgen we veel beter zicht op de *echte* waarde die bedrijven creëren. Er zal nieuw beleid moeten komen dat bedrijven vervolgens afrekent op die werkelijke waarde in plaats van de financiële winst.

De nieuwe methoden zorgen ook voor het besef dat welzijn en duurzaamheid het resultaat zijn van een teamprestatie. Het economisme heeft het individualisme vergroot en ertoe geleid dat successen aan individuele personen of bedrijven worden toegekend. In werkelijkheid zijn het vele spelers die gezamenlijk waarde creëren. Dit zal ook leiden tot een herwaardering van de rol van de overheid. Vaak blijft deze bijdrage onzichtbaar omdat de nadruk vooral ligt op hoeveel geld de overheid wel niet kost. Een

overheid levert echter een zeer wezenlijke basis voor het creëren van welzijn en duurzaamheid, onder andere via (investeringen in) onderwijs, gezondheid en wetenschappelijk onderzoek.

Nieuw-Zeeland

Nederland heeft een goede uitgangspositie om zich in te zetten voor een maatstaf voor welzijn en duurzaamheid. De Miljoenennota van dit jaar begon met de zin: 'Het kabinet streeft naar het vergroten van de welvaart in brede zin, want een goed leven vraagt om meer dan economische groei en koopkracht.' Het CBS publiceert ieder jaar de Monitor Brede Welvaart (MBW) en deze wordt op 'verantwoordingsdag' de basis om terug te kijken op het afgelopen jaar. Ook wordt brede welvaart steeds meer gebruikt als basis voor gemeentelijk en regionaal beleid.

Sommige landen zijn nog verder. Nieuw-Zeeland diende vorig jaar een begroting in die was gebaseerd op welzijn en kwaliteit van leven, waaronder van kinderen en de Maori-bevolking: the Wellbeing Budget. Nieuw-Zeeland en andere vooruitstrevende landen werken samen in de *Wellbeing Economy Governments* (WEGo), en Nederland zou zich daarbij moeten aansluiten. Ook moet in Nederland veel meer ruimte komen voor experimenten om brede welvaart in het beleidsproces op te nemen: het maken van een welzijnsbegroting, het kiezen van de landelijke prioriteiten op basis van welzijn en het formuleren van beleid bezien vanuit een welzijns-perspectief.

Tot slot moet het besef doordringen dat de dominantie van het bbp een wereldwijd probleem is. We kunnen dit probleem niet oplossen als we alleen in Nederland een alternatief systeem ontwikkelen. Nederland zou dan ook samen met de WEGo-landen moeten lobbyen bij de VN voor een vervanger van het almachtige bbp, om echt werk te kunnen maken van een duurzame welzijnsmaatschappij. X

Literatuur

- Hoekstra, R. (2019). *Replacing GDP by 2030: Towards a Common Language for the Well-Being and Sustainability Community*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mazzucato, M. (2018). *The Value of Everything: Making and Taking the Global Economy*. Londen en New York: Allen Lane.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge en Londen: The Belknap Press Harvard University Press.
- Raworth, K. (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Londen en New York: Penguin.
- WCED (1987). *Our Common Future – Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford: World Commission on Environment and Development, Oxford University Press.

De groene en linkse toekomst volgens:

IMANE NADIF (1986), raadslid voor GroenLinks in Amsterdam

18

DE HELING • NR 1 2020

'Ik zie nog te vaak de *usual suspects*'

“Hoe moet GroenLinks werken aan een eerlijke en duurzame samenleving? Het antwoord op deze vraag moeten we gezamenlijk zien te vinden, en niet zoeken binnen afgebakende domeinen. Kijk naar de acties die we in Amsterdam hebben geïnitieerd voor duurzame kleding. We organiseerden ontmoetingen met onder meer buurtbewoners en kunstenaars en als vanzelf ontstonden er kruisbestuivingen, nieuwe ideeën en initiatieven die beleidsmakers nooit hadden kunnen bedenken. Hetzelfde zie je nu gebeuren met de klimaatacties rond Schiphol: samen krijgen we wat voor elkaar. In de politiek wordt nog te veel binnen beleidsdomeinen gedacht.

Voor een duurzame samenleving zijn niet alleen slimme oplossingen nodig, maar ook goed onderwijs. Milieueducatie op scholen is zo belangrijk om mensen bewust te maken van het belang van duurzaam leven. Je ziet hier gelijk de samenhang met een eerlijke samenleving. Op het vmbo sneuvelt milieueducatie het eerst. En dat terwijl veel problemen komen door onwetendheid. ‘Stikken dieren in losgelaten ballonnen? Oh dat wist ik niet, nou dan verzinnen we toch iets anders voor ons feestje.’ Het verbaast me elke keer hoezeer mensen bereid zijn hun gedrag te veranderen, als ze zich maar bewust zijn van de gevolgen.

Het is een feit dat de effecten van klimaatverandering per definitie niet eerlijk zijn verdeeld zijn. Ze raken de armste mensen

het meest, terwijl de rijksten vaak het grootste aandeel hebben gehad in de oorzaken. Ons duurzaamheidsbeleid moet bijdragen aan meer rechtvaardigheid in de wereld.

‘Links zijn’ betekent ook dat we een inclusieve partij zijn, en alle mensen een stem willen geven. Vrouwen, mensen met een bi-culturele achtergrond, kleine ondernemers. Ik vind het belangrijk dat GroenLinks echt naar deze groepen luistert. Een valkuil voor GroenLinks is het elitaire karakter. Ik zie op podia nog te vaak de *usual suspects*. We moeten meer uit onze bubbel stappen en écht samenwerken. Dat betekent dat we ook andere mensen een podium geven, ze medeauteur maken van onze stukken en iedereen het gevoel geven dat GroenLinks vóór hen spreekt, in plaats van over hen.

Het politieke debat in de samenleving verhardt. Dat is te zien bij de discussie over Zwarte Piet en stikstof, maar ook de onthullingen van de #metoo-beweging. We moeten ons als partij de komende jaren over dergelijke onderwerpen duidelijk uitspreken. De verharding voelen we trouwens ook binnen de partij: veel raadsleden maken mee dat ze bedreigd worden of negatief benaderd worden vanwege hun afkomst of omdat ze vrouw zijn. Als partij mogen we elkaar hierin meer zorg bieden.

Ik hoop natuurlijk dat GroenLinks over dertig jaar alleen nog maar een controlerende functie heeft. Dat we in een eerlijke en circulaire samenleving leven die het liefst ook zoveel mogelijk regeneratief is. Maar ik verwacht het niet. Droogte en overstromingen zorgen nu al voor klimaatvluchtelingen en dat zal steeds erger worden. We beseffen dit in Nederland alleen nog onvoldoende. GroenLinks heeft een duidelijk verhaal nodig over hoe we hierin onze verantwoordelijkheid nemen.” X

door
LIESBETH BENEDER

Brand en handel

Eind vorig jaar stond de brandende Amazone op de voorpagina's.

Deze branden houden niet alleen direct verband met klimaatverandering, maar ook met internationale handel. Eerst klimaatverandering. De branden veroorzaken een scherpe toename in de CO₂-uitstoot en tasten, zeker in combinatie met vergaande ontbossing, de capaciteit van de Amazone om CO₂ op te nemen ernstig aan. Wetenschappers waarschuwen dat de combinatie van ontbossing en branden de Amazone snel richting een 'tipping point' brengt, waardoor de 'groene longen van de aarde' hun functie niet langer kunnen uitoefenen.

Branden in de Amazone zijn niet nieuw, maar de eerste beslissingen van de nieuwgekozen Braziliaanse president Bolsonaro deden letterlijk de vlam in de pan slaan. Meteen na zijn verkiezing begon hij met het ontmantelen van de instituties die de Amazone en haar inheemse bewoners beschermen, om zo ruim baan geven aan de soja- en veeboeren - belangrijke steunpilaren van zijn bewind.

Daarnaast draagt de belofte van groeiende handel in Braziliaans landbouwproducten bij aan de versnelde ontginning van de Amazone. Vlak voor de zomer sloten de EU en Mercosur - het Zuid-Amerikaanse handelsblok waarvan Brazilië de grootste handelspartner is - een nieuw handelsverdrag. Dit verdrag neemt import- en exportbelemmeringen weg, waardoor de stroom van bijvoorbeeld vlees uit Brazilië naar Europa de komende jaren verder zal toenemen. Nederland is een zeer grote importeur van landbouwgoederen uit Brazilië.

Het EU-Mercosur-verdrag bevat weliswaar klimaat- en mensenrechtenparagrafen, maar in tegenstelling tot afspraken over het wegnemen van handelsbarrières zijn deze niet afdwingbaar. De handel kan dus onbelemmerd floreren

ten koste van ecosystemen zoals de Amazone.

Handelsverdragen zijn een uitdrukking van de naoorlogse ambitie om verbinding en daarmee vrede te brengen. Voor Nederland is die missie geslaagd. Terwijl de verdragen die we in de tweede helft van de vorige eeuw sloten veel ontwikkelingslanden belemmerden hun eigen industrieën op te zetten, zorgden ze bij ons voor toenemende werkgelegenheid. Sinds de EU in de onderhandelingen over TTIP en CETA handelsafspraken aan het maken is met de VS en Canada, waar andere regels gelden voor de productie van bijvoorbeeld voedsel, woedt inmiddels ook in Nederland een debat over de wenselijkheid van verdragen die handel boven milieu- en arbeidsbelangen stellen.

Handelsland Nederland moet komende decennia dan ook alles op alles zetten om handelsverdragen om te vormen naar een middel om duurzame en eerlijke samenlevingen te realiseren, in plaats van handel te blijven zien als doel op zich.

De Europese Groenen hebben inmiddels een gedegen analyse van het Mercosur-verdrag gemaakt. Op basis daarvan kan Groen-Links leiderschap tonen in Nederland, dat er samen met andere Europese lidstaten voor moet zorgen dat onze handelsagenda bijdraagt aan de mondiale klimaatambitie om onder de 1,5C° opwarming te blijven. Een eerste stap in de goede richting zou zijn om harde, afdwingbare klimaatafspraken vast te leggen in het EU-Mercosur-verdrag. X

DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

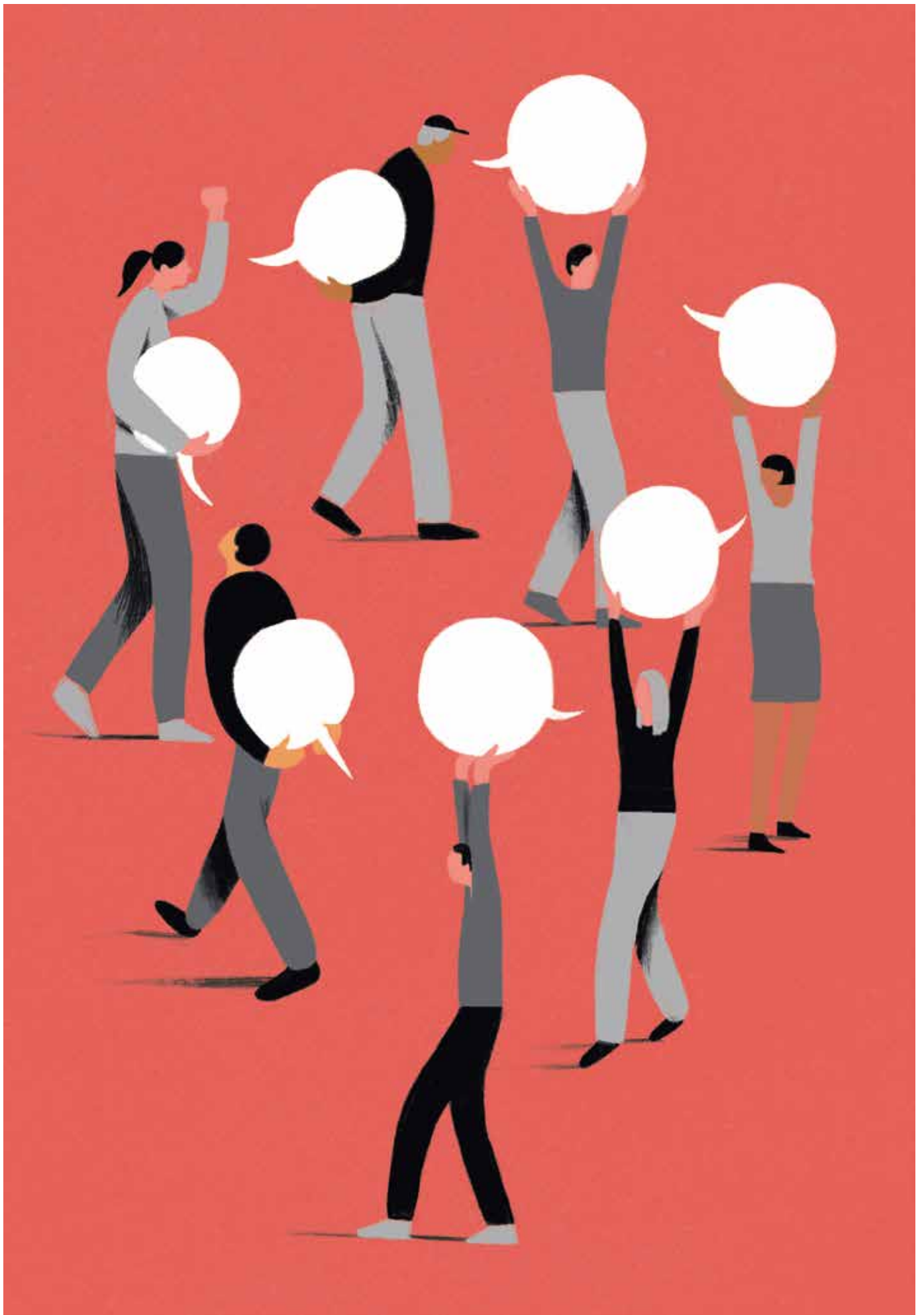
Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.

De standpunten van GroenLinks over democratie en zeggenschap van burgers zijn zwak en beperkt en bieden niet meer dan een bedeesd antwoord op de ruwe uitdagingen van het rechts-populisme. GroenLinks moet de komende decennia het ideaal van radicale democratisering opnieuw uitvinden.

door DICK PELS

De burger aan de macht

—Dick Pels is publicist en was van 2010 tot 2013 directeur van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Democratie zit GroenLinks in de genen. Maar wél in de vorm van links populisme (*'power to the people'*). De vier linkse partijtjes die in de jaren 1989-1990 fuseerden tot GroenLinks deelden de eis van 'radicale democratisering'. Zo streefde de PSP naar een 'socialistische volksdemocratie' waarin arbeiders- en burgerraden via direct zelfbestuur van onderop de 'kapitalistische parlementaire schijndemocratie' zouden vervangen. In iets rustigere bewoordingen bepleitte ook de PPR een dergelijke 'fundamentele' democratisering van maatschappij en politiek, inclusief gekozen gezagsdragers en referenda, en sympathiseerde zij met buitenparlementaire actie en verzet. De CPN stelde zich defensiever op, vanwege de blijvende verdenking

van stalinisme. De EVP ten slotte stond het minst kritisch tegenover het bestaande parlementaire stelsel. Maar ook zij bepleitte een direct-democratische verdieping ervan via het correctief referendum en het volksinitiatief (het recht van burgers om over een eigen voorstel een bindend referendum te houden), zoals al in 1985 voorgesteld door de staatscommissie-Biesheuvel.

De eerste beginselverklaringen en verkiezingsprogramma's van GroenLinks namen het streven naar radicale democratisering over, gekoppeld aan – zoals de programma's beschreven – een 'drastische' sociaaleconomische herverdeling. De opstellers hanteerden een brede opvatting van politiek, waarin GroenLinks eerder een →

politieke beweging was dan een kiesvereniging, en buitenparlementaire actie even belangrijk als parlementaire of partijpolitiek. Wel was in het eerste decennium van de partij sprake van een toenemende matiging of 'parlementarisering', waarbij de 'volksdemocratische' impulsen van sommige voorloperpartijen plaatsmaakten voor het idioom van burgerschap en participatieve democratie. Daarnaast werd directe democratie principiëler opgevat als een aanvulling op (in plaats van een vervanging van) het parlementair-vertegenwoordigende stelsel. Met deze intentie bepleitte het rapport *Duurzame democratie. GroenLinks en politieke vernieuwing* van de commissie-Duyvendak uit 1993 behalve het referendum en het volksinitiatief ook een verzwaring van de voorkeurstem, zodat burgers de door de partijen opgestelde kieslijsten konden veranderen en zo een meer directe invloed kregen op de keuze van hun politieke vertegenwoordigers. Hetzelfde voorstel keerde terug in de verkiezingsprogramma's van 1994 en 1998, met als doel dat burgers 'de kans krijgen om hun volksvertegenwoordigers persoonlijk te kiezen'.

Kanteljaar 2002

Maar dan komt het kanteljaar 2002, met de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn en het aantreden van het kabinet Balkenende-I met de verweerde LPF. Vanaf dat ogenblik wordt progressief (groen) links opgejaagd door de 'geest van Pim'. De radicale democratiseringsagenda, inclusief de 'letterlijke' opvatting van democratie ('alle macht aan het volk'), directe persoonsverkiezingen en referenda, wordt gekaapt door populistisch rechts en stort links in zelfconfrontatie, verwarring en onmacht. Want wat betekent democratisering eigenlijk nog als personendemocratie bij populistisch rechts onttaardt in mediaspektakel,

celebritypolitiek en autoritair leiderschap? Wat als referenda-uitslagen ineens worden uitgelegd als de 'stem van het volk' die altijd gelijk heeft en een 'tirannie van de meerderheid' legitimeert? Wat als we zelf door rechtspopulisten worden uitgescholden voor 'elite' en als onderdeel worden gezien van een regenteske 'kartel-democratie' waarin de gevestigde partijen onder één hoedje spelen?

Het gevolg van dit kanteljaar is een terugtrekkende beweging bij alle progressieve partijen, die defensief aanschurken tegen het bestaande representatief-parlementaire stelsel, zeker na de onverwachte 'successen' van referenda, zoals die over de Europese Grondwet (2005), het minarettenverbod in Zwitserland (2009), het Oekraïne-verdrag (2016) en de Brexit (2016). Zo zet D66 zijn 'kroonjuwelen' zoals de gekozen burgemeester eerst op de plank en later in de ijskast, en vergeet de partij het pleidooi van Hans van Mierlo voor de personalisering van de politiek en diens scepsis over de politieke partij als machtsinstituut. Ook GroenLinks schraapt stilzwijgend voorstellen (waaronder de voorkeurstem) die een meer directe persoonlijke band tussen kiezer en gekozene willen bewerkstelligen. Het correctief referendum en het volksinitiatief lijden minder aan dit personalistisch 'risico' en blijven voorlopig gehandhaafd.

Stem des volks

In 2005 dient GroenLinks zelfs samen met de PvdA en D66 twee initiatiefwetten in die het raadgevend en het correctief referendum moeten regelen. Daarbij nemen de partijen scherp afstand van de populistische opvatting die het referendum viert als anti-parlementaire 'stem des volks'. Het wordt nadrukkelijk verdedigd als een aanvulling op het parlementair-representatieve stelsel en als een nieuw

democratisch communicatiemiddel dat de professionele politiek niet vervangt, maar kan zorgen voor een intensievere wisselwerking tussen politici en hun kiezers.

Er bestaat een intrigerend contrast tussen het GroenLinks-verkiezingsprogramma *Overvloed en onbehagen* uit 2002, geschreven vlak vóór de Fortuyn-doorbraak, en het pamflet *agenda voor een democratische cultuur*, dat later in hetzelfde jaar door het wetenschappelijk bureau van de partij werd uitgebracht als een eerste antwoord op de fortuynistische uitdaging. Terwijl het eerste stuk nog een brede 'Agenda voor radicale democratisering' bevatte, focuste het tweede vrijwel exclusief op het ideaal van deliberatieve burgerparticipatie, en zwijgt het over andere vormen van directe democratie. Het populisme werd neergezet als een uit de hand gelopen vorm van marktdenken en consumentensoevereiniteit ('u vraagt, wij draaien'). Maar, zo onderstreepten de auteurs, de democratie is geen kwestie van 'zelfbediening van burgers'. Politici moeten niet alleen luisteren naar de (boze) burger, maar hun wensen en belangen ook publiekelijk afwegen, via confrontatie, deliberatie en dialoog.

Deze zogeheten *civic turn* verplaatste de aandacht van de politieke naar de sociale democratie, en dus van 'klassieke' kwesties van staatkundige vernieuwing naar de participatieve zeggenschap van burgers in buurten, bedrijven, scholen, zorginstellingen enzovoort. Veelzeggend is dat die aandacht voor maatschappelijke democratisering geheel ontbreekt in de programma's van de rechts-populistische partijen, die burgerschap blijven opvatten in eng-politieke en selectief-nationalistische zin. Maar dit betekent ook dat de progressieve partijen steeds behoudender worden als het gaat om de mogelijke renovatie van het parlementaire stelsel.

Nadat in 2005 tijdens de 'Paascrisis' de poging van D66-minister Thom de Graaf om de burgemeestersbenoeming directer te maken in de Eerste Kamer werd getorpedeerd (met hulp van de PvdA en GroenLinks), belandden ook de hervormingsadviezen van de Nationale Conventie (2005) en het Burgerforum Kiesstelsel (2006) in de diepe Haagse la. In 2007 droeg uiteindelijk PvdA-minister Guusje ter Horst de direct gekozen burgemeester ten grave – terwijl zij daar in haar tijd als eerste burger van Nijmegen nog een voorstander van was.

In het GroenLinks-verkiezingsprogramma van 2010 lag vervolgens alle nadruk op afslanking van het openbaar bestuur en het vergroten van actief burgerschap. Voor het eerst sinds de oprichting ontbrak daarin het referendum, terwijl het wél prominent prijkte in de programma's van Wilders' PVV en Verdonks Trots op Nederland. Ook het spandoekwoord 'radicale democratisering' ontbrak, maar stond wél vooraan in het PVV-programma: 'Alleen een radicale democratisering kan de dominantie van de elites breken.' Persoonlijke noot: op het verkiezingscongres verdedigde ik als lid van de programmacommissie het referendum tegen een anti-referendummotie van Dwars, maar verloor ik dit pleidooi met drie stemmen verschil. Aangezien de Tweede Kamerfractie bij monde van Femke Halsema nog steeds beide referendumvoorstellen verdedigde, besloot het bestuur de fractie daarin te blijven steunen, maar ook om een 'breed debat' te voeren over de plaats van het referendum in het vertegenwoordigende stelsel, en meer in het algemeen over de inrichting van de democratie.

Weg referendum

Dat debat is er nooit gekomen. Wél herhaalde zich hetzelfde tafereel in 2017 bij de vaststelling van het →

Het populisme werd neergezet als een uit de hand gelopen vorm van marktdenken en consumentensoevereiniteit ('u vraagt, wij draaien')

verkiezingsprogramma *Tijd voor verandering*. Het conceptprogramma bevatte opnieuw het correctief referendum, alsmede een verlaging van de drempel voor het inmiddels door de Staten-Generaal aangenomen raadgevend referendum. Maar een succesvol amendement van Van Hooijdonk e.a. verving de betreffende passage door de tekst: 'GroenLinks is voorstander van nieuwe vormen van deliberatieve democratie... Deze benadering doet meer recht aan de complexiteit van maatschappelijke vraagstukken dan de ja-nee-vraag in referenda. Er wordt een procedure ontwikkeld om deliberatieve democratie in te zetten en deze komt in plaats van de referendumwet.' De 'uitruil' tussen referendum en participatieve democratie werd daarmee definitief beklonken.

In de nasleep hiervan trekt ook GroenLinks de handen af van het eigen voorstel voor een correctief referendum. Als ultieme nederlaag schaft D66-minister Ollogren vlak na haar aantreden in 2018 ook het raadgevend referendum af, onder hoongelach van GeenStijl en de rechts-populistische partijen. Intussen moet het kabinet-Rutte III, dat nul ambitie toont op het gebied van democratisering, wél reageren op het rapport *Lage drempels, hoge dijken* van de staatscommissie-Remkes uit december 2018. Pikant genoeg adviseert deze commissie om het eerder door het Burgerforum Kiesstelsel in 2006(!) uitgewerkte voorstel in te voeren, waarbij de persoons- of voorkeurstem meer gewicht krijgt dan nu het geval is. Dit idee wordt in principe overgenomen, maar het voorstel voor een direct gekozen formateur wordt meteen afgeschoten ('past niet in het systeem') en over het bindend correctief referendum wil het kabinet 'langer nadenken' (= ijskast = afstel?). In het spoor van de staatscommissie dient vervolgens de SP (bij monde van Tweede Kamerlid Ronald

van Raak) opnieuw een initiatiefvoorstel in voor het correctief referendum, dat inmiddels positief is beoordeeld door de Raad van State.

Offensieve koers

Wat kan GroenLinks leren als het kijkt in deze historische spiegel? Ik denk dat we ons ideaal van radicale democratisering opnieuw moeten uitvinden. De huidige standpunten over democratie, stemrecht en openbaar bestuur zijn uitgesproken zwak en beperkt, en bieden niet meer dan een bedeesd antwoord op de ruwe maar terechte uitdagingen van het rechtspopulisme. We moeten een meer offensieve koers durven varen en een bredere democratische agenda bepleiten, die zich niet alleen richt op burgerparticipatie, maar ook andere direct-democratische instrumenten zoals het referendum serieus neemt. Hoe ziet zo'n agenda er in grote lijnen uit?

1 We beginnen met een klassieker: *de republiek*. De PSP wilde de monarchie nog afschaffen. GroenLinks bepleit tot 2002 nog een door de Staten-Generaal gekozen staatshoofd, maar verwatert die eis geleidelijk tot het huidige standpunt dat Nederland 'op termijn een republiek moet worden'. Waarom niet: 'Bij de volgende troonswisseling een referendum over de monarchie en ondertussen de financiën van het koningshuis steviger aanpakken'?

2 Een tweede klassieker: *uitbreiding van het kiesrecht*. Ten eerste, volgens de Greta Thunberg-norm: verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd naar 16 jaar (zoals nu al bepleit, maar dit kan krachtiger en urgenter) en uitbreiding van het stemrecht van migranten en EU-burgers met een verblijfsvergunning (idem). Daarnaast is een betere representatie nodig van dieren, plan-

ten, rivieren, zeeën en andere wateren, bergen en landschappen, kortom, van de natuur. Ook het hiermee overlappende idee van de Franse filosoof Bruno Latour voor een 'parlement van de dingen', verdient de volle aandacht. De (transparanter gekozen) Eerste Kamer kan hiervoor worden ingericht, die als een werkelijke *chambre de réflexion* gaat functioneren: als woordvoerder van de langere termijn, van toekomstige generaties, van de belangen van niet-menselijke wezens en van de natuur.

3 *Burgerparticipatie en referenda* zijn geen conflicterende alternatieven, maar vullen elkaar aan en compenseren elkaars zwakheden. De deliberatieve democratie heeft elitaire trekjes, omdat het 'ons soort mensen' voorrang geeft: de gemakkelijke praters, de mensen met tijd, kennis van zaken en zelfvertrouwen (de 'participatietijgers') minder tijd en kennis kostende instrumenten, en dus toegankelijker voor minder hoog opgeleide en minder geëngageerde burgers. Gebonden aan duidelijke voorwaarden die populistisch misbruik en extreme polarisering tegengaan, zorgen raadgevende en correctieve referenda en het volksinitiatief voor een intensivering van de *checks and balances* van de representatieve democratie. Vaker stemmen veronderstelt ook dat de stemprocedure zelf wordt vergemakkelijkt, bijvoorbeeld via (experimenten met) elektronisch stemmen en andere vormen van *e-democracy*.

4 Nog een klassieker voor GroenLinks: een *democratisering van de economie* die politieke democratie koppelt aan maatschappelijke democratie en beide in dienst stelt van de strijd tegen sociaaleconomische ongelijkheid en voor herstel van de publieke sector. Nieuwe inspiratie

hiervoor leveren het municipalisme en de *commons*-beweging, die nieuwe vormen van publieke eigendom en zeggenschap voorstaan in cruciale sectoren als de zorg, de huisvesting, de water- en energievoorziening, de afvalverwerking en de digitale communicatie.

5 Geen koudwatervrees voor *personalisering van de politiek*. De nieuwe directheid van politieke communicatie via de media heeft niet alleen populistische nadelen, maar biedt ook democratische kansen. Burgers kunnen daardoor een meer ‘affectief’ vertrouwen stellen in zichtbare leidersfiguren, hun politieke ideeën en hun politieke stijl. Personendemocratie (in de vorm van directe verkiezingen van gezagsdragers zoals de burgemeester, de formateur en/of de premier) zorgt voor meer onafhankelijke politici, meer politiek dualisme en een grotere herkenbaarheid bij kiezers die geen geduld hebben voor uitgewerkte partijprogramma’s. Een verzwaring van de voorkeurstem (zoals al bepleit door het Burgerforum Kiesstelsel en opnieuw door de commissie-Remkes) kan Kamerkandidaten voorzien van een meer persoonlijk mandaat. Ook het voorstel voor een gekozen formateur past in deze denkrichting, net als experimenten met directe burgemeestersverkiezingen in de grote steden.

6 Urgent in het tijdperk waarin ‘de leugen regeert’: versterking en democratisering van de publieke omroep en de onafhankelijke journalistiek, politieke regulering van sociale mediagiganten als Twitter, Facebook, Google en YouTube, en intensivering van de ‘mediawijsheden’ en democratische burgerschapsvorming in het onderwijs en andere maatschappelijke instellingen.

7 Ten slotte: door de populistische uitdaging weten we beter wat democratie *niet* is: de stem van het soevereine volk, vertaald naar het alleenrecht en het gelijk van de meerderheid, zoals belichaamd door een autoritaire leider. We kunnen met meer overtuiging en trots verdedigen wat democratie *wél* is: een systeem van pluralisme en matiging waarin de macht van de meerderheid wordt ingeperkt door constitutionele rechten voor minderheden en universele mensenrechten. Aangezien minderheden ook hun eigen minderheden kunnen onderdrukken, komen we ten slotte uit bij bescherming van de minderheid van één als *bottom line* van de democratische rechtsstaat. De klokkenluider is daarvan het meest sprekende symbool. Maar daar hoort ook een relaxtere houding bij tegenover buitenparlementaire actie en burgerlijke ongehoorzaamheid (zoals dat van Extinction Rebellion): sentimenten die het radicale GroenLinks van de jaren negentig gunstig onderscheiden van de nogal brave partij van nu. X

Het slothoofdstuk van Het volk bestaat niet (2011) van Dick Pels bevat een uitvoeriger argumentatie voor democratische vernieuwingen. Dit boek is gratis te downloaden via www.dickpels.nl

De deliberatieve democratie heeft elitaire trekjes, omdat het ‘ons soort mensen’ voorrang geeft: de gemakkelijke praters, de mensen met tijd, kennis van zaken en zelfvertrouwen (de ‘participatietijgers’)

Birds Watching (2016) van de Amerikaanse **Jenny Kendler** is een beeldhouwwerk langs een weg in Chicago dat honderd ogen van bedreigde vogelsoorten verbeeldt. Het herinnert ons aan onze verantwoordelijkheid om vogels te beschermen en draait de relatie tussen vogels en mensen om: het zijn hier de vogels die zien wat mensen aan het doen zijn.

Ook kunstenaars uiten op straat hun zorgen over het klimaat. Niet in de vorm van stakingen of marsen, maar met kunst: op muren, gebouwen of langs wegen.

Eco-haikus for marquees (2019), hier op een theatergevel in Los Angeles, is het werk van kunstenaar **Justin Brice Guariglia**. Samen met de filosoof Timothy Morton maakt hij sinds 2016 'eco-aforismen' of haikus die mensen moeten helpen om meer 'ecologisch' te denken.

In een dorp vlakbij Miami nodigde kunstenaar en docent **Xavier Cortada** bewoners uit om hun huis een cijfer te geven dat weergeeft hoeveel *feet* de zee zou moeten stijgen om hun huis te verzwelgen (8 *feet* = bijna 2,5 meter). Dit resulteerde in het project **Underwater HOA** (2018).

Het van oorsprong Hawaïaanse **Kapu Collective** maakt op de meest uitdagende plekken in de wereld muurschilderingen die de gevaren van de stijgende zeespiegel en klimaatverandering in beeld brengen. De twaalf meter lange muurschildering **Ko'ana** maakte kunstenaar Hula staand op een surfboard, in de Bay of Fundy in de Canadese stad Saint John, New Brunswick. Door de sterke getijden had het schilderij geen lange levensduur. De boodschap: weggespoeld te worden door een stijgende zeespiegel is een lot dat veel mensen wacht als gevolg van klimaatverandering.

EEN GREEN NEW DEAL KLEURT BUITEN DE LIJNTJES

*Klimaatcrisis
én ongelijkheid
radicaal te lijf*

—Robbert Bodegraven is directeur van
Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Overal worden plannen gemaakt voor een Green New Deal, als antwoord op zowel de klimaatcrisis als de sociale ongelijkheid. Maar veel plannen zijn niet meer dan losse maatregelen. Een Green New Deal die ons op lange termijn welvarend houdt, moet gebaseerd zijn op vier grote omwentelingen.

Door ROBBERT BODEGRAVEN

De Amerikaanse columnist en schrijver Thomas Friedman was er vroeg bij. In de *New York Times* van ruim tien jaar geleden deed hij een oproep die doorklinkt tot vandaag. Om klimaatverandering te stoppen en van onze fossiele verslaving af te komen was een Green New Deal nodig, schreef Friedman: een groot industrieel programma, aangejaagd door de overheid die met investeringen, innovatie, beprijzen en normering een immense transitie moest leiden.

Friedman heeft school gemaakt, ook al duurde het nog meer dan tien jaar voor het idee vastere voet aan de grond kreeg. Daarvoor was een jonge Amerikaanse activiste nodig, een politiek gedreven serveerster in een taco-restaurant, die een brutale gooi deed naar een parlamentszetel in haar stad New York. Alexandria Ocasio-Cortez daagde de gedoodverfde winnaar Joseph Crowley uit en versloeg hem – tegen alle verwachtingen in. Het paradigma van haar programma: de Green New Deal. Ocasio-Cortez was in één klap beroemd, kwam in het Huis van Afgevaardigden, en gaat sindsdien gemakshalve als AOC door het leven. Bij beroemdheden volstaan nu eenmaal de initialen.

Met AOC nestelde het idee van een Green New Deal zich vast in het politieke debat. Niet alleen aan de overzijde van de oceaan, maar ook in Europa. Helemaal onbekend was het fenomeen hier overigens niet. In Enge-

land had een kleine denktank in 2008 een eerste uitgewerkte Green New Deal opgesteld, de VN-tak UNEP schreef een Global Green New Deal en GroenLinks volgde in 2008 en 2009 met voorstellen om de klimaatcrisis in samenhang met de kredietcrisis aan te pakken, onder de titel *The Green Deal* (2008) en *The Green Deal 2.0* (2009). Ook andere groene partijen in Europa waagden zich aan een op de New Deal geïnspireerd programma, maar erg veel impact had het allemaal niet.

Tot vorig jaar, waarin de Green New Deal door de Amerikaanse Democraten werd omarmd en er een Europese Commissie aantrad die een Europese Green Deal tot spil van haar beleid lanceerde.

Wat is de deal?

De Green New Deal wordt overal een beetje anders ingevuld, maar er is een grote gemene deler die teruggrijpt op het origineel: de New Deal waarmee president Roosevelt in de jaren dertig van de vorige eeuw de werkloosheid in Amerika bestreed en zorgde voor nieuwe economische groei. Zijn *deal*: een sturende overheid die economische groei creëert en tegelijkertijd sociale misstanden oplost.

Bij de Green New Deal gaat het om een soortgelijke samenloop. De overheid neemt de regie en hervormt de oude fossiele economie tot een duurzame klimaatneutrale economie. Deze hervorming gaat hand in hand

met een sociaal programma dat de ongelijkheid in de samenleving verkleint. Kortom: een eerlijke transitie, waar iedereen beter van wordt.

Dat klinkt prachtig, maar kunnen we onze welvaart op peil en de sociale verzorgingsstaat overeind houden zonder fossiele industrie? En hoe betalen we dat?

De Green New Deal-voorstanders beweren voor deze dilemma's een oplossing te bieden. En toch, wie de diverse programma's leest, blijft met veel vragen achter. Aan ideeën voor maatregelen ontbreekt het niet. Die variëren van groene belastingen (zoals de CO₂-belasting), investeringsfondsen van de overheid en de inzet van de pensioenspaarpotten tot de aanleg van groene infrastructuur, omscholingsprogramma's voor nieuwe groene banen en slimme mobiliteit. Maar is een Green New Deal inderdaad een optelsom van maatregelen? Of is er een meer fundamentele verandering nodig, een systeemwijziging die de bestaande structuren van sociale uitsluiting en ecologische uitbuiting bij de wortel aanpakt?

Voor een partij die klimaat tot speerpunt maakte en ervoor koos dit te combineren met links beleid zijn dit existentiële vragen. Als er dus één partij is die over de fundamenteën van een Green New Deal moet meedenken, is het GroenLinks.

Vier transities

De wetenschappers van het IPCC zijn er duidelijk over: om binnen de grens van 1,5°C opwarming te blijven zijn de komende tien jaar beslissend. Maar als we vervolgens naar de mondiale *track record* voor het terugdringen van broeikasgassen kijken, zakt de moed je in de schoenen. We zijn niet minder, ➔

maar meer gaan uitstoten. Daaruit dringt zich een conclusie op. Ofwel we sturen bij binnen de bestaande sociaaleconomische kaders zoals we nu doen, en gaan te traag, of we zijn bereid systemisch naar de crisis te kijken en aan de fundamenteën van ons sociale en economische model te sleutelen.

Dat laatste betekent dat we accepteren dat de klimaatcrisis het gevolg is van de pilaren waarop onze samenleving rust. Een Green New Deal die ons helpt op lange termijn welvarend te blijven, zal dan ook gebaseerd moeten zijn op vier grote systemische transities.

Allereerst is de klimaatcrisis een gevolg van het gebruik van fossiele brandstoffen, die de motor vormen van onze huidige economie. Een economie die de belofte doet de hoogst mogelijke welvaart voor iedereen op te leveren. Onze economie maakt dat laatste echter niet waar, maar schept juist grote ongelijkheid, put de aarde uit en vernietigt het leven op aarde. De eerste transitie die een Green New Deal moet inzetten is daarom een economische transitie.

De tweede transitie is een financiële. Het huidige monetair-financiële systeem stimuleert geldstromen naar de fossiele industrie, die op korte termijn geld opleveren maar op langere termijn schadelijk zijn. Bovendien behartigt het monetair-financiële systeem vooral de belangen van de allerrijksten. Het vergroot ongelijkheid en is zodanig kwetsbaar voor schokken (recessie) dat het investeringen in langetermijnactiviteiten die hard nodig zijn voor de financiering van een Green New Deal ontmoedigt.

De derde transitie in een Green New Deal-programma moet zich richten op het terugveroveren van de democratie. De afgelopen halve eeuw is de macht verschoven naar de top van het bedrijfsleven en een kleine groep superrijken. Die machtsverschuiving zorgt voor een serieuze aantasting van de democratie en draagt bij aan ongecontroleerde ver-

vuiling en grotere ongelijkheid. De vierde transitie tenslotte, is een ethische. Met het neoliberalisme groeide een nieuwe moraal, die ons voorhield dat het nastreven van eigenbelang de beste manier is om welvaart te vergroten. Dat concurrentie en een winnaarsmentaliteit tot een eerlijke verdeling van die welvaart zouden leiden. Dat verrijking aan de top tot een *trickle-down* effect zou leiden. En dat iedereen die zijn talenten inzet, daar op een eerlijke manier voor beloond wordt. Inmiddels weten we dat dat allemaal niet gebeurde.

It's the economy...

De eerste transitie vervangt de huidige, fossiele economie door een groene en sociale. Dat begint bij de manier waarop we de schaarse bestaansmiddelen verdelen. In een rechtvaardige economie is die verdeling gebalanceerd en zorgen we dat we zo weinig mogelijk schade aanrichten aan de welvaart van anderen of die van toekomstige generaties.

De huidige economie presteert op de twee kernbegrippen in deze beschrijving – eerlijke verdeling en duurzaamheid – niet zo best. Dat geldt allereerst voor de verdeling van de welvaart. De inkomens- en vermogensongelijkheid is groot. Extreme armoede in sub-Sahara Afrika neemt toe, rijkdom in de westerse wereld groeit. De ruim tweeduizend miljardairs op de wereld hebben meer vermogen dan de armste 4,6 miljard mensen (60 procent van de wereldbevolking). In welvarende westerse landen leven mensen onder de armoedegrens, terwijl anderen van gekkigheid niet weten wat ze met hun geld en bezit moeten doen.

Ook op duurzaamheid presteert onze economie slecht. De middelen die we gebruiken om aan onze wensen en behoeften te voldoen, putten de aarde uit, helpen de biodiversiteit om zeep en zorgen voor zoveel vervuiling dat we het leven op aarde ermee bedreigen. Onze westerse welvaart

houdt armoede elders in de wereld mede in stand, en vormt een serieuze bedreiging voor de kansen op welvaart van toekomstige generaties.

Een van de belangrijkste oorzaken voor deze tekortkomingen is het heilige geloof in de vrije markt. Daarbij is het neoliberalisme de geperverteerd doorgeschoten vorm van het liberalisme zoals Adam Smith het ooit bedoelde. Bij moraalfilosoof Smith ging de vrije markt samen met verantwoordelijkheid voor de samenleving. Moderne liberalen leggen juist de nadruk op de individuele vrijheid en zien de verantwoordelijkheid van het individu als lid van het collectief nogal eens over het hoofd. In het twintigste-eeuwse neoliberalisme is deze morele dimensie zelfs vrijwel helemaal verdwenen. Zo kwam het dat in het neoliberale denken niet alleen de staat, maar ook de ethiek van de collectieve verantwoordelijkheid in het verdomhoekje belandde.

Het gevolg: rijkdom hoopte zich op aan de top, de vrije markt gaf het bedrijfsleven vrij spel. De overheid trok zich terug als regisseur van de economie. Daarmee verloren gewone burgers hun grip op economische ontwikkelingen.

Tegelijkertijd stagneerden de lonen van arbeiders en daalden de investeringen in innovatie en ontwikkeling. Kosten voor schadelijke effecten werden niet in de prijs meegenomen en werden dus niet zichtbaar in de bedrijfsvoering. Daarmee ontbrak elke prikkel om met deze kosten rekening te houden, laat staan ze tegen hogere kosten uit te bannen.

De zichtbare hand

Een Green New Deal vervangt de huidige neoliberale economie door een groene en sociale economie. Daarin krijgt de markt weer de rol die hem toekomt: een samenspel van partijen die dienstbaar zijn aan de collectieve welvaart (met oog voor individuele verschillen). Zowel het

bedrijfsleven, de burgers als de overheid zijn onderdeel van die markt. Burgers mandateren bovendien de politiek voor het voeren van regulerend beleid.

In deze economie krijgt de overheid haar rol als marktheers terug: een *visible hand*. Ze bepaalt als een regisseur de richting en snelheid van ontwikkelingen van de economie. Binnen de kaders van deze regisseur krijgt het bedrijfsleven de vrijheid te ondernemen.

In een groene economie treedt de overheid dus op als een actieve, investerende partij. Ze jaagt aan en faciliteert de transitie die nodig is: in duurzame energie, in schone mobiliteit, in duurzame werkgelegenheid, in schone industrie. Daarmee worden groene en stabiele banen geschapen en innovaties aangejaagd. De keuzes die zo'n overheid maakt, verschillen van de huidige gerichtheid op productie binnen de kaders van de neoliberale groei-economie. Hoe mooi de productie van meer elektrische auto's ook lijkt, het blijft een schadelijke activiteit. Een betere keuze is: minder auto's en meer deelmobiliteit.

In tegenstelling tot wat vaak beweerd wordt, betekent dat niet perse een einde aan de groei. Het betekent een ander soort groei. Een groei van activiteiten die bijdragen aan een groene samenleving, waarin we de natuur en de aarde beschermen en werk maken van eerlijke kansen voor iedereen. Eén van de gevolgen zal dan ook langdurige werkgelegenheid zijn in de groene sectoren die door de overheid aangejaagd worden. Economen die hiervoor pleiten, zoals Nobelprijswinnaar Joseph Stiglitz, roepen zelfs op net zo lang door te investeren tot er volledige werkgelegenheid is. In een groene economie kan dat. De hoeveelheid werk die ontstaat en nodig is om alleen al de energietransitie uit te voeren, is groter dan het verlies aan banen dat veroorzaakt wordt door het uitfasen van fossiele industrie.

Kost dat?

Het geld dat nodig is voor deze investeringen is beschikbaar. De Nederlandse staatsschuld is laag en kan binnen de strenge regels van het Europese begrotingsbeleid probleemloos omhoog. Ook aan de inkomstenkant kan er gewonnen worden, door bijvoorbeeld belasting op vervuiling en vlieskapitaal, en het terugdringen van regressieve uitgaven zoals de hypotheekrenteaftrek. Uiteraard wordt alle overheidssteun voor de fossiele industrie gestopt en vloeit dat geld naar groene en duurzame projecten

Zo kan de Nederlandse overheid tot wel honderd miljard vrijmaken en toch geen ruzie met Brussel krijgen over de hoogte van de staatsschuld. Investeren in de reële economie leveren vervolgens werk op. Sinds Keynes weten we dat dergelijke investeringen weer terugvloeien naar de staatskas.

Hoe mooi de productie van meer elektrische auto's ook lijkt, het blijft een schadelijke activiteit. Een betere keuze is: minder auto's en meer deelmobiliteit

De voorstellen die de Europese Commissie zelf begin dit jaar deed om haar eigen Green Deal te financieren, wijzen overigens al in de goede richting. Met investeringen van honderden miljarden uit de EU-begroting worden garanties voor leningen uit de private sector gegeven. Zoals econoom Mariana Mazzucato al aantoonde, verdringen de investeringen van de overheid niet het geld uit de private sector, maar zijn ze juist een aanmoediging om mee te investeren. Overheden zijn immers in staat om de meest risicovolle fase van groene innovaties financieel af te dekken, waardoor privaat geld het vertrouwen krijgt om aanvullend te financieren. Daarom houdt de Europese Commissie er rekening mee dat iedere euro overheidsgeld die in de groene transitie wordt geïnvesteerd het bijna veertienvoudige aan extra externe financiering oplevert. Met een haalbare investering van honderd miljard in Nederland is duidelijk dat de betaalbaarheid van een Green New Deal niet het probleem is.

De vervuiler betaalt

In een groene economie zal ook het belastingstelsel aangepast worden omdat activiteiten die bij de huidige grijze economie passen, veel strenger worden belast. Als de markt niet zorgt voor eerlijke prijzen waarin schade aan het klimaat, uitputting van de aarde of oneerlijke arbeidsomstandigheden worden meegenomen, zal de overheid deze *externaliteiten* bijrijzen met belastingen.

Twee grote uitdagingen zetten een belastinghervorming binnen een Green New Deal onder druk: de verdeling van de lasten en de schaal waarop ze ingevoerd worden. Belasting op vervuilende bedrijven is hard nodig. Maar als deze belastingen doorberekend worden aan de consument, ontstaat geheide verzet. Daarom zal de overheid er alles aan moeten doen om te zorgen dat diezelfde burger ofwel direct een schoon →

alternatief voor het vervuilende dure product heeft, ofwel een deel van de opbrengsten uit belastingen direct terugkrijgt. Zo worden doorberekende belastingverhogingen gecompenseerd. Een voorbeeld van een direct schoon alternatief voor duurdere benzine is het aanbieden van kwalitatief goedkoop of zelfs gratis openbaar vervoer.

Om draagvlak voor de economische transitie te creëren, zullen hogere belastingen ook gelijk op moeten gaan met gerichte belastingverlagingen en overheidsinvesteringen. Alleen als de koopkracht van burgers met lagere inkomens stijgt, kan de populistische perceptie dat de burger moet opdraaien voor de wensen van de overheid bestreden worden. Die overheidsinvesteringen zorgen bijvoorbeeld voor nieuwe groene banen en omscholingsmogelijkheden. Ze kunnen ook ingezet worden als instrument voor inkomenspolitiek, bijvoorbeeld via gerichte investeringen in de verduurzaming van sociale huurwoningen en subsidies voor oude koopwoningen waar huishoudens met lage inkomens wonen.

De tweede uitdaging is de internationale. Nederland is geen eiland en ieder land is in meer of mindere mate afhankelijk van de uitwisseling met andere landen. Daarom is een vorm van importheffing noodzakelijk zolang handelspartners niet op dezelfde manier de economie vergroenen. In de Europese Green Deal wordt een CO₂-heffing aan de buitengrenzen voorgesteld, een effectieve manier om een gelijk speelveld voor Europese productie te houden.

Dienstbaar geld

In het directe verlengde van een transitie naar een groene economie ligt de transitie van ons monetair-financiële systeem.

In de huidige economie is ons geld grotendeels vrijgegeven aan de markt. Globalisering heeft ervoor gezorgd dat geld in een oogwenk van de ene kant van de wereld naar de andere kan flitsen. Overheden, die vroeger een stevige greep op hun nationale munteenheid en de centrale bank hadden, zijn teruggetreden en verloren vrijwel iedere greep op het stelsel. Het geld is verworden tot een instrument voor snelle en exorbitante verrijking van de toch al rijken. De organisatie en inrichting van het geldsysteem heeft het tot het machinevet van groeiende ongelijkheid gemaakt, en tot de smeerolie voor uitbuiting van de natuur.

In de vrije markt gaan commerciële banken over de hoeveelheid geld die in omloop is. Dat betekent dat de keuze waar geld geïnvesteerd wordt primair gebaseerd is op winstmogelijkheden. Winsten die niet bedoeld zijn om op langere termijn maatschappelijke doelen te dienen, maar om snel geld voor aandeelhouders op te leveren. In de neoliberale economie is maatschappelijke waarde immers vervangen door aandeelhouderswaarde. Een van de mythes in deze ideologie is dat aandeelhouderswaarde vanzelf maatschappelijke waarde oplevert. Maar wie dit verband zoekt, komt bedrogen uit.

Om het geld wel de juiste richting op te sturen, is het noodzakelijk dat ook hier de democratische overheid regisserend en sturend optreedt. Het monetair-financiële systeem moet dienstbaar worden aan het maatschappelijke belang van een Green New Deal.

Stenen omkeren

Daarvoor zijn hervormingen nodig. De dominantie van de grote banken moet gebroken worden door ruimte te maken voor meer en kleinere banken. Dat bevordert diversiteit en creëert

kansen voor groene banken die zich specifiek op de groene transitie richten. Hierbij zal tegelijkertijd geïnvesteerd moeten worden in het toezicht op dit diverse bankenlandschap. Bank die zich op de commerciële kredietverlening richten, met de bijbehorende kortetermijnwinsten, zullen niet langer met belastinggeld gered worden.

Centrale banken zullen in samenwerking met de overheid leningen voor de Green New Deal ter beschikking stellen die heel gunstig zijn. Het succes van groene obligaties zal toenemen. Bank die zich op de transitie richten en geduldige kredieten verstrekken, profiteren hiervan.

De belangrijkste hindernis is de angst voor onrust op de financiële markten en ontwrichting. Toch is deze angst niet opgewassen tegen de risico's van *business as usual*. Niet voor niks waarschuwen steeds meer gerenommeerde economen voor de op handen zijnde volgende financiële crisis. Het monetair-financiële systeem heeft de afgelopen decennia een hechte tandem gevormd met de neoliberale economie. Beide zijn failliet en dringend aan vervanging toe.

De stem van burgers

Met de transitie van een neoliberale economie en een bijpassend monetair-financieel systeem naar een groene en sociale economie waarin geld weer primair voor maatschappelijke doelen wordt aangewend, verschuift de rolverdeling tussen overheid, bedrijfsleven en burger radicaal. Dat is het moment dat

de burger ook zijn rol zal opeisen. Een Green New Deal kan dan ook alleen slagen als de burgers zich betrokken, gehoord en gerespecteerd weten.

De neoliberale hegemonie heeft de democratie aangetast. De macht verschoof van door burgers gekozen politici naar ongekozen CEO's van bedrijven, aandeelhouders en directies van financiële instellingen. De invloed van de politiek, en dus van de burgers, nam steeds verder af. Bankdirecteuren bepaalden waar geld in werd geïnvesteerd (niet in de maatschappelijke belangen, niet in de publieke sector), directies van technologiebedrijven eigenden zich onze persoonsgegevens toe, investeringsfondsen speelden met ons spaargeld. Democratische controle werd teruggeschroefd tot een minimum en toen het fout ging in de financiële sector lag de aansprakelijkheid ineens toch bij de burger.

Enerzijds uitte de teleurstelling daarover zich in de opkomst van rechtspopulistische bewegingen, anderzijds deed het ook een kritische linkse en groene beweging opkomen. Jongeren gingen de straat op en protesteerden tegen het in hun ogen vernietigende beleid van de politieke leiders. Burgergroepen organiseerden zich en oefenden politieke druk uit. Zowel in Engeland als in de Verenigde Staten lag de kiem voor de politieke vertaling van een Green New Deal bij *grassroots* organisaties die van onderop georganiseerd zijn. En ook in Nederland zien we hoe in toenemende mate het maatschappelijk middenveld, samen met actieve burgers, druk zet op een politieke omslag. Nieuw strijdmiddel is daarbij de inzet van het recht. Sinds het Urgenda-vonnis wordt overal ter wereld gekeken hoe de rechterlijke macht als democratisch instrument ingezet kan worden om de belangen van burgers te verdedigen.

Deze kiemen voor een democratische transitie vragen een actieve rol van burgers en overheden. In plaats van publiek-private partnerschappen, de

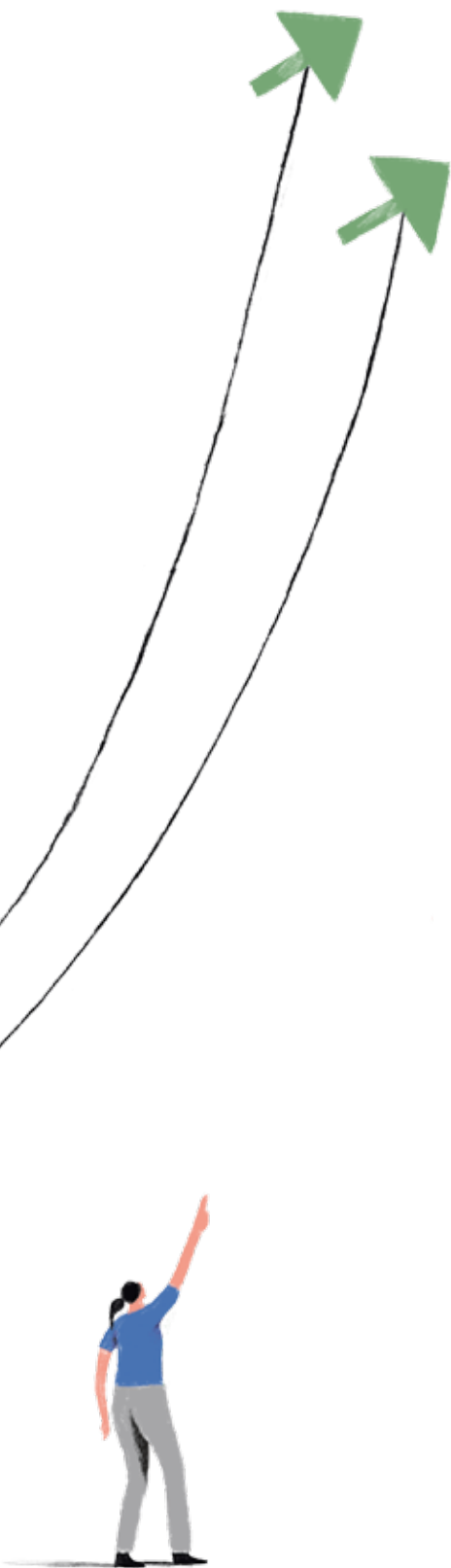
mantra voor innovatieve samenwerking in de neoliberale samenleving, schakelen we over op publiek-civiele partnerschappen tussen burgers en de overheid. In plaats van het overdragen van publiek belang aan commerciële partijen, nemen burgers in samenwerking met de overheid deze taken voor hun rekening.

Op die manier krijgen burgers zeggenschap over de transitie die uit de Green New Deal voortvloeit. Een voorbeeld is de verduurzaming van huizen en de manier waarop nieuwe energiebronnen voor warmte gaan zorgen. Niet de projectontwikkelaars of geprivatiseerde energiemultinationals bepalen, maar burgervertegenwoordigers die samen met de overheid bepalen in welke volgorde en snelheid maatregelen worden genomen. In deze partnerschappen tussen burgers en overheid zullen de lasten niet bij de laagste inkomens terechtkomen. De betrokkenheid van burgers, die te maken krijgen met de directe gevolgen van genomen maatregelen, en de overheid, die de fondsen kan vrijmaken voor tegemoetkoming of compensatie, garanderen een eerlijke verdeling van de lasten.

Burgerinitiatieven, burgerraden, burgerbegrotingen: ze worden vast onderdeel van de samenleving die een Green Deal mogelijk maakt.

Morele tegenpolen

Om de drie genoemde transitie te kunnen realiseren, is een vierde nodig: de omslag naar een nieuwe moraal. Om dat te begrijpen is een zijstap naar het werk van de Amerikaanse politiek filosoof Susan Neiman behulpzaam [zie ook het interview in *de Helling* nr 3, 2019 red.]. Zij beschrijft hoe het politieke denken sinds de oude Grieken gedomineerd is door twee tegenstelde morele posities. Deze kregen vorm in het oerboek van de politieke staatsinrichting, *De Staat* van Plato. In een discussie over rechtvaardigheid treden twee tegenpolen in het strijdperk, de jonge Trasymachus en →

de oude Socrates. Trasymachus betoogt dat rechtvaardigheid niets anders is dan een rookgordijn dat gebruikt wordt om het eigenbelang van het individu te maskeren. Zelfverrijking, het toe-eigenen van macht, een positie verwerven ten koste van een ander: dat is het natuurlijke gedrag van de mens. Socrates daarentegen wijst op de sterke neiging van de mens om empathisch en solidair te zijn, bereid het eigenbelang opzij te zetten voor het belang van een ander.

Fast forward twintigste eeuw. In de jaren zeventig komt een politieke ideologie op die steunt op een economisch model dat de persoonlijke autonomie centraal zet. In de Verenigde Staten omarmde Ronald Reagan het als zijn politieke programma en in Engeland maakte Margaret Thatcher school met haar *There is no alternative*-beleid. Het neoliberalisme staat in de traditie van de moraal van Trasymachus. Niet de samenleving als geheel maar het individu staat centraal. En dat individu is een *homo economicus*. Berekenend en uit op eigenbelang schept hij de voorwaarden voor een toename van welvaart over de hele linie. De bedoeling mag goed zijn geweest, het resultaat desastreus. De neoliberale samenleving wordt gekenmerkt door de waarden autonomie, competitie, ongelijkheid en eigenbelang.

Het leverde een samenleving met een meritocratische ethiek op: het geloof dat iedereen kan delen in de welvaart als je maar je best doet. Dat inspanning beloond wordt en dat inkomens- en vermogensverschillen niets anders zijn dan de rechtvaardige uitkomst van een eerlijke strijd tussen talenten.

De dominantie van de neoliberale ethiek heeft de tegenbeweging lang tot een bijna onzichtbare onderstroom gemaakt. Die tegenbeweging hanteert andere waarden. Ze baseert zich op solidariteit, gelijkwaardigheid, eerlijke verdeling en empathie, en gaat daarmee terug op het denken van Socrates.

Willen we een Green New Deal een kans geven, dan is het cruciaal dat we de Socratische ethiek weer dominant maken. De universele uitgangspunten van een Green New Deal zijn een hersteld evenwicht tussen mens en natuur en het beperken van ongelijkheid. Het is duidelijk dat we daarvoor de verbondenheid met elkaar, met het collectief en met de ons omringende natuur centraal moeten stellen. De ethiek van de Green New Deal vereist gedrag dat invulling geeft aan waarden als zorg, verbinding, solidariteit en gelijkwaardigheid. De *homo economicus* zal plaatsmaken voor een *homo socialis*.

Van waarden naar gedrag

Een morele transitie die tot nieuw gedrag leidt; het is geen sinecure. Toch is het verre van onmogelijk. Wie de SCP-rapporten over hoe we het leven in Nederland ervaren erbij pakt, ziet dat we ontevreden zijn over het gedrag van onze medeburgers: associaal gedrag in de openbare ruimte, te veel dikke-ikken, te weinig rekening met elkaar houden, te weinig zorgzaamheid. Het gedrag strookt niet met de waarden die we wensen.

Dat betekent dat we waarden als zorg, verbinding, solidariteit en gelijkwaardigheid niet meer hoeven aan te leren, maar deze nog wel in gedrag moeten omzetten. Ook hier is een actieve overheid nodig. Een overheid die het goede voorbeeld geeft en een aangepaste publieke moraal stimuleert. Dat begint in het onderwijs, waar met burgerschapsprogramma's geleerd wordt hoe waarden in gedrag worden geuit. Maar ook door het publieke debat te stimuleren en organiseren, in buurthuizen, in het verenigingsleven, in debatcentra. Kortom: op plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten - precies de plaatsen die door aanhoudende bezuinigingen gesloten zijn. Die moeten dus weer open.

Het veranderen van gedrag is een brede maatschappelijke opgave. De

overheid kan het niet alleen. Wet- en regelgeving die gewenst gedrag stimuleert, wordt beperkt door grondwettelijke vrijheden als de vrijheid van mening, religie, politieke voorkeur enzovoorts. Dat moet vooral zo blijven.

Er wordt dus ook wat van de burger, bedrijven en organisaties gevraagd. Zonder dat inzicht, zonder de bereidheid allemaal bij te dragen aan een samenleving die op waarden van verbinding en collectiviteit is georganiseerd, zal een Green New Deal het niet winnen van de huidige, op neoliberale waarden gebaseerde samenleving. De tien jaren die ons resten om het tij te keren, zullen dan niet toereikend zijn. Alleen als we gezamenlijk de vier fundamentele transities omarmen, kan een Green New Deal ons helpen. En dan is er in tien jaar tijd een mirakel mogelijk waar de komende generaties met bewondering op terug zullen kijken. X

Dit is een ingekorte versie. Het volledige essay is te lezen op de website van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks: www.wbgl.nl

Literatuur

- Aronoff, K. ea (2019). *A Planet to Win*. Londen: Verso
 Mazzucato, M. (2019). *De Waarde van Alles*. Uitgeverij Nieuw Amsterdam
 Pettifor, A. (2019). *The Case for a Green New Deal*. Londen: Verso
 Rifkin, J (2019). *The Green New Deal*. Londen: St. Martin's Press

**Arbeidsmigratie:
rechtvaardig reguleren**

Arbeids- migranten blijven nodig

Als de vergrijzing en krimp in Europa aanhouden en de economie blijft groeien, hebben we ook de komende dertig jaar arbeidsmigranten uit EU-lidstaten én daarbuiten nodig. Reden voor GroenLinks om te werken aan een menswaardig arbeidsmigratiebeleid dat recht doet aan zowel de economische en sociale praktijk als de waarden van de partij.

Door LEO LUCASSEN

H

et te voeren migratiebeleid is geen technocratisch probleem, maar hangt altijd samen met de politieke idealen. In het geval van GroenLinks gaat het dan vooral om sociale rechtvaardigheid ('Eerlijk delen'), minder polarisatie, meer verbinding en inclusiviteit ('Ontspannen samenleving') en internationale solidariteit (ruime opvang van vluchtelingen). Op basis van deze programmapunten is een ruimhartig immigratiebeleid een logische keus, zeker waar het de opvang van vluchtelingen betreft. Aan de andere kant geeft immigratie ook zorgen bij ingezetenen, zowel sociaal als cultureel. Vooral lager opgeleiden en ouderen zijn negatief over diversiteit, de mate van integratie en de kosten van migratie. Bovendien zijn er, zeker ook bij GroenLinks, kiezers die zich zorgen maken over de bevolkingsgroei en de gevolgen voor het milieu door voortgaande verstedelijking en verkeersintensiteit.

Wat betekent dit alles voor het migratiebeleid dat GroenLinks zou moeten voorstaan? Allereerst is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende vormen van migratie. *Asielzoekers* vragen politiek asiel aan omdat hun rechten geschon- den worden in het land van herkomst. Degenen wier claim wordt erkend, *vluchtelingen*, worden beschermd onder het Vluchtelingenverdrag. *Arbeidsmigranten* trekken voor werk naar een ander land, in de hoop daar een betere toekomst op te bouwen, en zijn onder te verdelen in migranten van binnen en van buiten de EU. Dit artikel richt zich op arbeidsmigranten. Daarbij ga ik ervan uit dat het arbeidsmigratiebeleid van GroenLinks gebaseerd dient te zijn op de waarden en uitgangspunten van de partij en geschraagd wordt door feiten en rationele afwegingen, en vooral niet gekleurd zou moeten worden door de tamelijk unieke ervaringen met het gastarbeidersstelsel uit de vorige eeuw.

Gastarbeiders

In veel pleidooien voor het verder aan banden leggen van arbeidsmigratie,

zowel uit andere EU-lidstaten als uit landen daarbuiten, klinkt de vrees door dat we dezelfde fout dreigen te maken als een halve eeuw geleden met de werving van gastarbeiders uit met name Turkije en Marokko. Hoewel er zeker parallellen zijn te trekken (de vraag naar arbeid in sectoren met overwegend laagbetaald werk), zijn er ook belangrijke verschillen tussen het gastarbeidersbeleid en de huidige arbeidsmigratie. De permanente vestiging en gezinshereniging van gastarbeiders omstreeks 1980, namelijk aan het begin van een lange recessie, was achteraf gezien beroerd getimed. Deze – massale – gezinshereniging was het door weinigen voorziene gevolg van de beslissing van het kabinet-Den Uyl (1973-1977) om het werkvergunningbeleid aan te scherpen en op te houden met werven. Het gevolg was niet dat gastarbeiders weer teruggingen naar hun geboorteland. Omdat Turkse en Marokkaanse gastarbeiders zich realiseerden dat zij door te vertrekken alle opgebouwde verblijfsrechtelijke en sociale rechten zouden verspelen en bij een eventuele terugkeer de deur gesloten zouden vinden, kozen velen er juist voor om te blijven en hun partners en gezinnen over te laten komen. Niet lang daarna verloren velen echter hun baan, omdat de sectoren waarvoor zij waren geworven eind jaren zeventig massaal hun poorten sloten (textielfabrieken, scheepswerven). Omdat zij ook nog eens in de slechtste wijken van de grote steden werden gehuisvest, was een slechter begin van het integratieproces nauwelijks denkbaar.

Arbeidsmigratie uit Oost-Europa

De kans dat de geschiedenis zich met de Polen en Roemenen van nu zal herhalen, is echter niet zo groot. Het belangrijkste verschil met de recente arbeidsmigratie uit Oost-Europa is dat deze vrij is en er geen 'straf' rust op weggaan. Daarnaast is het huidige sociale zekerheidsstelsel groten- ➔

ESSAY
Arbeidsmigratie

deels 'migratieproof' gemaakt. Zo hebben EU-migranten geen onmiddellijk recht op bijstand en kunnen ze pas aanspraak maken op een (lage en tijdelijke) werkloosheidsuitkering als ze minimaal een half jaar wit hebben gewerkt en buiten hun schuld werkloos zijn geraakt. Tot slot is het opleidingsniveau van de migranten gemiddeld hoger, en de culturele afstand geringer, dan dat van de bewust op laaggeschooldheid geselecteerde gastarbeiders uit Turkije en Marokko. Ook nu zal een deel van de arbeidsmigranten uit de EU (en daarbuiten) zich permanent in Nederland vestigen, maar hun overwegingen zullen veel meer worden bepaald door hun succes op de arbeidsmarkt. In economisch opzicht is dus sprake van een positievere selectie.

Buiten de EU

Dat laatste geldt ook voor de arbeidsmigranten van buiten de EU, die visumplichtig zijn en een werkvergunning nodig hebben. Verreweg de meesten zijn hoger opgeleiden die werk doen waarvoor in Nederland en andere EU lidstaten onvoldoende aanbod is. Denk aan de *research and development*-afdelingen van grote bedrijven als ASML, maar ook aan universiteiten, die tienduizenden specialisten van over de hele wereld – van India tot Chili – in dienst hebben. Door de al jaren bloeiende economie en het afnemend binnenlands aanbod in een aantal sectoren stijgt het migratiesaldo (immigratie minus emigratie) al jaren. Anders dan vaak gedacht is van verdringing van zowel hoger als lager opgeleide werknemers overigens nauwelijks sprake, aangezien voor veel van dit werk weinig of geen binnenlands aanbod beschikbaar is. Daarnaast zorgt de aantrekkingskracht van hogescholen en universiteiten voor de (vaak tijdelijke) komst van tienduizenden studenten uit Europa en daarbuiten.

Wat betekent dit nu voor een te voeren arbeidsmigratiebeleid? Om te

beginnen: het idee dat linkse partijen voorstander zouden zijn van volledig 'open grenzen' is een stropop. Uiteraard is er een grens aan hoeveel inwoners Nederland kan herbergen en is regulering onontkoombaar. Alleen is de vraag: in welke vorm?

Anders dan vaak wordt gesuggereerd, wordt migratie al in hoge mate gereguleerd. Dat geldt met name voor de arbeidsmigranten van buiten de EU. Bij hen wordt vooral gekeken of hun expertise van toegevoegde waarde is. Vandaar dat vooral hoger geschoolde arbeidsmigranten, zoals technici, naar Nederland verhuizen. Visa kunnen ook voor andere sectoren, zoals de zorg, worden verstrekt indien daar grote tekorten heersen.

Vrijheid van personenverkeer

Aan lager geschoolde arbeidsmigranten worden echter nog maar mondjesmaat visa verstrekt, omdat de vraag naar lager geschoolde arbeid – voor het moment – nog grotendeels op te vangen is met het aanbod binnen de EU. Deze migranten hebben vrij toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt (en omgekeerd kunnen Nederlanders elders in de EU aan de slag). Alleen als arbeidsmigranten een beroep doen op bijstand kan hun verblijf worden beëindigd. Deze vrijheid van personenverkeer binnen de EU heeft sinds 2004 geleid tot een toenemend aantal EU-burgers dat voor kortere of langere tijd in Nederland verblijft, voornamelijk uit Polen en Roemenië. De toename wordt primair bepaald door de vraag naar arbeid en daarmee door de economische conjunctuur.

Hoewel door deze migratievrijheid de arbeidsmigratie van Oost naar West in het afgelopen decennium

aanzienlijk is toegenomen en een deel van deze arbeidsmigranten, met name Polen, zich permanent in Nederland heeft gevestigd, is er geen sprake van een leegloop van Oost-Europa. Sterker nog, mede door de stijgende lonen in landen als Polen, Hongarije en Roemenië en de sterke demografische krimp van de bevolking is het aanbod van Oost-Europese arbeiders in Nederland en Duitsland al enigszins aan het opdrogen. Gezien de verwachte verdere krimp en vergrijzing in het komende decennium, zal het probleem eerder zijn dat er te weinig dan te veel aanbod is. Duitse werkgevers wijzen hier al jaren op.

Overigens heeft deze migratievrijheid, vanuit het ideaal van een ontspannen samenleving en sociale rechtvaardigheid, ook nadelen. Met de invoering van het vrije personenverkeer is de vrijheid van diensten onvoldoende aan banden gelegd, waardoor werkgevers via uitzendbureaus en andere intermediairs migranten uit kunnen buiten – bijvoorbeeld door veel te veel geld te vragen voor huisvesting. Een aantal werkgevers maakt de arbeidsvoorwaarden bovendien zodanig onaantrekkelijk dat Nederlandse werknemers er niet aan de slag willen of kunnen, aangezien de lonen te laag en de arbeidsomstandigheden te ongunstig zijn om een normaal (gezins)leven te kunnen leiden. Tot slot wijzen vakbonden al tijden op de perverse effecten van regelingen zoals het zogenaamde Lage Inkomens Voordeel (LIV), de ET (exterritoriale kosten)-regeling en de A1-verklaringen, die het mogelijk maken om sociale premies op het niveau van het land van herkomst te betalen. Ooit ingevoerd om de toegang tot werk te vereenvoudigen, hebben ze als effect dat werkgevers de lonen kunstmatig laag houden omdat ze anders de subsidie, fiscale of premievoordelen kwijtraken. Met de LIV alleen al is jaarlijks 500 miljoen euro belastinggeld gemoeid. Maar ook op Europees niveau wordt geconcentreerd op loonkosten. Bijvoor-

beeld door mensen naar Nederland te detacheren en het loon waarover de sociale zekerheid wordt berekend zo laag mogelijk te houden met premievrije dagvergoedingen. Niet zelden gaat het daarbij om Nederlandse werkgevers, bijvoorbeeld in de transportsector en de scheepsbouw, die zich in Bulgarije of Roemenië registreren.

Zo is een kluwen van regelingen en praktijken ontstaan die, bedoeld of onbedoeld, lonen kunstmatig laag houden. In combinatie met de doorgeschoten flexibilisering van de arbeidsmarkt zijn hierdoor allerlei soorten werk onaantrekkelijk geworden voor Nederlandse werknemers. Voor Poolse en andere Oost-Europese arbeidsmigranten wegen de voordelen nog altijd op tegen de nadelen; zij verdienen hier soms vier keer meer dan in hun moederland. Uitgaand van het ideaal van 'sociale rechtvaardigheid' zal het arbeidsmigratiebeleid van GroenLinks dan ook gepaard moeten gaan met het uitbannen van de perverse effecten van de huidige wetgeving en praktijken.

Vergrijzing en krimp

Gezien de lage natuurlijke bevolkingsgroei, de vergrijzing en de aard van de economie (met het grote aandeel van de dienstensector, tuinbouw en logistiek), zullen ook in de toekomst arbeidsmigranten uit andere EU-lidstaten nodig blijven. Als de huidige demografische trends in Europa zich voortzetten (vergrijzing en krimp) en de economie in deze richting blijft groeien, zullen ook voor lager geschoold werk migranten van buiten de EU – zoals dat nu al gebeurt voor hoger geschoolden – moeten worden aangetrokken. Het huidige model van de EU-migratie, mits ontdaan van de eerder geconstateerde legale ontsnapingsmogelijkheden en gecombineerd met een goede arbeidsmarktcontrole, zou hier als startpunt kunnen dienen. Te denken valt aan een vergunningsstelsel waarbij tussentijds vertrek mogelijk is en circulariteit – het terug-

keren van migranten naar het land van herkomst, waarna zij opnieuw naar het migratieland kunnen afreizen – een reële optie is. Net als EU-burgers zouden deze migranten door premies te betalen sociale rechten op moeten opbouwen, en op den duur (afhankelijk van de lengte van verblijf en de verrichte arbeid) ook in aanmerking moeten kunnen komen voor een permanente verblijfsvergunning. De afgedragen sociale premies kunnen op EU-niveau geadministreerd worden, waardoor het gunstig wordt om in meerdere EU-landen te werken.

Een dergelijk systeem zou ook een uitkomst kunnen zijn voor arbeidsmigranten uit Afrika die nu noodgedwongen gebruik maken van zeer riskante en zeer dure diensten van mensensmokkelaars in de Middellandse Zee-regio. Want – als ze Europa al heelhuids bereiken – verdwijnen de meesten nu nog in de illegaliteit en net als voor de gastarbeiders in de jaren zeventig, is teruggaan een weinig aantrekkelijke optie. Daarvoor hebben ze te veel betaald en geriskeerd. Nederland zou zo'n beleid op zich alleen kunnen voeren, maar er is veel te zeggen voor een Europese regeling waarbij EU-migratieagentschappen in de grensregio's van de EU worden gecreëerd die arbeidsmigranten selecteren, registreren en monitoren. Naast veiligheidschecks kan ook een deposito gevraagd worden om – als de arbeidsmarkt tegenvalt – een retourreis mee te financieren. Hoewel er ongetwijfeld in de praktijk allerlei haken en ogen aan zo'n beleid zitten, is er veel voor dit soort legale kanalen te zeggen. Afgezien van het welbegrepen economische eigenbelang van Europese landen, draagt het bij aan effectieve bestrijding van mensensmokkel en illegaliteit, en kan het bijdragen aan ontwikkeling van de regio's van herkomst.

Bovengenoemd beleid is gestoeld op feiten, past bij de waarden van GroenLinks en doet recht aan de economische realiteit. X

Literatuur

- Houtum, Henk van en Leo Lucassen (2016). *Voorbij Fort Europa. Een nieuwe visie op migratie* Amsterdam, Atlas Contact
- Lucassen, Leo (2018). *Naar een duurzaam migratiebeleid: lessen uit het verleden*, in: Leo Lucassen, Paul Scheffer en Ernst Hirsch Ballin, *Regie over migratie: naar een strategische agenda*. Den Haag: WRR.
- Lucassen, Leo, 'Een debat over de migratie moet wel over de feiten gaan', de Volkskrant, 7 januari 2020.
- Lucassen, Leo, Imke van Gardingen, Linda Vermeulen en Alfred Kleinknecht, 'Pakschijnconstructies bij arbeidsmigratie aan', de Volkskrant, 15 mei 2019.
- Lucassen, Leo en Jan Lucassen (2018). *Vijf Eeuwen Migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* Amsterdam, Atlas Contact.
- Romei, Valentina. 'In charts: Europe's demographic time-bomb', Financial Times, 14 januari 2020.

De groene en linkse toekomst volgens:

ROY SEIGNETTE (1996), gemeenteraadslid voor GroenLinks in Alkmaar

40

DE HELING • NR 1 2020

'We hebben niet de luxe om terughoudend te zijn'

"Ik vind dat GroenLinks anders moet communiceren. We stralen nu vooral inspiratie en hoop uit. Maar als je kijkt naar de uitdagingen waar we voor staan – het klimaatprobleem, de grote economische ongelijkheid – dan kan je niet langer alleen maar hoopvol zijn. De kiem voor protest en actie ligt vaak in bezorgdheid en angst, en dat leidt tot boosheid. Die gevoelens leven in mijn generatie heel sterk. Er is zelfs sprake van verbittering: onze toekomst wordt kapot gemaakt en niemand doet iets. De partijen op de rechterflank spelen succesvol in op dergelijke emoties. Mensen die op die partijen stemmen, maken zich boos over andere zaken dan GroenLinks-stemmers, maar de emotie is min of meer hetzelfde. Hoe raak je mensen? Daar zouden we in onze campagne strategie veel meer mee moeten doen.

Het werk als gemeenteraadslid is superleuk en ik vind ook echt dat we wat bereiken. Zo is er een motie van mij aangenomen om tijdelijke natuur op braakliggende terreinen te gaan stimuleren. Tot nu toe werkte de gemeente dat tegen uit angst dat de komst van beschermde planten en dieren de bouwplannen zou vertragen. Dat is een resultaat waar ik trots op ben. Tegelijkertijd worstel ik met de vraag: gaat het allemaal wel snel en ver genoeg? Het antwoord daarop is natuurlijk: nee. Ik erger me aan het gemak waarmee met een

beroep op vrijheid noodzakelijke maatregelen worden tegengehouden. Ik ben bezig om de sportverenigingen in Alkmaar rookvrij te krijgen. Mijn voorkeur zou zijn om dat via een gemeentelijke bepaling te regelen. Maar toen we in een commissievergadering in algemene zin spraken over de wenselijkheid van rookvrije sportverenigingen bleek dat gevoelig te liggen. Niet omdat ze voor roken waren, maar uit angst om de vrijheid van de burgers in te perken. Een voorstel om er in het sportakkoord een afspraak over te maken, haalde het om die reden niet.

Maar over welke vrijheid hebben we het dan, over de vrijheid om ziek te worden of over de vrijheid die je mensen in een gezonde omgeving biedt? Natuurlijk is het zoeken naar een goede balans, maar ik vind dat we minder terughoudend moeten zijn met het nemen van dwingende overheidsmaatregelen. We zijn daar veel te bang voor, ook GroenLinks. Het besluit om afval gescheiden in te zamelen is gewoon door de gemeente genomen. Iedereen een paar kliko's en je hoort er niemand meer over. Maar uit angst om weggezet te worden als een partij die pleit voor een 'ecodictatuur' zijn we vaak terughoudend. Die luxe hebben we echter niet. En bovendien: we hebben het gelijk aan onze kant. Ieder volgend regeerakkoord zal meer op het verkiezingsprogramma van GroenLinks lijken, gewoon omdat het niet anders kan. Ook de VVD ziet uiteindelijk in dat we niet kunnen doorgaan met het opstoken van de aarde en het steeds maar rijker maken van de bovenlaag. Maar ja, gaat het snel genoeg?" X

door
STAN TERMEER

Eerlijk de planeet redden

Klimaatbeleid over de grens

Hoe redden we de planeet en
verkleinen we tegelijkertijd de
wereldwijde ongelijkheid? Hoe leggen
we de lasten van de energietransitie
bij de grootste vervuilers? Een
actieplan voor een rechtvaardig
internationaal klimaatbeleid.

door DONALD POLS

Z

Zoals bij elk beleid gaat ook klimaatbeleid over de verdeling van de baten en de lasten. De overheid heft belasting en keert subsidies uit. Het maatschappelijke risico daarbij is dat klimaatbeleid ongelijkheid tussen arm en rijk vergroot. Zoals directeur Kim Putters van het Sociaal en Cultureel Planbureau het onlangs zei: laat klimaat geen nieuwe splijtzwam worden.

De mate waarin klimaatbeleid wereldwijd de maatschappelijke ongelijkheid vergroot of deze juist vermindert, is bepalend voor de mate waarin mensen klimaatbeleid steunen of zich ertegen verzetten. Dit concludeert het IPCC, het internationale platform van klimaatwetenschappers, in haar laatste rapport.

Het negeren van de onvrede over de scheefgroei tussen arm en rijk is het domste wat beleidsmakers met een groen hart kunnen doen. In de publieke opinie verwordt klimaat dan snel tot een speeltje waarmee de elite haar eigen materiële positie versterkt. Niet voor niets is in alle rijke landen klimaatscepsis een vast onderdeel van de rechts-populistische agenda.

De strijd tegen klimaatverandering biedt ook kansen. Rechtvaardig internationaal klimaatbeleid zorgt volgens het IPCC niet alleen voor CO₂-reductie, maar biedt ook bestaanszekerheid. Het laat de vervuiler betalen en steekt dit geld in groene oplossingen voor iedereen.

Het huidige klimaatbeleid is geschoeid op marktinstrumenten zoals belastingen en subsidies en versterkt daardoor bestaande ongelijkheid. Nederlandse huishoudens met lage inkomens betalen in verhouding gemiddeld drie tot vier keer zoveel

belasting over hun energieverbruik als hoge inkomens. De verhoging van energiebelasting als onderdeel van klimaatbeleid treft mensen met lagere inkomens daarom relatief harder. Ook hebben lagere inkomensgroepen minder toegang tot elektrische auto's en zonnepanelen, en daarmee tot de bijbehorende belastingvoordelen – 80 procent van alle duurzame energie-subsidies voor huishoudens gaat naar hogere inkomens.

Deze scheve verdeling is ironisch, aangezien mensen met hogere inkomens het meeste broeikasgassen uitstoten, terwijl juist zij een hoog consumptieniveau kunnen voortzetten. Onderzoek door econoom Thomas Piketty laat zien dat de rijkste 10 procent in de wereld verantwoordelijk is voor 45 procent van de CO₂-emissies, en de armste helft van de bevolking voor maar 13 procent.

Drie pijlers van internationale klimaatrechtvaardigheid

Na jaren in de Europese achterhoede is Nederland op het gebied van klimaatambitie gelukkig bezig met een inhaalslag, onder meer met plannen voor CO₂-beprijzing. Maar niet alle CO₂-uitstoot is duidelijk zichtbaar in de statistieken, doordat we een deel van onze uitstoot naar het buitenland verplaatsen: we maken vervuilende producten niet meer zelf, waardoor we aan de klimaatdoelen voldoen, maar importeren ze, en maar al te vaak uit landen die geen bindende CO₂-doelen hebben. Zo worden bijna al onze elektronica in Azië vervaardigd. Nederlandse bestedingen zorgen zo voor uitstoot van broeikasgassen in het buitenland.

Ongeveer een vijfde van onze netto uitstoot vindt volgens het CBS plaats in andere landen. Dit aandeel is in 2018 verdubbeld ten opzichte van 2016, vooral doordat Nederlanders meer zijn gaan consumeren. Op deze manier zorgt een afname van de vervuiling in Nederland voor extra vervuiling in andere landen. CO₂-verplaatsing kan voorkomen worden door een

CO₂-grenscorrectie, zoals Timmermans en Samsom voorstellen in hun Europese Green Deal.

Een eerlijk Nederlands klimaatbeleid houdt rekening met deze verplaatsing, voorkomt dat ontwikkelingslanden daar de dupe van worden en draagt juist bij aan brede maatschappelijke welvaart door samenwerking tussen landen. Hoe ziet dat beleid eruit?

Pijler 1: Voorkom afwenteling van milieukosten op ontwikkelingslanden

De toepassing van sommige vormen van hernieuwbare energie in Nederland en andere geïndustrialiseerde landen kan grote negatieve gevolgen hebben voor ontwikkelingslanden.

Zo neemt de mondiale vraag naar plantaardig materiaal uit ontwikkelingslanden enorm toe als bio-energie een rol van betekenis gaat spelen bij de energieproductie in geïndustrialiseerde landen. Dat geldt bijvoorbeeld voor houtachtige vezels die verstookt kunnen worden in biomassacentrales, of als bijsmaak in kolencentrales; maar ook voor biobrandstof verkregen uit energiegewassen, zoals palmolie, koolzaad, suikerriet, mais en graan. In sommige energiescenario's stijgt het aandeel energiegewassen tot wel 40 procent van het mondiale energieverbruik in 2050. Dit kan nog verder toenemen als energiecentrales 'negatieve emissies' mogen noteren wanneer ze bijstoken met biomassa, terwijl ze vrijkomende broeikasgassen afvangen en onder de grond opslaan.

Een gevolg hiervan is dat bossen en andere natuurgebieden worden omgezet in landbouwgrond. Een ramp voor inheemse gemeenschappen die om die reden worden verdreven van de gronden waarop ze generaties lang in balans met de natuur hebben geleefd, en de belangrijkste oorzaak van verlies aan biodiversiteit. Bio-energie is dan ook zelden een goede vervanger van fossiele brandstof.

De vraag naar landbouwgrond groeit ook hard doordat steeds meer mensen in de wereld zich een luxere levensstijl kunnen veroorloven en graag vlees eten. Om te kunnen voldoen aan de groeiende vraag naar vlees, is meer veeteelt nodig – waardoor ook de vraag naar veevoergewassen zoals soja sterk groeit. Voor iedere kilo vlees zijn vele kilo's veevoeder nodig.

Grondstoffen voor windmolens

Een tweede manier waarop hernieuwbare energie in rijke landen consequenties voor ontwikkelingslanden kan hebben, is de stijgende vraag naar grondstoffen voor de productie van windmolens, zonnepanelen en accu's. Voor de productie van elektronica zijn zeldzame metalen nodig. Denk naast koper en tin aan neodymium voor windmolens, lithium en kobalt voor accu's. 85 procent van de zeldzame metalen komt uit China. Bijna al het kobalt komt uit Congo. Een derde van de wereldwijde tinproductie is afkomstig van de Indonesische eilanden Bangka en Billiton.

Eenzijds biedt de vraag naar deze metalen belangrijke economische kansen voor ontwikkelingslanden, anderzijds gaat de winning te vaak ten koste van mensenrechten, de leefomgeving en de lokale natuur. Nu al zijn de visgronden rondom Bangka en Billiton vrijwel vernietigd door de winning van tin en zijn vissers daardoor hun bron van inkomsten kwijt. In Congo gaat de kobaltdelving gepaard met grove mensenrechtenschendingen. Zo werken naar schatting 35.000 kinderen in kobaltmijnen onder zeer gevaarlijke en ongezonde omstandigheden. In de vele illegale Indonesische tinmijnen is het leven niet veel beter.

Nederland kan echter een voortrekkersrol spelen bij de verduurzaming van grondstoffenketens voor hernieuwbare energie. Dat heeft een wereldwijd effect: we geven mensen in ontwikkelingslanden kans op een beter bestaan en verkleinen het risico dat de

Bio-energie is zelden een goede vervanger van fossiele brandstof

toevoer van grondstoffen voor hernieuwbare energie op termijn stukt.

Internationale verdragen zijn het meest effectief om grondstoffenketens te verduurzamen, maar het duurt jaren of zelfs decennia om op wereldwijd niveau bindende afspraken te maken. Daarom kan Nederland beter direct met de belangrijkste exporteerende landen overeenkomen hoe zij grondstoffen voor hernieuwbare energie kunnen produceren met aandacht voor mens en milieu.

Dergelijke afspraken kunnen zich bijvoorbeeld vertalen in kwaliteitsstandaarden geborgd door nationale wetgeving in exporterende landen en in Nederland. Een voorbeeld van zo'n bilaterale aanpak is het Noorse Internationale Klimaat- en Bosinitiatief. Dit initiatief, dat al tien jaar bestaat, heeft als doel om landen te ondersteunen bij de ontwikkeling en bescherming van hun bossen.

Bij sommige grondstofketens zijn de duurzaamheidsproblemen onoplosbaar gebleken. Dan is een verbod of moratorium op import meer geschikt, bijvoorbeeld bij palmolie. De president van Indonesië reageerde twee jaar geleden op de voortdurende uitwassen in de sector met een moratorium op nieuwe vergunningen voor palmolie (denk aan: brandstichting in tropische oerwouden om landbouwgrond voor palmolie te creëren). Nederland zou zijn voorbeeld moeten volgen en een verbod op de import van palmolie moeten instellen.

Pijler 2: Steun ontwikkelingslanden met geld en technologie

Om de energietransitie óók in ontwikkelingslanden mogelijk te maken, is in het Klimaatakkoord van Parijs afgesproken dat rijke landen ontwikkelingslanden vanaf 2020 met jaarlijks 100 miljard dollar ondersteunen. Ontwikkelingsorganisatie Oxfam Novib waarschuwde vorig jaar al dat de werkelijke bijdragen tot nu toe tot wel 80 procent onder de doelstelling

liggen. De Algemene Rekenkamer heeft de bijdrage van Nederland vastgesteld op 1,25 miljard euro per jaar vanaf 2020. Nederland heeft deze bijdrage echter nog niet beschikbaar gesteld.

Bovendien rekent Nederland op een oneerlijke manier private investeringen mee, stelt Oxfam Novib terecht. Van de 1,1 miljard euro die Nederland voor 2020 opvoert aan klimaatfinanciering, gaat het voor 550 miljoen euro om private investeringen in vooral zonnepanelen en windenergie. De allerarmsten in ontwikkelingslanden hebben hier niets aan. Zij hebben financiering nodig voor dijken, stevigere huizen en droogtebestendige gewassen.

Nederland moet haar afspraken nakomen en bovendien duidelijkheid verschaffen over de verhoging van haar bijdrage vanaf 2025. Op basis van financiële toezeggingen op de lange termijn kunnen landen dan langetermijninvesteringen doen, bijvoorbeeld voor infrastructuur zoals dijken of windparken.

70 procent van alle dodelijke slachtoffers van klimaatverandering viel de afgelopen vijftig jaar in de armste landen ter wereld. Bij de recente overstromingen in Mozambique, een land waar bijna de helft van de inwoners onder de armoedegrens leeft, vielen niet alleen 733 doden, maar werden 1,7 miljoen mensen getroffen door het verlies aan landbouwgrond, huizen, scholen en gezondheidscentra. Paradoxaal genoeg ontvangen juist de armste landen nog geen 20 procent van het geld dat door de VN is beloofd.

Toegang tot klimaat-technologie

Maar het zou nog beter zijn om ontwikkelingslanden te helpen bij de omslag naar een duurzame economie door hen volledige toegang te geven tot onze klimaattechnologie en innovaties. Dat dient twee doelen: de productiekosten dalen wanneer klimaat-

Het zou beter zijn als we ontwikkelingslanden hielpen bij de omslag naar een duurzame economie door hen volledige toegang te geven tot onze klimaat-technologie en innovaties

vriendelijke technische producten, zoals zonnepanelen wereldwijd, - en dus op grote schaal - worden toegepast; en ten tweede steunen rijke landen zo de lokale economie in ontwikkelingslanden.

Arme landen moeten nu kosten maken om technologie (of patenten) aan te schaffen. Dit plaatst niet alleen een rem op de uitrol van klimaatoplossingen, maar is ook oneerlijk. Ontwikkelingslanden hebben immers in veel mindere mate bijgedragen aan klimaatverandering dan rijke landen. Ter illustratie: de VS, de EU en China zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de helft van de uitstoot van broeikasgasen tussen 1850 en 2012. Het aandeel van India, met bijna twee keer zoveel inwoners, is slechts 5,3 procent. Ongeveer driekwart van alle patenten voor klimaatinnovaties is momenteel in handen van (bedrijven uit) de geïndustrialiseerde landen.

Arme landen kunnen met ondersteuning van de rijke landen zelf klimaattechnologie ontwikkelen die bijdraagt aan de lokale economie. De Wereldbank berekende dat er voor het midden- en kleinbedrijf in ontwikkelingslanden 1,6 biljoen dollar te verdienen valt aan klimaattechnologie.

Ook Nederland kan arme landen ondersteunen bij het ontwikkelen van een eigen klimaatindustrie. Nederland is nu wel medefinancier van het Green Climate Fund, dat de Wereldbank

beheert. Maar daar worden vooral grote bedrijven, die lange en bureaucratische aanvraagprocedures kunnen voeren, beter van. Dit fonds stelt de overdracht van westerse technologie en ontwikkeling van het eigen bedrijfsleven centraal, door vooral hun geopolitieke belangen te dienen (zoals politieke invloed in een land of regio).

Nederland zou in plaats daarvan moeten investeren in het Climate Technology Centre and Networks (CTCN). Dit door de VN ontwikkelde platform organiseert samenwerking tussen bedrijven en organisaties uit rijke en arme landen om CO₂ te reduceren én tegelijkertijd bij te dragen aan lokale economische ontwikkeling door plaatselijke bedrijven een boost te geven. Ook Nederland zou de CTCN moeten steunen, juist ook omdat Nederlandse organisaties lid zijn van de CTCN (waaronder ECN, ondernemersorganisatie FME en ontwikkelingsorganisatie SNV).

Pijler 3: Reguleer multinationals in plaats van ze te subsidiëren

Zo'n honderd bedrijven zijn verantwoordelijk voor meer dan 70 procent van de wereldwijde CO₂-uitstoot. Een bedrijf als Shell produceert ongeveer even veel CO₂ als de armste helft van alle landen in de wereld bij elkaar.

Door hun multinationale karakter zijn juist deze mastodonten niet of nauwelijks gereguleerd. Multinationals vallen immers door hun internationale karakter onder geen enkele nationale jurisdictie. Ondanks een jaaromzet die groter is dan het Bruto Nationaal Product van sommige Europese landen, vallen ze evenmin onder het Parijse Klimaatakkoord, dat alleen afspraken tussen landen behelst.

Uit recent onderzoek van zestien ngo's en onderzoeksinstituten bleek dat de klimaatdoelstellingen van Parijs onmogelijk te behalen zijn als de fossiele industrie haar huidige plannen ongehinderd kan uitvoeren. De hui-

Literatuur

CBS (2019). Milieuvoetafdruk van Nederlander licht toegenomen.

Elbst, Michael, Selen Kesrelioglu & Heejin Lee (2014). Building competitive green industries: the climate and clean technology opportunity for developing countries. Washington, DC: World Bank Group.

IPCC (2018). *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty.*

Krapp, Mario, Johannes Güttschow, Marcia Rocha & Michiel Schaeffer (2016). *Paper for The General Assembly 2016 of the European Geosciences Union (EGU). Historical Responsibility for Climate Change – from countries emissions to contribution to temperature increase.* Wenen.

Global Gas and Oil Network (2019). *Oil, Gas and The Climate: An Analysis of Oil and Gas Industry Plans for Expansion and Compatibility with Global Emission Limits.*

dige investeringsplannen zijn qua uitstoot van CO₂ gelijk aan het bouwen van 1400 kolencentrales.

Nu nog subsidiëren rijke landen en opkomende landen zoals China, India en Brazilië ook fossiele bedrijven. Een werkgroep van het Internationaal Monetair Fonds schat de wereldwijde publieke kosten waarmee multinationals worden gesteund op 5,2 biljoen (5.200 miljard) dollar in 2017.

Ook Nederland draagt hieraan bij. Zo berekende de milieu- en mensenrechtenorganisatie BothENDS dat het Nederlandse exportkredietagentschap Atradius tussen 2012 en 2015 voor een exportbedrag van 7,3 miljard euro verzekeringspolissen heeft uitgegeven. Dat geld ging naar bedrijven zoals Shell die fossiele brandstoffen opsporen, exploiteren, verwerken en/of transporteren.

Minister Kaag van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking heeft zich gecommitteerd aan het uitfasen van subsidies voor steenkoolwinning en de exploratie en ontwikkeling van nieuwe voorraden olie en gas in het buitenland. Dat is een goede stap, maar het zou beter zijn als de minister ook fossiele subsidies zoals de exportkredietverzekeringen van het staatsbedrijf Atradius zou aanpakken. Vooralsnog laat de minister Atradius ongemoeid.

Naast de beëindiging van fossiele subsidies zijn er drie aanvliegroutes om multinationals onder democratisch toezicht te brengen:

Ten eerste moet Nederland zich binnen de EU en de VN actief inzetten voor de totstandkoming van het VN-verdrag voor Mensenrechten en Bedrijfsleven. De onderhandelingen over dit verdrag lopen sinds 2014. Slachtoffers van bedrijfsgerateerde mensenrechtenschendingen moeten onder dit verdrag toegang krijgen tot juridische steun om genoegdoening af te dwingen.

Ten tweede moet Nederland een MVO-zorgplichtwet voor Nederlandse multinationals invoeren, die hen

dwingt om mensenrechtenschendingen in hun productieketens te voorkomen. Nederlandse multinationals worden daarmee wettelijk aansprakelijk voor de gevolgen van hun bedrijfsactiviteiten voor mensenrechten en milieu, waar ook ter wereld. Dit betekent een uitbreiding van de Wet Zorgplicht Kinderarbeid die vorig jaar is aangenomen.

Een dergelijke zorgplichtwet kan wat betreft klimaat aansluiten bij de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. De OESO oordeelde in 2017 dat banken concrete klimaatdoelen moeten opstellen in lijn met het Klimaatverdrag van Parijs. Dit is een harde eis, oordeelt het Nationale Contactpunt van de OESO naar aanleiding van een klacht van onder meer Milieudefensie over het gebrekkige klimaatbeleid van ING.

Ten derde moet Nederland geen verdragen sluiten waarmee bedrijven nationale (klimaat)wetten kunnen ontlopen. Vrijhandelsverdragen zoals TTIP en CETA bevatten de Investerder-staatsarbitrageclausule (Investor-State Dispute Settlement, ISDS) waarmee bedrijven overheden kunnen aanklagen buiten de nationale rechtsspraak om. Hierdoor krijgen multinationals nog meer macht dan ze al hebben.

Handelsverdragen moeten gestoeld zijn op duurzaamheid en eerlijkheid. Nederland zou hoe dan ook geen handelsakkoorden moeten sluiten met landen die het Klimaatakkoord van Parijs niet naleven.

Een internationaal rechtvaardig klimaatbeleid reduceert CO₂ en draagt bij aan welvaart, gezondheid en mensenrechten wereldwijd. Bedrijven hebben hier een actieve rol in te spelen. Maar de allerbelangrijkste stap moet worden gezet door zowel overheden, bedrijven als consumenten. We moeten ons realiseren dat verduurzaming en mensenrechten geen kostenposten zijn, maar een noodzakelijke investering in onze toekomst. X

Eigen land

Opgaan in de menigte, onzichtbaar zijn.

Grapjes maken over jezelf voordat iemand anders het doet. Geen ruzie of lawaai maken. Altijd weer je best doen, glimlachen naar iedereen. Laten zien dat je net zo bent als zij, ook al zie je er anders uit.

Er zijn vele manieren om je als individuele minderheid staande te houden in een vreemde omgeving die jou niet vanzelfsprekend welgezind is.

Nederlander zijn: wie heeft er recht op? In het integratiejargon is het lang *bon ton* geweest om te verwijzen naar de VS, immigratieland bij uitstek. Daar spraken de nieuwkomers binnen de kortste tijd Engels en waren er trots op Amerikaans burger te zijn. Dat moesten we hier ook hebben! Wij kennen hier inmiddels ook de met rituelen - het Wilhelmus! - en begrijpelijke emoties - mijn paspoort! - omgeven naturalisatiebijeenkomsten.

Alleen, na zoveel eeuwen geweld tegen en vervolging van minderheden zouden we moeten weten: dat paspoort is niet genoeg om beschermd te worden tegen uitsluiting. Of - minder beladen - na zestig jaar immigratiegeschiedenis in ons kleine landje weten we: dat paspoort helpt niet tegen het permanent beoordeeld worden op basis van het criterium: hoor je er bij?

Ons onvolprezen Sociaal en Cultureel Planbureau meldde eind 2019 dat slechts een derde van de zogeheten autochtone Nederlanders vindt dat nieuwkomers voldoende hun best doen om te integreren. Zelf vinden de meeste immigranten zichzelf juist goed geïntegreerd. Als wethouder in Amsterdam raakte het mij steeds weer wanneer jongeren, kleinkinderen van immigranten, in verschillende bewoordingen vroegen: "Wanneer is het genoeg? Wat moet ik nog meer doen om erbij te mogen horen?"

In de tachtiger jaren logeerde ik eens in Londen bij vrienden uit de Caraïbische gemeenschap. Zij analyseerden haarscherp de fase waarin het Britse immigratiedebat zich bevond. "Tegen onze kinderen wordt geroepen: 'ga terug naar je eigen land', maar dit is hun eigen land". En ik wist dat het in Nederland nog een generatie zou duren voordat deze fase in Nederland zou aanbreken. Er waren domweg nog te weinig kinderen met een migratieachtergrond die hier geboren waren. Mijn (bicultu-rele) zoon kwam tien jaar later, hij was toen vijf, thuis met een groot vraagteken op zijn gezicht. Hij deed voor wat hij op straat had gehoord. "Als je dan niet hier bent, ga dan terug naar je eigen land", riep hij, de omineuze tekst verbas-terend. Die was ook volkomen onbegrijpelijk natuurlijk, voor een vijfjarige Amsterdammer.

Sindsdien zijn maatschappelijke verhoudingen verhard. Zwarte Piet mag in de achterhoede terechtgekomen zijn, maar voetballers van kleur betalen de prijs door het openlijke racisme langs het veld. Mijn punt is altijd geweest: wat is er nodig om samen vooruit te kunnen? Immigratie gaat niet stoppen; daarvoor is er echt te veel mis op deze planeet. Mensen zoeken veiligheid door zich terug te trekken in hun eigen kring - een illusie, net zoals veiligheid zoeken in slachtofferdenken. Langzaamaan worden onze geesten rijp gemaakt voor een strenger immigratiebeleid. Wie pakt de handschoen op voor een hernieuwd grootschalig antidiscriminatie- en integratiebeleid waarin iedereen zich kan herkennen? X

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Meer zekerheid voor alle werkenden

Voor een eerlijke samenleving is het van groot belang dat alle werkenden een gelijkwaardige positie hebben op en toegang tot de arbeidsmarkt. GroenLinks zou zich dan ook moeten inzetten voor onder meer een recht op werk in de vorm van basisbanen en een verplichte verzekering voor zowel werknemers in loondienst als zzp'ers.

door IVO KUIJPERS

Ivo Kuijpers is sociaaleconomisch historicus en werkt als onderzoeker en adviseur op het terrein van de sociale zekerheid en arbeidsmarkt.

De bescherming van werkenden laat anno 2020 ernstig te wensen over. De vaste baan is voor steeds minder mensen weggelegd. Inmiddels heeft nog maar 60 procent van alle werkenden de zekerheid van een vast contract, met bijbehorende bescherming tegen werkloosheid en arbeidsongeschiktheid; naar verwachting is dat over tien jaar gedaald tot 50 procent. Ongeveer twee miljoen werkenden hebben te maken met flexibele contracten en in 2019 waren er ongeveer 1,2 miljoen zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers), wat Nederland tot koploper in Europa maakt als het gaat om flexibele arbeidsrelaties. Een groot deel van hen is inmiddels niet meer verzekerd of kent zeer magere regelingen in geval van ziekte en arbeidsongeschiktheid. Voor inkomensverzekeringen zijn zelfstandigen namelijk aangewezen op dure commerciële verzekeringen. Als gevolg hiervan heeft slechts een op de vijf zelfstandigen een (vorm van) verzekering voor inkomensverlies. De groep van onverzekerden groeit bovendien. Voor flexwerkers, zzp'ers en payrollers zijn 'Amerikaanse toestanden' ontstaan waarbij zij erop gokken niet ziek of arbeidsongeschikt te worden.

De onzekerheid voor werkenden is daarnaast verbreed. Naast het 'traditionele' risico van inkomensverlies bij werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid, verlangt de huidige arbeidsmarkt van alle werkenden dat ze blijven leren en zich flexibel opstellen. Voor zelfstandigen binnen deze groep zijn echter geen budgetten voor scholing of loopbaanontwikkeling beschikbaar. Werkenden in loondienst kunnen hier wel aanspraak op maken, waardoor deze groep beter toegerust

is om aan de hedendaagse eisen van de arbeidsmarkt te voldoen.

Het groeiend aantal flexwerkers en zelfstandigen heeft daarnaast ook gevolgen voor het huidige stelsel aan inkomensverzekeringen, omdat de groep zzp'ers niet bijdraagt aan de traditionele collectieve regelingen. Het gevolg is een verdere erosie van het oude stelsel.

Kortom, een nieuwe sociale kwestie dient zich de komende jaren aan met onzekerheid als kern. We moeten daarom toe naar een stelsel van sociale zekerheid dat alle werkenden meer zekerheid biedt tegen de risico's van de arbeidsmarkt in de eenentwintigste eeuw.

Bonte stoet van nieuwe werkenden

Tot halverwege de jaren tachtig kende Nederland een arbeidsmarkt met overzichtelijke arbeidsrelaties, met vaste contracten en een cao. Sindsdien is de oude verzorgingsstaat als gevolg van politieke keuzes geleidelijk ontmanteld. De hoogte van uitkeringen werd verlaagd en de voorwaarden om een uitkering te krijgen, aangescherpt. In die tijd begonnen ook de arbeidsmarkt en de arbeidsverhoudingen aanzienlijk te veranderen. Door mondiaisering, robotisering, automatisering en flexibilisering ontstonden nieuwe vragen en contractvormen. Een bonte stoet van nieuwe werkenden in alle soorten en maten betraden en masse de arbeidsmarkt: van deeltijders, payrollers, uitzendkrachten, gedetacheerde werknemers en oproepkrachten tot freelancers en zzp'ers. Het gevolg was dat de verzekeringen voor werkenden, gebaseerd op vaste contracten voor werknemers, en de realiteit van de arbeidsmarkt niet meer op elkaar aansloten.

Een flexibele arbeidsmarkt stelt daarnaast ook meer en andere eisen aan werkenden. Deels sluit die dynamiek aan op de wensen van de werkenden zelf: een leven lang werken voor dezelfde werkgevers is voor velen

geen aantrekkelijk perspectief meer. Flexibiliteit in arbeidsverhoudingen maakt het bovendien mogelijk om werk en privé meer naar eigen inzicht te kunnen invullen en voldoet daarmee aan een duidelijke behoefte. De zzp'ers in de zorg of onderwijs kiezen meestal weer om andere redenen voor het zzp-schap. Werken als zelfstandige doet meer recht aan hun beroep als onderwijzer of verpleegkundige: 'meer tijd voor de klas of voor de patiënt en minder vergaderen'.

Maar werkgevers verwachten ook meer flexibiliteit. Kennis veroudert tegenwoordig snel, en blijven leren is dus essentieel. Naast deze competentierisico's moet de moderne flexwerker een goed netwerk onderhouden om daadwerkelijk van werk naar werk te kunnen gaan.

Bij steeds meer groepen is sprake van een onzekere, preciaire positie op de arbeidsmarkt. Er moeten dan ook regelingen komen die alle werkenden meer zekerheid bieden. Recht op werk - naast inkomensbescherming - en een gelijk speelveld tussen de verschillende groepen werkenden zijn de belangrijkste uitgangspunten.

Bouwsteen 1: Recht op werk

De overheid moet duurzame arbeidsparticipatie bevorderen en ondersteunen. Bescherming van werkenden die vooral of uitsluitend gericht is op inkomenszekerheid is onvoldoende om alle werkenden een gelijkwaardige positie te geven in de samenleving. Werk is belangrijk. Goed werk draagt bij aan economische zelfstandigheid, welzijn en sociale samenhang. Daarmee speelt werk een sleutelrol bij maatschappelijke participatie. Werk biedt een sociale context en draagt, zo stelt arbeidssocioloog Richard Sennett, wezenlijk bij aan het zelfrespect. Ondanks de hoogconjunctuur blijven momenteel echter grote groepen structureel langs de kant staan. Zeker voor kwetsbare groepen in Nederland is de situatie op de arbeidsmarkt bovendien verslechterd, zoals onder meer het recente →

Literatuur

- Beukema, L. & I. Kuipers. (2018). *Stilsitten is niets voor mij, ervaringen van mensen met een beperking met duurzaam werk*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen.
- Dankbaar, B. en J. Muysken (2019). *De basisbaan. Baangarantie voor iedereen*. Tijdschrift de Helling, nr. 3.
- Kleinknecht, A., J. Kok, B. Ligteringen, J. Schippers en A. van Egmond (2016). *De Basisbaan*. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken.
- Mosselman, K., W. Ravenshorst, & L. Polstra (2018). *Basisbaan in Groningen. Drie varianten*. Groningen: Hanzehogeschool Groningen & SHMC.
- Rodenburg, H. (2019). *Werk aan de winkel. Goede dienstverlening voor iedereen zonder werk*. Utrecht: Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020). *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag.
- Sennett, R. (2003). *Respect in een tijd van sociale ongelijkheid*. Amsterdam: Byblos.
- Stolp, M. (2018). *Vooronderzoek Basisbaan*.
- Verhoeven, J. en T. Wilthagen. (2018) Transitie van de Arbeidsmarkt: *de Parallele Arbeidsmarkt*. Eindhoven: Start Foundation.

onderzoek van het SCP naar de effecten van de Participatiewet laat zien: de positie van mensen met een beperking op de arbeidsmarkt is slechter geworden dan vóór de komst van deze wet. Werkgevers willen deze mensen wel werk bieden, maar niet voor langere duur. Deze groepen zijn en blijven aangewezen op ondersteuning en begeleiding van de overheid, terwijl die overheid hier juist een taak ziet voor werkgevers en de markt.

Alleen (minimale) inkomensbescherming is juist voor deze groepen dan ook volstrekt onvoldoende om hen een volwaardige positie te bieden in de samenleving. Werk moet een recht worden, in die zin dat de overheid burgers die niet zelfstandig in hun inkomen kunnen voorzien aan een betaalde baan gaat helpen: de basisbaan, die zinvol werk biedt tegen minimumloon. Daarmee zijn mensen niet alleen verzekerd van een inkomen, maar kan sociale uitsluiting worden voorkomen: mensen blijven meedoen. Experimenten in Stockholm laten zien dat basisbanen geen nieuwe vorm van sociale werkvoorziening zijn. Basisbanen zijn volwaardige banen en werknemers krijgen coaching, scholing en begeleiding. In aanmerking komen functies als buurt- of schoolconciërge, administratieve ondersteuning en wijkbeheer. Onderzoek naar de mogelijkheden voor basisbanen in Amsterdam, Groningen en Assen laat tevens zien dat de basisbaan haalbaar en financieerbaar is. Naast de uitkeringsgelden brengen basisbanen weliswaar extra kosten met zich mee, maar die zijn te overzien en basisbanen leveren ook (maatschappelijke) meerwaarde, zoals onderzoekers Joan Muysken en Ben Dankbaar aantoonde (zie het dossier Arbeidsmarkt in de Helling, herfst 2019). Emeritus hoogleraar economie Alfred Kleinknecht becijferde een benodigde én haalbare investering van 10.000 euro per basisbaan. De basisbaan is vooral een politieke, geen financiële keuze. Uit kosten-batenana-

lyses blijkt dat bijstandsgerechtigden enthousiast zijn over basisbanen en dat deze bijdragen aan betere kwaliteit van leven. De basisbaan gaat uit van een overheid die burgers actief ondersteunt. Gestart zou kunnen worden met verschillende experimenten per gemeente om te leren welke vormen van basisbanen het beste passen, met wat voor werkzaamheden en voor welke groepen.

Een recht op werk staat haaks op de bestaande praktijk van minimale scholing en begeleiding voor werkenden en is een breuk met het denken over een sociale zekerheid die vooral gericht is op inkomensbescherming. Ook staat de basisbaan haaks op de voorstellen voor een individueel basisinkomen. Zinvol werk - en daarmee een gegarandeerd inkomen - geeft meer kans op sociale inclusie dan bijvoorbeeld een individueel basisinkomen, en is daarmee de te verkiezen optie.

Bouwsteen 2: Verplichte basisverzekeringen voor alle werkenden

Alle werkenden moeten in dezelfde mate worden beschermd. De situatie op de huidige arbeidsmarkt laat zien hoe groot de verschillen op dat gebied zijn geworden. Van de meer dan 1,2 miljoen zelfstandigen heeft ongeveer 20 procent een regeling of verzekering die hen beschermt tegen de financiële gevolgen van arbeidsongeschiktheid. Een enkeling heeft regelingen voor ziekte of neemt deel aan een zogeheten broodfonds, dat slechts tijdelijk ondersteuning biedt bij tegenslag. Aparte regelingen voor pensioen, een buffer voor slechte tijden: de goedbetaalde interim consultant heeft eigen voorzieningen maar voor het merendeel van de zelfstandigen is dat niet het geval. Het argument dat dit een eigen keuze betreft, is slechts op een klein deel van de zzp'ers van toepassing. Voor velen is een aparte verzekering bij een commerciële verzekeraar simpelweg te duur en is van een keuze

dus geen sprake; 40 procent van de zzp'ers verdient minder dan 16.000 euro per jaar. Veel zzp'ers zijn ook niet zozeer ondernemers, maar eerder professionals voor wie het zzp-schap een manier is om zelf meer invulling aan hun werk te kunnen geven of om werk en privé beter te combineren. Daarnaast zijn er veel 'gedwongen' zelfstandigen. Ongeveer 23 procent van alle startende 'ondernemers' doet dat vanuit negatieve motieven, aldus de Zelfstandigen Enquête Arbeid: omdat zij hun baan in loondienst zijn kwijtgeraakt en sollicitatiepogingen op niets uitliepen, of omdat hun werkgever van alle mensen in loondienst zzp'ers besloot te maken, zoals maaltijdbezorger Deliveroo deed in 2017. In de praktijk zijn veel zelfstandigen ook een stuk goedkoper voor werkgevers.

Voor alle werkenden, ondanks de contractvorm waaronder iemand werkzaam is, moet dan ook een basisverzekering komen die hen bescherming biedt bij ziekte en arbeidsongeschiktheid. Deze verzekering moet verplicht zijn, om een gelijkjer speelveld te realiseren en oneigenlijke concurrentie tussen werkenden te verminderen. Hierdoor zullen de kosten beperkt blijven en risico-selectie worden uitgesloten. Momenteel is het voor bijvoorbeeld mensen met een chronische ziekte vrijwel onmogelijk om zich als zelfstandige te verzekeren voor arbeidsongeschiktheid. Via een percentage van de loonsom of de omzet dienen werkenden verplicht te sparen voor deze verzekering. Voor de zzp'ers betekent dit dat er ook een reëel wettelijk minimumtarief zou moeten komen waartegen zelfstandigen ingehuurd kunnen worden.

De uitvoering van de verplichte verzekering kan belegd worden bij private partijen zolang bijvoorbeeld de beslissing of iemand wel of niet arbeidsongeschikt is, en de hoogte en de duur van de uitkering publiek worden bepaald. Voor de basisverzekering geldt ook een acceptatieplicht. Een uitvoeringsregeling vergelijkbaar met

de huidige ziektekostenverzekering, met een publieke 'poortwachter' die verantwoordelijk is voor de keuring, is een mogelijkheid.

Bouwsteen 3: Individueel investeringsbudget

Alle werkenden moeten de kans krijgen weerbaar en wendbaar op de arbeidsmarkt te zijn en blijven, simpelweg omdat werkgevers dit van hen verwachten. Juist vanwege de toenemende flexibilisering zijn investeringen in kennis en vaardigheden momenteel minder vanzelfsprekend, omdat de band tussen werkgever en werknemer steeds losser wordt. Om alle werkenden in staat te stellen te blijven voldoen aan de eisen van de arbeidsmarkt zou een individueel investeringsbudget beschikbaar gesteld moeten worden. De hoogte van dat budget kan afhangen van het opleidingsniveau: wie een universitaire studie heeft afgerond, krijgt minder budget dan iemand die na de middelbare school direct aan het werk is gegaan. Belangrijk is dat werkenden zelf mogen beslissen hoe zij hun opleidingsbudget inzetten. Het biedt de mogelijkheid om juist ook in onzekere tijden meer grip op het eigen leven te organiseren.

Bovengenoemde bouwstenen versterken de positie van alle werkenden en dragen daarmee bij aan een eerlijkere maatschappij met gelijke kansen op werk en inkomen. De basisbaan vormt een financieel en sociaal-maatschappelijk vangnet voor iedereen die moeilijk aan werk komt, de verplichte verzekering biedt alle werkenden gelijke bescherming op de arbeidsmarkt, en met het individueel investeringsbudget kunnen alle werkenden hun kennis en competenties op peil houden om mee te kunnen groeien met de eisen die de arbeidsmarkt gedurende hun werkzame leven aan hen stelt. X

*Met dank aan Leni Beukema
en Alfred Kleinknecht*

**Bescherming van
werkenden die
vooral of uit-
sluitend gericht
is op inkomens-
zekerheid is
onvoldoende om
alle werkenden
een gelijkwaar-
dige positie te
geven in de
samenleving**

HOE MAKEN
WE DE
SAMENLEVING
INCLUSIEF?

Laat emancipatie niet stollen in identiteit

Bij het streven van GroenLinks naar een meer inclusieve, sociale en duurzame samenleving past het de partij de oorspronkelijke betekenis van emancipatie van achtergestelde groepen te omarmen en zich verre te houden van identiteitspolitiek. Waar emancipatie streeft naar maatschappelijke verandering en gelijkwaardige opname van de groep in de samenleving, zet identiteitspolitiek zich nadrukkelijk af tegen anderen. Identiteit is in deze zin niets anders dan stagnerende emancipatie.

door HERMAN MEIJER

Emancipatie kent een individuele en een collectieve vorm. De oorspronkelijke betekenis luidt 'verlossing uit slavernij'. In het oude Rome kon een enkele slaaf juridisch worden 'geëmancipeerd': hij werd dan vrij, en dus Romeins staatsburger. Emancipatie met een hoofdletter stond in de negentiende eeuw voor de verlossing uit de slavernij in collectieve vorm, wat betekende dat heel het stelsel werd afgeschaft. Van deze politieke vorm liggen de wortels in Jeruzalem. Afschaffing van de slavernij is de politieke boodschap in de woorden van Mozes tot Paulus.

We kennen inmiddels verschillende emancipatieroutes van heel diverse groepen. Onder emancipatie ligt nu het ideaal ten grondslag dat aan ieder mens volwaardig burgerschap toekomt in economische, culturele, sociale en politieke zin. Dit wordt veroverd op bestaande vormen van achterstelling en discriminatie. Emancipatie(-beleid) gaat niet uit van concurrentie, maar van samenwerking tussen verschillende mensen en groepen, met politieke en maatschappelijke verandering als doel.

De verzuiling van Nederland was een van de eerste vormen van collectieve emancipatie, naast en in reactie op de socialistische emancipatie van de arbeidersklasse. Met name rooms-katholieken en gereformeerden organiseerden zich zo en vestigden daarmee hun politieke positie. Via scholing in eigen kring droeg de zuil daarnaast bij aan emancipatie van het individu. Het volwaardig burgerschap dat het product van emancipatie is, kon zo beleefd worden vanuit een katholieke en een gereformeerde omgeving, tot en met de politieke expressie in confessionele partijen op nationaal niveau.

Emancipatie en GroenLinks

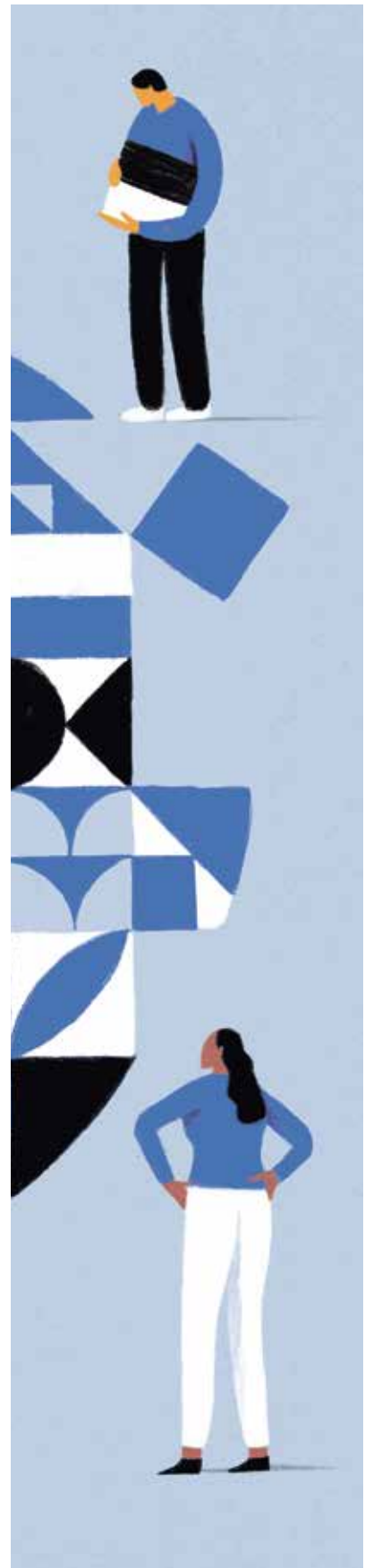
In de voorgeschiedenis van GroenLinks zijn een paar emancipaties van belang. De CPN (opgericht in 1909) komt voort uit de socialistische emancipatiebeweging van geschoolde én

ongeschoolde arbeiders. Deze resulteerde in de formatie van vakorganisaties en politieke partijen, met als gevolg onder meer algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen en de toegankelijkheid van (hoger) onderwijs voor alle lagen van de bevolking. Na de oorlog stelde de CPN zich nadrukkelijk tegenover de verzuiling van de arbeidersklasse en probeerde in de Eenheids Vakcentrale arbeiders uit alle zuilen te verenigen, inclusief de 'rode familie' van PvdA, NVV, Het Vrije Volk en de VARA, die ook alle trekken van een zuil had. De poging liep stuk op de frontlijn van de Koude Oorlog. Pas met de toestroom van studenten in de jaren zeventig doorbrak de partij het sociaal en politiek isolement. Ook de PPR (1968) is te begrijpen als product van emancipatie, namelijk de ontworsteling van gereformeerden en katholieken aan hun verzuilde omgeving, bevestigd door de nadrukkelijke keuze voor een niet-confessionele partij. Ze was tevens een vroeg voorbeeld van een 'groene' partij.

In november 1967 verscheen *Het onbehagen van de vrouw* van Joke Smit, een basistekst voor de tweede feministische golf. In deze jaren was de vrouwenbeweging nadrukkelijk politiek van karakter. Het ging haar om een feminisering van de gehele maatschappij, niet slechts van de individuele vrouw.

Kort na de oprichting van de PPR op 21 januari 1969 zag het Binnenhof de eerste homodemonstratie ter wereld, gericht tegen het discriminerende artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht. Dit artikel, dat homoseksuele contacten met personen onder de 21 jaar verbood, werd in 1971 daadwerkelijk afgeschaft. Naast de gevestigde belangenorganisatie COC ontstond er een homobeweging die pleitte voor een maatschappij waarin mensen vrijer zouden zijn om hun seksualiteit vorm te geven.

In de loop van de jaren zeventig kregen de PSP, PPR en CPN alle drie actieve vrouwen- en homogroe- ➔

pen. Het was geen toeval dat in 1990 bovenaan de eerste GroenLinks-kandidatenlijst de drie kopvrouwen van de PPR, PSP en CPN stonden.

'Gewoon jezelf kunnen zijn'

In de jaren tachtig raakten veel progressieve bewegingen in verval. Binnen emancipatiebewegingen verschoof het politieke perspectief naar het persoonlijke, het privéperspectief. Veel vrouwen, maar ook mannen, verlieten politiek georiënteerde bewegingen om 'aan zichzelf te gaan werken'. In plaats van te streven naar volwaardig burgerschap voor de groep waartoe ze behoorden, streefden zij vooral hun eigen ontwikkeling na. In de homobeweging verstomde het geluid van radicale 'flikkers', die ooit het verlangen naar een lossere en lustvolle samenleving uitten. Ook homo's wilden voortaan vooral 'zichzelf kunnen zijn'. En waar Joke Smit nog had gepleit voor een feminisering van de maatschappij, ging het de feministen nu vooral om meer individuele vrijheid in hun persoonlijk leven. Vrouwen- en homobeweging gingen in deze tijd een zogeheten essentialistische fase in: de homobeweging omarmde de homofiele geaardheid simpelweg als de essentie van homo-zijn en vergat de strijd om een maatschappij waarin seksuele verlangens niet langer aparte mensensoorten definiëren. De leus 'Gewoon jezelf zijn' werd door VVD-homo's op Roze Zaterdag 1984 voor het eerst gevoerd. Ze leek de perfecte reflex van de bereikte erkenning als zelfstandige mensensoort. Tezelfdertijd kwamen in de vrouwenbeweging vooral het baren van kinderen, de opvoeding en de relatie moeder-kind centraal te staan. Daar zou de ultieme essentie van vrouw-zijn liggen.

In deze ontwikkeling werd de kiem gelegd voor de huidige identiteitspolitiek. Zowel onder homo's als onder vrouwen was de kern van de beweging verschoven van een kritiek op de 'hetero-normatieve' maatschap-

Het streven van groepen naar emancipatie draait om veel meer dan (bedreigde) rechten en vrijheden

Herman Meijer is voormalig wethouder in Rotterdam en oud-partijvoorzitter van GroenLinks. Hij is lid van de redactie van de Helling.

pij en de mogelijkheid die te veranderen, naar de koestering van de eigen identiteit als individu met bepaalde kenmerken en de erkenning daarvoor. De winst zat hem in een sterker gevoel van eigenwaarde en de onderlinge herkenning, het nadeel was de uitsluiting van diegenen die *niet* pasten in het identiteitsschema, bijvoorbeeld kindloze vrouwen of biseksuele mannen. Het verlies was voornamelijk politiek van aard: de 'rest' van de maatschappij kon die bewegingen afdoen als iets dat enkel in het belang was van vrouwen of homo's.

Identiteitspolitiek

Het lijkt er dus op dat we met het hedendaagse verschijnsel van identiteitspolitiek iets oogsten wat in de jaren zestig en zeventig gezaaid is en in de jaren tachtig en negentig gemueteerd. Kort gezegd lijkt een geïndividualiseerd emancipatie-ideaal te zijn gesteld in een verworven identiteit. Onder identiteitspolitiek verstaan we het bedrijven van politiek vanuit de sociale identiteit van een bepaalde groep en de door deze groep gedeelde ervaring van maatschappelijk onrecht. In de praktijk gaat het meestal om etnische en culturele kenmerken, die worden verabsoluteerd tot de essentie van de groep. De eigen groep wordt gedefinieerd aan de hand van de ervaring van marginalisering of inperking van de zelfbeschikking van groepsleden op grond van hun identiteit, en altijd gesteld tegenover een dominante groep in de maatschappij. Ze komt voor als meerderheidsclaim – 'de echte Nederlander' – en als minderheidsaanspraak – 'wij vertegenwoordigen de tweede generatie van Nederlanders met een migratieachtergrond'. Zo ontstond tijdens de Fortuyn-periode een opvatting van 'het volk' die in de nationaal georiënteerde identiteitspolitiek van Wilders, Baudet, Pegida en Identitair Verzet verder gecultiveerd werd. In deze 'beweging' gaat het niet meer om maatschappelijke zelfverwerkelijking, zoals bij emancipatiebewe-

gingen. Het gaat primair om erkenning van de eigen identiteit. De groepsleden zouden graag zien, eisen zelfs, dat de overheid hen als de echte (hardwerkende!) Nederlander erkent, die op alle maatschappelijke verworvenheden recht heeft zonder zelf iets te hoeven veranderen. En het gaat om een monopolie: de 'Nederlandse' identiteit die wordt opgeëist, is exclusief.

De opkomst van partijen als Nida en Denk is deels een reactie op uitsluiting, die met name Nederlanders met een migratieachtergrond ondervinden, deels een reactie op het feit dat de 'Nederlandse' identiteit hen wordt ontzegd, als gevolg waarvan een alternatieve islamitische identiteit wordt gevormd. Met name bij Denk zit deze identitaire vorm de emancipatie eerder in de weg dan dat zij deze bevordert. Identiteitspolitiek zoekt de remedie tegen gemankeerd burgerschap namelijk in een identificatie met mensen die op 'ons' lijken (bijvoorbeeld Nederlanders of juist tweedegeneratiemoslims) en zet zich af tegen 'anderen' (bijvoorbeeld mensen met een migratieachtergrond of juist mensen met een Nederlandse etniciteit). Identiteitspolitiek introduceert dus een concurrentiemodel in de strijd om een rechtmatige plaats in de maatschappij, wat de identitaire groep apart zet.

Progressief antwoord

Ook de komende dertig jaar zullen bevolkingsgroepen zich willen ontwikkelen tot volwaardige burgers. In de volgende heel verschillende situaties zal GroenLinks positie moeten kiezen.

Zolang we te maken hebben met immigratie zullen er groepen migranten zijn die een langere of kortere weg naar burgerschap moeten bewandelen. En zeker zolang dit land blijft ontkennen dat het een immigratieland is, zal die weg met obstakels zijn bezaaid. Aanleiding genoeg voor een stevig emancipatoir immigratiebeleid.

Zolang we een kapitalistische productiewijze hebben, zal er worden bespaard op arbeidskosten. Er zullen

zich steeds nieuwe groepen uitgebuite arbeiders aandienen, op dit moment bijvoorbeeld het opgejaagde personeel van distributiecentra. Emancipatie van de arbeidersklasse komt hier terug in de zeer herkenbare vorm van loonstrijd en rechtsbescherming.

Als het al zou lukken om Raden van Commissarissen voor de helft uit topvrouwen te laten bestaan, blijven er legio vrouwen over wier burgerschap een schim is – in de prostitutie, in de malafide horeca, in schoonmaakbedrijven, in gedwongen huwelijken. Er zullen telkens groepen blijven ontstaan of 'ontdekt' worden, die ons politieke bondgenootschap verdienen.

Het steeds langere rijtje lesbisch/homo/bi/trans/inter/queer lijkt een aanwijzing voor verfijnde identiteitspolitiek. Maar eerder is sprake van het tegenovergestelde. Deze ontwikkeling stelt juist vastomlijnde indelingen ter discussie. Het gaat hier om het grijpen van de definitiemacht (wie bepaalt of en hoe mensen gelabeld worden) door diegenen die niet passen in de opdeling in 'man' en 'vrouw', 'homo' en 'hetero'. Het gaat er dus juist om verlost te worden van labels en stempels. En het verenigt niet mensen die op elkaar lijken, maar juist verschillende groepen die aan een vergelijkbare situatie willen ontsnappen.

Moslims in Nederland, ongeacht hoe gelovig ze zijn, worden in het dagelijks leven gehinderd door opvattingen over 'de' islam. Het lijkt wel of islamisten in Nederland bepalen wat 'de ware islam' is. Wilders' opinie dat de islam een ideologie is, komt daarmee overeen. Het zou Nederlandse moslims in het onderwijs, op de arbeidsmarkt en in de media helpen wanneer de islam gezien werd als een gewone godsdienst (een groot verband met daarin talloze stromingen, een wereld aan verschillende opvattingen, zingeving en moraliteit). Uitsluiting hindert de weg van moslims naar volwaardig burgerschap. Ze bevordert ook het 'isolement in eigen kring', tot en met radicalisering. De pas net begonnen emancipatie van

moslims in Nederland kan dan ook wel enige steun gebruiken.

Mensenrechten of privileges?

Dit onvolledige lijstje vertoont grote verschillen wat betreft de verhouding tussen emancipatie en identiteit. Soms zal de strijd gaan om sociale rechten, zoals de positie op de arbeidsmarkt, in andere gevallen om mensenrechten als asiel en onderdak. Dan zal GroenLinks daar eenvoudig steun aan kunnen geven. Immers, deze groepen streven naar voorzieningen waarop een universeel recht bestaat. Wanneer de strijd gaat om culturele rechten zoals toegang tot de media en de wens om gezien te worden – bijzondere eisen of zelfs privileges op basis van de identitaire groep - ligt het risico van identiteitspolitiek op de loer. Het zal GroenLinks niet passen om in die laatstgenoemde rechten mee te gaan.

Het streven van groepen naar emancipatie draait om veel meer dan (bedreigde) rechten en vrijheden. Emancipatie gaat per definitie gepaard met *politiek bewustzijn*: het zelfbewustzijn van staatsburgers als politieke wezens, die weten dat ze *in vereniging* verbeteringen kunnen afdwingen binnen de maatschappij als geheel. Ze weten hoe ze op een politieke manier 'wij' kunnen zeggen – en daarin onderlinge verschillen van herkomst, levensovertuiging, sekse en eigenbelang, dus ook de beperkingen van hun 'ik', kunnen overstijgen. Dit vraagt ook het nodige aanpassingsvermogen van de samenleving om af te stappen van wat voorheen als 'normaal' werd gezien. De mate waarin groepen zich emanciperen zegt iets over de veerkracht van onze samenleving en de kwaliteit van onze democratie. Als GroenLinks ook de komende dertig jaar blijft streven naar een maatschappij die meer open, sociaal en duurzaam is, zal ze oog moeten houden voor groepen die identiteitspolitiek mijden, maar wel emancipatie behoeven en najagen. En ze zal meestal aan hun zijde te vinden zijn. X

De groene en linkse toekomst volgens:

SAMIR BASHARA (1981), wethouder voor GroenLinks in Hoor

56

DE HELING • NR 1 2020

'Ons verhaal is fundamentele systeemkritiek'

“De belangrijkste les die ik als wethouder heb geleerd, is dat de samenleving behoefte heeft aan écht leiderschap. Leiderschap betekent dat je het echte, grote verhaal en daarmee soms ook de minder leuke boodschap durft te vertellen. Dat leiderschap is nodig op weg naar een eerlijke en groene samenleving, die in balans is met zijn natuurlijke leefomgeving en daarmee ook op de langere termijn houdbaar. Het vraagt een totaal ander soort politiek.

Het is ergens paradoxaal dat GroenLinks juist dat uitgangspunt expliciet omarmt, maar zich in de praktijk vaak volledig binnen de bestaande kaders blijft bewegen. Het lukt (te) vaak niet buiten de waan van de dag te treden. Ik denk dat dit komt doordat we ons niet altijd meer realiseren dat ons verhaal een fundamentele systeemkritiek is.

Mijn overtuiging is dat GroenLinks dat grote verhaal veel meer moet vertellen. Niet alléén, maar samen met wetenschappers, denkers en kunstenaars. De wereld is toe aan een maatschappelijke paradigmashift van lineair en mechanisch naar circulair en organisch. In álle opzichten, dus niet alleen aangaande de fysieke leefwereld, maar ook de sociale.

Zo dwingen technologische ontwikkelingen na te denken over een nieuwe inrichting van onze samenleving. Technologie gaat steeds meer menselijke arbeid overnemen.

door
LIESBETH BENEDER

In onze maatschappij zijn onze identiteit en eigenwaarde sterk verbonden met het betaal-

de werk dat we doen. Maar we gaan naar een samenleving waarin een significant percentage geen structureel betaald werk heeft. Dat vraagt om anders denken over menselijke en maatschappelijke waarde. In economische zin – hoe zorgen we dat iedereen in zijn levensonderhoud kan voorzien – maar ook in psychosociale en sociaal-culturele zin: waarop baseren wij onze maatschappelijke en persoonlijke waarde? Op het oog relatief overzichtelijke technologische vooruitgang heeft grote gevolgen voor onze samenleving.

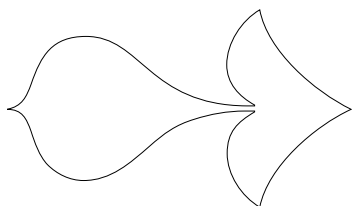
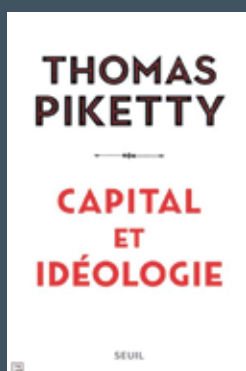
Binnen GroenLinks onderkennen we deze fundamentele veranderingen wel, maar échte uitspraken over de consequenties doen we te weinig. We discussiëren nog maar beperkt over bijvoorbeeld het basisinkomen, terwijl we er in mijn visie niet aan ontkomen een variant daarvan op termijn in te voeren. Rondom klimaatverandering heeft GroenLinks wél een duidelijk verhaal. Het verhaal bedenken is echter één ding, maar iets anders is het zo te vertellen dat er ook naar ons geluisterd wordt. Bij zulke grote onderwerpen moet je het politieke domein zien te ontstijgen. Om te beginnen moeten we mensen die het aangaat echt willen begrijpen. Mensen zijn vaak bang voor de gevolgen van de noodzakelijke maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan, bang om belazerd te worden, onder meer door hun eigen overheid. Ik heb geleerd dat mensen het vaak wonderwel accepteren dat ze hun zin niet krijgen, als je ze in het besluitvormingsproces maar serieus hebt genomen en écht naar ze hebt geluisterd. Zeker als je daar een doordacht verhaal bij hebt.

Verandering vraagt om leiderschap: een duidelijke richting met een lange termijnverhaal. Ik hoop dat het GroenLinks de komende dertig jaar lukt deze rol op zich te nemen. We zijn aardig op weg, maar hebben nog wel wat te doen.” ✕

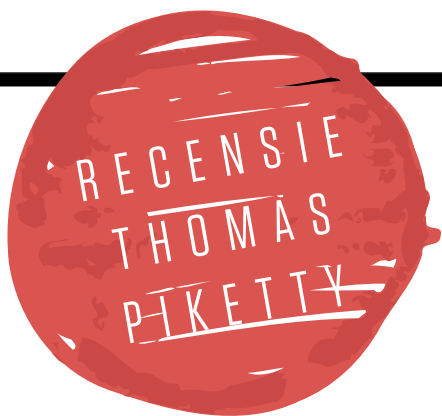
Lezen

57

DE HELING • NR 1 2020

Het kapitalisme voorbij Pieter Pekelharing pag. 58 • *Het grote gevecht kan niet zonder vaders* Rens van Tilburg pag. 62 • *Repareer het internet* Socrates Schouten pag. 66 • *Adorno's hedendaagse relevantie* Stijn Klarenbeek pag. 66

Het kapitalisme voorbij

In het ruim 900 pagina's tellende *Capital et Idéologie* brengt de Franse econoom Thomas Piketty tweeduizend jaar ongelijkheid in kaart en maakt hij deze meetbaar. Piketty heeft daarnaast een opvallende agenda: hij wil het kapitalisme niet hervormen, maar streeft naar een ander stelsel.

door PIETER PEKELHARING
illustratie ELIS WILK VOOR DE
GREEN EUROPEAN JOURNAL.

In zijn nieuwe boek onderscheidt de auteur verschillende 'ongelijkheidsregimes': die van de standensamenleving, bestaande uit geestelijkheid, adel en de stand van boeren en arbeiders; de maatschappij van slavenhouders; de koloniale en postkoloniale samenleving; het kapitalisme; en tot slot het hyperkapitalisme dat in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw opkwam. De landen of gebieden waar hij op focust zijn de VS, Europa, Rusland, India, China en Brazilië. Elk ongelijkheidsregime produceert zijn eigen type rechtvaardiging.

Samenhangend met deze brede aanpak heeft Piketty voor een andere invalshoek gekozen. Zijn vorige boek, *Kapitaal in de*

21ste eeuw, was vooral aan economen gericht. Hij wilde aantonen dat ongelijkheid geen politiek maar een economisch thema was, dat onterecht uit de moderne economische theorievorming verbannen was. Wil je ongelijkheid voorkomen, dan moet je volgens Piketty markten anders inrichten en niet pas achteraf via de overheid aan het herverdelen slaan. Dat kan bijvoorbeeld door verbetering van de onderhandelingspositie van werknemers, door een verscherpt toezicht van de mededingingsautoriteit of door versterking van de bedrijfsdemocratie.

Twee kapitaalbegrippen

Zoals de econoom Suresh Naidu in een bespreking van *Kapitaal in de 21ste eeuw* opmerkte, gebruikt Piketty in dat boek twee kapitaaldefinities door elkaar heen: een 'wilde' en een 'getemde' notie. De getemde behandelt het kapitaal louter als een productiefactor, naast

land en arbeid, en kijkt alleen naar het kapitaal als bron van winst in de sfeer van de productie. De wilde is stukken breder en behandelt zo'n beetje alles waarmee je als 'kapitalist' – ook buiten het productieproces om – met hulp van juristen, advocaten, economen, fiscalisten en politici winst kan maken of waar je rente van kan trekken. Onder kapitaal in brede zin vallen roerende en onroerende goederen. Dat kan variëren van machines tot gebouwen, van land tot vastgoed en van aandelen en obligaties tot intellectueel eigendom. In slavenhoudersmaatschappijen kunnen zelfs mensen particulier eigendom worden en daarmee 'kapitaal' voor hun bezitter vormen.

In Piketty's nieuwe boek treedt deze 'wilde' notie van kapitaal in vol ornaat naar voren. Kort samengevat gaat *Capital et idéologie* over verschillende vormen van eigendom en de sociale, juridische, fiscale en politieke bewerkingen die bezit heeft ondergaan om als materieel of immaterieel goed verkocht, vermeerderd, opgehoopt en aan volgende generaties doorgegeven te kunnen worden.

Net als in zijn vorige boek wemelt *Capital et Idéologie* van de grafieken, die laten zien hoe de welvaart in verschillende typen samenlevingen over rijk en arm verdeeld was. Waar mogelijk onderzoekt Piketty hoeveel de rijkste één procent, de rijkste tien, de daarop volgende veertig en de overige 50 procent ver-

dienen. Wie de cijfers bekijkt, kan niet anders concluderen dan dat de welvaart meestal extreem ongelijk verdeeld is geweest. De grote verdienste van dit boek is dat Piketty die ongelijkheid wereldwijd meetbaar heeft trachten te maken.

Bezit als sociale constructie

‘De geschiedenis van elke samenleving,’ aldus Piketty, ‘is tot op heden niets anders dan de geschiedenis van ideologische strijd en de zoektocht naar gerechtigheid.’ Sterker dan in zijn vorige werk vraagt Piketty zich af hoe ‘wij’, zijn lezers, op grond van het materiaal en de kennis die hij aan draagt, ervoor kunnen zorgen dat het door een samenleving geproduceerde bezit zich gelijkjer over de bevolking verdeelt, in plaats van steeds in handen van één dominante groep te blijven. Dit is nadrukkelijk geen boek voor specialisten maar voor het grote publiek.

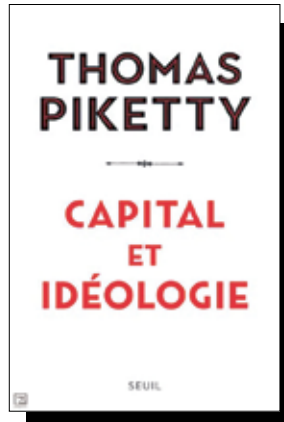
Vanwaar de nadruk op ideologie? Omdat ongelijkheid om een ideologische rechtvaardiging vraagt en bezit een sociale constructie is, stelt Piketty. Er is geen notie van eigendom waar niet over gewikt, gewogen en gesteggeld is. Wanneer de bestaande opvattingen van bezit hun legitimiteit verliezen, vallen ze automatisch onder de zoektocht naar gerechtigheid.

Ongelijkheid is niet het resultaat van, zeg, technologie of globalisering, maar komt voort uit politieke keuzes. Burgers zullen het

bij de zoektocht naar gerechtigheid nooit eens worden over wat de meest geschikte vorm van eigendom is. Hetzelfde geldt voor de juiste variant van democratie, voor wat een rechtvaardige grens is, voor de precieze hoeveelheid te heffen belasting, de juiste zorg of het juiste onderwijs. Bonje is onvermijdelijk. Maar precies daarom is democratische besluitvorming zo belangrijk. ‘Alleen door een zorgvuldige vergelijking van historische en persoonlijke ervaringen en een zo breed mogelijke afweging kan vooruitgang worden geboekt.’

De ideologie waar Piketty het felst tegen van leer trekt is het ‘propriëtarisme’, een door hem bedacht neologisme. Proprietarisme staat voor het geloof dat privébezit heilig is, dat je daar nimmer aan mag tornen en aantasting ervan direct de samenleving in gevaar brengt. Fout, aldus Piketty. ‘Het is de strijd voor gelijkheid en onderwijs die economische ontwikkeling en menselijke vooruitgang mogelijk heeft gemaakt, niet de zaligverklaring van eigendom, stabiliteit en ongelijkheid.’

Het is de strijd voor gelijkheid en onderwijs die economische ontwikkeling en menselijke vooruitgang mogelijk heeft gemaakt, niet de zaligverklaring van eigendom, stabiliteit en ongelijkheid

Capital et idéologie
Thomas Piketty
Seuil, 2019

Progressieve belastingen

In Piketty's boek neemt de twintigste eeuw een bijzondere plaats in. Nog nooit is de ongelijkheid zo sterk afgenomen als in de eerste veertig jaar na de Tweede Wereldoorlog. Het geweld dat in beide wereldoorlogen de wereld overspoelde, heeft als grote gelijkmaker gefungeerd. Niet alleen lag het vermogen van de rijken in puin, die rijkdom werd door overheden ook nog eens zwaar belast om de oorlog te kunnen financieren. ‘Ook dollars moeten offers brengen,’ luidde het adagium.

Tel daar het uitbreken van de Russische Revolutie bij op en het wordt duidelijk hoe belangrijk het voor aanhangers van de markteconomie was dat de welvaart na de Tweede Wereldoorlog eerlijker over de bevolking verdeeld werd. Het is in deze tijd dat voor het eerst progressieve belastingen werden ingevoerd en markten werden gecreëerd die voor een gelijkere verdeling van welvaart zorgden.

Piketty noemt de periode tussen 1940 en 1980 het ‘tijdperk van de sociaaldemocratie’. De institutionele kennis en ervaringen die toen zijn opgedaan, hebben de strijd voor gerechtigheid voorgoed veranderd. Voor het eerst werd aangetoond dat economische groei en hoge progressieve belastingen →

– mits goed besteed – uitstekend samen konden gaan. Belastingtarieven van ver boven de huidige 40 procent – soms wel het dubbele – stonden de groei van de welvaart niet in de weg, maar bevorderden die juist. Ze leidden tot beter onderwijs, kwalitatief goede zorg, meer sociale zekerheid, meer mobiliteit en hogere lonen. In tegenstelling tot het hyperkapitalisme van na de jaren tachtig ging iedereen erop vooruit, en niet, zoals nu, voornamelijk de rijkste 10 procent.

Het succes van de sociaaldemocratie luidde echter ook haar ondergang in. Toen Piketty in de landen die hij onderzocht de verkiezingsuitslagen van de laatste zeventig jaar op een rijtje zette, viel hem op dat de periode waarin de ongelijkheid tijdens de jaren tachtig en negentig weer toenam naadloos samenviel met de periode waarin linkse partijen van hun traditionele achterban vervreemd raakten. Wie laagopgeleid was, een gering inkomen en geen vermogen bezat, stemde na de Tweede Wereldoorlog massaal op links, hoogopgeleiden stemden massaal op rechts. Na de jaren tachtig en negentig veranderde dat.

Piketty noemt het werk van de Nederlandse hoogleraar bestuurskunde Mark Bovens niet, maar de diagnose van Bovens komt overeen met die van Piketty: de opkomst van de ‘diplomademocratie’ heeft de sociaaldemocratie genekt. Kinderen die uit de

arbeidersklasse omhoog klonnen, kregen het stukken beter. Maar vanaf het eind van de jaren zeventig ging de arbeidersklasse er zelf nauwelijks op vooruit.

Het gevecht tegen sociaaleconomische ongelijkheid week voor andere vormen van ongelijkheidsbestrijding die politiek dringender werden geacht;

identiteitspolitiek – een term waarmee Piketty het hele politieke spectrum en niet alleen de ontwikkelingen op links beschrijft – nam het over van klassenpolitiek. Volgens Piketty bond een aan universiteiten gelieerde, hoogopgeleide linkse kaste van ‘Brahmanen’ in de politieke arena de strijd aan met wat hij een ‘commerciële

elite’ noemt, afkomstig uit het bedrijfsleven.

Sinds het wegvallen van de grote linkse volkscoalities van na de Tweede Wereldoorlog worden laagopgeleiden niet of nauwelijks meer in de politiek vertegenwoordigd. Piketty heeft niets dan lof voor de strijd van hoogopgeleid links tegen raciale en gen-

der-ongelijkheid. Maar hij wijst erop dat de sociaaleconomische ongelijkheid sinds de jaren tachtig is toegenomen en raciale tegenstellingen in deze periode eerder verscherpt dan verzwakt zijn. 'Identiteitspolitiek' is daar niet de oorzaak maar het gevolg van.

Participatief socialisme

In het herfstnummer van *de Helling* stelde Simon Otjes dat linkse partijen tegenwoordig drie opties hebben die moeilijk met elkaar te verenigen zijn: 'Je kunt als linkse partij in het kabinet willen komen, een heel duidelijk linkse koers willen varen of onafhankelijk willen opereren.' Eén van die opties valt nog wel te realiseren, maar alle drie tegelijk niet, schreef Otjes.

Wie naar de ervaringen van de SP in Nederland of naar Labour in Engeland kijkt, moet inderdaad erkennen dat een partij met een radicaal links programma tegenwoordig niet makkelijk in de regering komt. Om dat programma af te dwingen, is een brede linkse volkscoalitie nodig. Het zal waarschijnlijk nog een flinke tijd duren voor-

dat linkse partijen erin slagen de kloof tussen hoog- en laagopgeleid te dichten en het vertrouwen van hun traditionele achterban te herwinnen. Desalniettemin blijft Piketty ervan overtuigd dat links alleen kans van slagen heeft als ze met een groot, gedetailleerd en sterk links verhaal komt. Een verhaal dat 'verder dan het kapitalisme kijkt'.

Dat nieuwe linkse verhaal kent volgens Piketty twee dimensies. Ten eerste: hoe verdeel je op een eerlijke wijze de welvaart? En ten tweede: wat zijn rechtvaardige grenzen, en hoe houd je daarbij rekening met natuur en klimaat?

Wie zoals menig partij op rechts de eigen gemeenschap wil beschermen, komt volgens Piketty – rechts ten spijt – onherroepelijk bij een meer federaal Europa uit. Je helpt gemeenschappen niet door de grenzen te sluiten en niets aan herverdeling en klimaat te doen.

Het alternatief is niet staatssocialisme maar *participatief* socialisme. Piketty stelt voor de democratie lokaal, nationaal, internationaal en supranationaal te versterken. Burgerfora dienen lager opgeleid bij

de politiek te betrekken. Daarnaast wil hij het onderwijs verbeteren en betreurt hij het feit dat hoger onderwijs voor kinderen uit lagere klassen steeds moeilijker toegankelijk is geworden. Tot slot pleit hij voor een vergaande vergemeenschappelijking van het kapitaalbezit, onder andere door de zeggenschap van werknemers in bedrijven te versterken en hen medeaandeelhouders te maken.

Bitter arm

Het opvallendst is nog Piketty's pleidooi voor een drastische verhoging van het belastingtarief. Samenlevingen, aldus Piketty, zijn tegenwoordig puissant rijk, maar overheden bitter arm. Sinds de jaren tachtig hebben ze zich steeds dieper in de schulden moeten steken en hebben ze zich daarbij overgeleverd aan de tucht van grote kapitaalbezitters, die tegelijk de grootfinanciers van politieke campagnes werden. In de politiek wordt meer naar hen dan naar het volk geluisterd.

Wie niet langer aan de leiband van het kapitaal wil lopen, zal het belastingtarief drastisch moeten verhogen. Alleen zo kunnen de jarenlange tekorten die in het onderwijs, de politie, de zorg en de sociale zekerheid zijn ontstaan gecorrigeerd worden.

Als kers op de taart stelt Piketty ook nog eens voor dat iedere burger op zijn of haar achttiende een eenmalige schenking van 120.000 euro krijgt – iets dat makkelijk uit de vermogens en winstbelasting gefinancierd

kan worden. Bezit, schreef de Engelse filosoof Francis Bacon al, is *'like muck, not good except it be spread'*.

Vergelijk dit eens met het huidige belastingstelsel, waarin we 'verdelen van arm naar rijk', zoals econoom Bas Jacobs onlangs constateerde in *NRC*. En dat blijft volgens Piketty zo, zolang we binnen de EU niet in staat zijn te voorkomen dat landen elkaar de loef proberen af te steken door een zo gunstig mogelijk belastingtarief voor grote bedrijven te bieden. Participatief socialisme, welvaartsdeling, de strijd tegen klimaatopwarming en het gevecht voor een federaler Europa gaan bij Piketty hand in hand.

Als dit boek één ding duidelijk maakt, dan is het wel dat linkse partijen het volgens Piketty aan hun (vroegere) kiezers verplicht zijn een groot en sterk links verhaal te ontwikkelen. In het trilemma dat Otjes schept, kiest de Fransman dus voor een zo helder mogelijke linkse koers. X

Belastingtarieven van ver boven de huidige 40 procent – soms wel het dubbele – stonden de groei van de welvaart niet in de weg, maar bevorderden die juist

Deze recensie is gebaseerd op de originele, Franstalige versie van het boek. In februari 2020 verscheen de Nederlandse vertaling onder de titel Kapitaal en Ideologie bij uitgeverij De Geus.

"Wij zijn de grootste ngo ter wereld." Het is deze uitspraak van Paul Polman, tot 1 januari 2019 topman van Unilever, die succes-auteur Jeroen Smit een nieuw onderwerp verschaft na *De prooi*, diens bestseller over de teloorgang van ABN Amro.

Het grote gevecht
Jeroen Smit
Uitgeverij Prometheus,
2019

door RENS VAN TILBURG

Want kan dat wel: als beursgenoteerde multinational de wereld redden? Steken de aandeelhouders daar geen stokje voor? Die willen immers toch vooral het hoogste financieel rendement? De wereld redden, dat doen zij zelf wel, in hun vrije tijd – of niet.

In *Het grote gevecht* opent Smit de *black box* van het bedrijfsleven en de *high finance* waar hij als geen ander toegang tot heeft. Smit biedt zo een unieke inkijk in de duurzaamheidsdiscussies in de *boardrooms* en wandelgangen van de hoge glazen torens. Ook dit boek leest weer als een thriller, over grote ambities van een enkeling en over de krappe marges van zelfs de machtigste CEO's. De

aandeelhouders blijken namelijk inderdaad meer geïnteresseerd in het kortetermijnrendement dan de langetermijnwaardecreatie, laat staan duurzaamheid. Het boek is daarmee ook een oproep aan de politiek om de verduurzaming vooral niet aan 'de markt' over te laten.

Afschaffen kwartaal-rapportages

Bij zijn aantreden eind 2008 grijpt Polman de financiële crisis aan als een kans om van Unilever een bedrijf te maken waar winst niet de enige doelstelling is. Even is iedereen het erover eens dat Wall Street en de Londense City niet de perfecte markten zijn waar economen en beleidsmakers ze lang voor hebben gehouden. Bedrijven mogen weer terugpraten tegen hun aandeelhouders en zelf het voortouw nemen bij het uitstippelen van de strategie.

En dat doet Polman. Zijn eerste actie is het afschaffen van de kwartaal-rapportages bij de gigant in

voeding en verzorgingsproducten. Polman weigert de financieel analisten nog langer te voeden met driemaandelijks beloftes over winstgroei. Hij heeft sowieso niet veel op met deze analisten en hun rekensommetjes, door hem laatdunkend 'spreadsheet monkeys' genoemd.

Maar Polman doet niet alleen dingen *niet*. In 2010 lanceert hij het Sustainable Living Plan, met als doel in tien jaar tijd de omzet van Unilever te verdubbelen en de schade aan het milieu te halveren. Polman houdt het niet bij zijn eigen bedrijf. Hij helpt in 2015 de Verenigde Naties de zeventien Sustainable Development Goals (SDG's) te formuleren. De aandeelhouders gedogen deze wereldverbeteraar. Unilevers financiële resultaten zijn dan ook prima. Tot ergernis van Polman stellen ze hem echter nauwelijks vragen over zijn duurzame plannen en prestaties.

Overnamepoging

In 2017, Polmans *annus horribilis*, wordt alles anders. Het klimaatakkoord van Parijs blijkt niet het startschot van mondiale samenwerking om de SDG's te realiseren, zoals Polman had verwacht. Brexit en Trump kleuren de internationale politiek. Het is 'eigen land eerst'. Ook de groei van Unilever valt tegen. Het aandeel raakt achterop bij de concurrentie. Dat maakt Unilever kwetsbaar voor overnamepogingen.

Het grote gevecht kan niet zonder vaderschap staat

–Rens van Tilburg is econoom, directeur van het Sustainable Finance Lab en lid van de redactie van de Helling.

Polman weigert de financieel analisten nog langer te voeden met driemaandelijks belofte over winstgroei

Die komt er dan ook: van Kraft Heinz, een overname-machine geleid door het Braziliaanse 3G Capital. Een investeerder die bedrijven opkoopt om er vervolgens alle vet uit te snijden, zoals investeringen in duurzaamheid en innovatie. Polman weet de overname af te slaan. Zijn goede vriend en U2-zanger Bono kondigt aan een protestlied te zullen maken. Maar het is vooral de Amerikaanse partner van 3G, Warren Buffett, die geen zin heeft in een vijandige overname. Dit tot teleurstelling van de bestaande aandeelhouders, waaronder de Nederlandse pensioenfondsen die Polman toch altijd prezen om zijn duurzame koers. Het aanbod van Kraft Heinz om een flinke premie te betalen voor de aandelen kunnen de pensioenfondsen naar eigen zeggen niet laten schieten. Smit citeert het hoofd aandelenbeleggingen van pensioenuitvoerder PGGM, de een na grootste van Nederland: 'De financiële doelstelling, het rendement moet vooropstaan (...) dat blijkt uit iedere enquête onder de deelnemers'.

Beter leefmilieu

Dat bevreedt mij als onderzoeker op het gebied

van de duurzaamheid van de financiële sector. Want uit de onderzoeken die ik ken, blijkt juist dat veel mensen best bereid zijn genoeg te nemen met een lagere economische groei als daar een beter leefmilieu tegenover staat. Ook pensioendeelnemers zijn bereid genoeg te nemen met een lager financieel rendement. Specifiek voor de klanten van PGGM is hier in 2016 zelfs wetenschappelijk onderzoek naar gedaan.

Smit werpt dat de financiers niet voor de voeten. Dat is jammer, want zo komen de weinig groene financiers te makkelijk weg met hun focus op rendement. De Pensioenwet schrijft namelijk voor dat het pensioengeld moet worden belegd in lijn met de wens van de deelnemers. Maar geen pensioenfonds voorziet in deze behoefte door bij een deel van het pensioengeld niet het rendement, maar juist de maatschappelijke impact voorop te stellen. Nederlandse pensioenfondsen hadden een verdedigingslinie kunnen vormen tegen een onduurzame overname. Duurzaamheid hoeft overigens zeker niet ten koste te gaan van het financieel

rendement. Er zijn onder tussen honderden studies die dat laten zien. Waarom dan toch als pensioenfonds een kortetermijnbonus accepteren als je daarmee één van de kroonjuwelen uit je portefeuille om zeep helpt: een bedrijf dat nog jaren van duurzame groei had kunnen laten zien.

Niet alleen

Dat dit niet enkel een denkbare afweging is, laat het lot van de belager van Unilever zien. Kraft Heinz wist de eigen winst destijds flink op te schroeven door in investeringen te snijden. Een truc die op de korte termijn de aandelenkoers deed stijgen, maar op de langere termijn niet houdbaar bleek. De consument wil vernieuwing; stilstand is achteruitgang. En dus raakten de merken van Kraft Heinz uit de gratie. In 2019 dipte de beurskoers op een kwart van de waarde van 2017. Ook de Nederlandse pensioendeelnemer mag dus blij zijn dat zijn aandelen Unilever in 2017 niet zijn ingeruild voor die van Kraft Heinz.

Het verhaal van Polmans Unilever laat zien dat bedrijven de verduurzamingsopgave niet in hun eentje aankunnen, zonder overheidsbeleid. Unilever was effectief in het smeden van allianties met andere bedrijven, bijvoorbeeld rond een meer duurzame inkoop van palmolie. Maar uiteindelijk was de reikwijdte van bedrijf beperkt. Als de ach-

terblijvers het allemaal veel goedkoper kunnen blijven doen, belemmert dat de koplopers. Ook na tien jaar Polman wordt de helft van Unilevers grondstoffen nog steeds op niet-duurzame wijze verbouwd. In een recent opiniestuk in de Financial Times concludeert Polman zelf ook: "Bedrijven kunnen het niet alleen." De Nederlandse overheid zou er om te beginnen voor kunnen zorgen dat pensioenfondsen zich aan de Pensioenwet gaan houden. X

Literatuur

Apostolakisac, Kraanen, Blomme en van Dijk (2016). *Examining pension beneficiaries' willingness to pay for a socially responsible and impact investment portfolio: A case study in the Dutch healthcare sector*, Journal of Behavioral and Experimental Finance.

Bauer, R, Ruof, T and Smeets, P. (2019). *Get Real! Individuals Prefer More Sustainable Investments*, SSRN

Sustainable Pension Investments Lab (2017). *De financiële prestaties van verantwoord beleggen*

Eerlijk de planeet redden

WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS
PRESENTEERT:

CAFÉ
DE HELLING

Dinsdag
7 april
2020

Praat mee over klimaatpolitiek

Extreme droogte en voedselschaarste in Afrika, grote overstromingen en luchtvervuiling in Zuidoost-Azië: klimaatverandering heeft de grootste gevolgen in de armste delen van de wereld. Dat terwijl de rijkste landen juist de grootste vervuilers zijn.

Hoe is die scheefgroei ontstaan? Hoe gaan we dit veranderen? Wat betekent dit voor Nederland? Ga in gesprek met **Bas Eickhout**, Europarlementariër voor GroenLinks en **Daniëlle Hirsch**, directeur van BothENDS en columnist van de Helling. Zij beantwoorden uw vragen tijdens deze eerste editie van Café de Helling in het gloednieuwe pand van GroenLinks.

WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS

Landelijk Bureau GroenLinks

St. Jacobsstraat 12, Utrecht

Aanvang: 19.30 uur, aansluitend borrel (zaal open vanaf 19.00 uur)

Toegang abonnees de Helling:

€ 5,-

Toegang niet-abonnees: € 7,50

De prijs is inclusief een consumptie

AANMELDEN WWW.WBGL.NL/CAFE

SLECHTS 50 PLEKKEN BESCHIKBAAR, DUS WEES ER SNEL BIJ!

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wethouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling

De Helling biedt vier keer
per jaar verdiepende artikelen,
interviews en opinie voor iedereen
die meer wil weten over het
groene en linkse gedachtegoed:
van klimaat tot ongelijkheid, van
buitenlandbeleid tot technologie.

De Helling behandelt groene
en linkse politieke vraagstukken
op Europees, landelijk, regionaal
en lokaal niveau.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts
€19,50, inclusief online toegang
tot alle artikelen.

Bent u al abonnee?

Doe eens een abonnement op
de Helling cadeau!

Ga naar www.wbgl.nl/actie en
klik op 'cadeau-abonnement'.

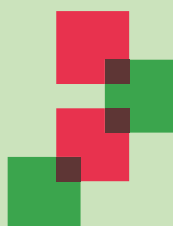
WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

BLIJF OP DE HOOGTE!

→ Als eerste op de hoogte
zijn van de evenementen van
Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks?

→ De nieuwste publicaties
digitaal ontvangen?

→ Verdiepende artikelen lezen
over groene en linkse politiek?

**WETENSCHAPPELIJK
BUREAU GROENLINKS**

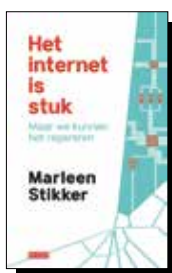
Schrijf je nu in voor de mails
van Wetenschappelijk Bureau
GroenLinks en mis niets meer:

WBGL.NL/NIEUWSBRIEF

Repareer het internet

Hoe kunnen we ons bevrijden uit de greep van techbedrijven en publieke waarden centraal stellen in de ontwikkeling van nieuwe technologie? Dat is de prangende vraag die Marleen Stikker stelt in haar boek *Het internet is stuk*.

Stikker is een van de Nederlandse pioniers die internet dichter bij de burger bracht: zij stond 25 jaar geleden aan de wieg van De Digitale Stad en technologiecentrum Waag.

Maar het was Stikker en haar mede-activisten ook meteen duidelijk dat deze nieuwe infrastructuur met gevaren gepaard ging. Deze bleven lange tijd onderschat: het optimisme rondom de opkomst van internet werd van links tot rechts gedeeld. Overheden vonden dat ze de markt hun werk moesten laten doen en wilden de innovatieve krachten niet in de

weg zitten. Zodat we nu opgescheept zitten met 'Big Tech': platformbedrijven wiens businessmodel op machtsconcentratie en privacyschending draait. Aan hun invloed kun je niet ontsnappen, ook al maak je zelf van hun diensten geen gebruik.

Vandaar de stelling van Stikker dat het internet stuk is. Maar, zo luidt ook de ondertitel van haar boek, 'we kunnen het repareren.' Het eerste deel biedt een boeiende inkijk in de rol die hackers, kunstenaars en activisten speelden, en nog steeds spelen, om internet en andere mediatechnologie menselijk te maken. Deel twee kijkt naar wat er mis ging, en in deel drie komt Stikker met oplossingen. Overheden dienen zich toe te leggen op niet-commerciële alternatieven, met name op het niveau van de digitale infrastructuur. Burgers en maatschappelijke organisaties roept ze op *open source* te 'gaan' en van Google weg te blijven. Maar belangrijker is de kritische publieke massa die Stikker bijeen wil brengen, bijvoorbeeld in 'maakplaatsen' en 'beleidslabs.' Deze ziet ze als een maatschappelijke windtunnel waar nieuwe technologie getest wordt op publieke waarden.

—Socrates Schouten

Het internet is stuk.
Maar we kunnen het repareren
Marleen Stikker
Uitgeverij De Geus, 2019

Links moet niet afwachten

Theodor Adorno, een van de grootste sociaal filosofen van de vorige eeuw, hield in 1967 aan de Universiteit van Wenen een lezing over de 'aspecten van het nieuwe rechts-radicalisme'. Met de Holocaust nog vers in het collectieve geheugen probeerde Adorno het nieuw opkomende rechts te

duiden. Hij zag een politieke beweging die 'appelleerde aan het onbewuste verlangen naar onheil en catastrofe', die zich 'voortdurend ongerust maakt over de nationale identiteit' en die overal vijandbeelden creëert die 'angst moeten aanjagen'.

Het nieuwe rechts-radicalisme was volgens hem een beweging van 'rationele middelen en irrationele doelen'.

De parallellen met het heden zijn niet te missen. Daarin schuilt zowel de relevantie van zijn boek als de waarschuwing die ervan uitgaat. Ook nu hebben we te maken met een opkomend rechts-radicalisme dat 'het publiek tot een kookpunt moet brengen'. Adorno zag in 1967 hoe weinig nieuws er aan het rechtse repertoire is toegevoegd, hoe 'secundair en opgewarmd' het was. Hetzelfde kunnen we zeggen over het rechts in onze tijd. Om dat te begrijpen is Adorno's boek onmisbaar.

Hoe ziet Adorno de toekomst van het rechts-radicalisme? Dat is volgens hem een verkeerde vraag. In die manier van denken, zo concludeert hij, beschouwen we het als natuurrampen: fenomenen die ons zomaar overkomen. En hierin schuilt een vorm van berusting waardoor 'men zichzelf als politiek subject eigenlijk uitschakelt', een houding waarin 'men de werkelijkheid alleen nog vanuit het standpunt van de toeschouwer benadert'. Adorno wijst deze passiviteit af. 'Hoe de dingen verdergaan, en de verantwoordelijkheid voor hoe ze verdergaan, dat is in laatste instantie aan ons.' Met andere woorden: links moet niet langer afwachten en reageren op wat rechts doet, maar zich actief opstellen en zelf de toekomst uittekenen.

—Stijn Klarenbeek

Aspecten van het nieuwe
rechts-radicalisme
Theodor Adorno
Uitgeverij Octavo, 2019

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Frisse lucht en hoge cijfers

Vlak buiten Los Angeles brak een gasleiding. Burgers maakten zich zorgen over de gevolgen voor de luchtkwaliteit, en alle scholen binnen een straal van 7,5 kilometer van het gaslek kregen moderne luchtfilters. Eigenlijk was die bezorgdheid helemaal niet nodig: het gas dat vrijkwam, was lichter dan lucht en vervloog snel. Vals alarm dus, maar met onvoorziene implicaties. De luchtfilters hielpen namelijk wél om allerlei andere troep uit de lucht van de klaslokalen te halen. Het onverwachte gevolg: de leerlingen haalden hogere cijfers.

In een recente studie vergelijkt Michael Gilraine van New York University de scores bij gestandaardiseerde toetsen op basisscholen in Los Angeles met én zonder luchtfilters. Hij laat zien dat leerlingen op scholen met luchtfilters significant beter scoren. Bovendien blijkt het effect van de luchtfilters langdurig. Luchtfilters hebben net zoveel positieve invloed op studieresultaten als het verkleinen van de klassen met één derde.

De reden die Gilraine ziet voor de betere toetsscores is een vermindering van fijnstof in de klas. Los Angeles heeft een enorm smogprobleem. Over hoe fijnstof de toetsresultaten beïnvloedt, is Gilraine minder duidelijk. De negatieve gevolgen van fijnstof voor de gezondheid zijn echter al langer bekend. Mogelijk zijn scholieren minder vaak ziek door de betere luchtkwaliteit. Ook toont eerder onderzoek aan dat de kwaliteit van de lucht op het moment dat iemand een cognitieve

prestatie moet leveren effect heeft op het aantal gemaakte fouten. De meest onderzoekers vinden de verklaring hiervoor in de negatieve gevolgen van CO₂ op het concentratievermogen, zoals ingenieur William Fisk in een overzichtsstudie laat zien.

Welke conclusies kunnen we hieruit trekken? In de eerste plaats dat er meer buiten onze macht ligt dan we zouden willen: je succes op school is niet alleen afhankelijk van hoe goed je je best doet, maar ook van de lucht in de klaslokalen. Dat dwingt ons tot bescheidenheid over onze prestaties. Of je op een oude, stoffige school of in een modern gebouw met luchtfilters hebt gezeten, bepaalt deels je toekomst.

De tweede conclusie is hoopvoller: namelijk dat we als samenleving wél een keuze hebben. Met de simpele, goedkope interventie van luchtfilters op scholen kunnen we evenveel voor studieresultaten doen als een ingewikkelde en veel kostbaardere maatregel zoals het verkleinen van de klassen. X

Literatuur

Fisk, W. J. (2017). *The ventilation problem in schools: literature review*. *Indoor Air*, 27(6), 1039-1051.
Gilraine, M. (2019). *Air Filters, Pollution and Student Achievement*. *Brown University Working Paper*.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

'Het negeren van de onvrede over de groeiende ongelijkheid is het domste wat beleidsmakers met een groen hart kunnen doen'

— Donald Pols, directeur van Milieudefensie, p. 41